

ВЕЛИКАЯ СТЕПЬ И СЕМЬ ЕЕ ГРАНЕЙ!

Ибраев С.И.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

В периодической печати, в социальных статьях то и дело появляются многочисленные отклики на программную статью Н.А. Назарбаева «Семь граней Великой степи». Мне, как профессиональному историку всегда интересны и поучительны многие работы нашего Елбасы, особенно на историческую тематику, начиная с его работы «На пороге XXI века» и последующие другие.

Как ёмко и проникновенно начинается данная статья «Пространство – мера всех вещей, время – мера всех событий. Когда смыкаются горизонты пространства и времени, начинается национальная история. И это не просто красивый афоризм».

История современной территории Казахстана, как и в древности была тесно связана с Востоком и с Западом.

Казахи – последнее звено в череде древней андроновской эпохи, когда произошла смена социально – экономической формации, связанной в первую очередь с разделением производительных сил и производственных отношений. С приручением лошади началась целая эпоха кочевой цивилизации, внёсшая огромный вклад во всемирную историю. Сакская, а затем гуннская эпохи, великое переселение народа с Востока на Запад, внесли решающие перемены в смене общественной и социально – экономической формации стран восточной Европы.

Огромная площадь лесостепной зоны была единой по природной среде обитания и способов жизнеобеспечения. А основой производства был кочевой способ хозяйствования, который во многом определил структуру кочевого общества, его этносоциальную организацию.

Кочевая цивилизация не означает беспорядочного блуждания по степи. Кочевники передвигались вместе со скотом на летние пастбища, ближе к тайге и лесам, где пышная растительность манила к себе людей и скот, а осенью спускались на ровные малоснежные степи, где скот всю зиму мог добывать для себя подкожный корм.

Кочевникам были всегда необходимы не только зеленые степи, но и покрытые лесом горы. Лес они использовали для изготовления юрт и телег, а также стрел и древки для копий.

Казахская земля является колыбелью кочевых цивилизаций, внёсших огромный вклад в развитие мировой истории. Только объективный подход в изучении непрерывного потока истории позволит нам понять свои истоки, да и всю национальную историю во всей её глубине и сложности.

Мировому сообществу известно, что Великая степь подарила миру коневодство и всадническую культуру, а также военную мощь конницы. Летопись древности приводит немало исторических фактов и событий, когда предки казахов - а это саки, гунны, тюрки, монгольская эпоха не раз кардинально меняли ход истории на обширных пространствах Евразии. Наиболее близка нам и по времени и больше по изученности - это тюркская эпоха. Ведь на протяжении тысячелетий тюркские империи потрясали весь континент, создавали огромные централизованные государства, контролировали Великий Шелковый путь, были союзниками и соперниками многих государств прошлого. Огромная территория, способность кочевого образа жизни, постоянная борьба за пастбища – ослабляли тюркские империи. В ходе междоусобных войн эти

империи дробились на отдельные государства и орды. В результате чего постепенно эти ханства стали легкой добычей соседних государств. И сегодня тюркские племена разобщены. Они экономически слабы и зачастую зависимы от промышленно развитых стран мира. Почему же история уготовила тюркским народам именно такую судьбу, в чём причина краха некогда могущественных тюркских империй? Причин, как показывает история, было много. Общеизвестно, что каждая нация появляется на Свет со своим языком, мировоззрением и духовным миром, т.е. религией. Язык и религия, неотъемлемые части любого народа, нации. На смену религиозным представлениям кочевников их богов - Тенгри и Умай приходит иная идеология в виде другой религии. Меняются определенные генетические свойства. Изменение языка и религии порождает насильственный слом генетического кода нации, который очень трудно сберечь от вырождения. Об этом четко и ясно говорится в заглавии статьи *«Мы не вправе забывать о них. Необходимо осознать и принять свою историю во всей ее многогранности и многомерности. Вопрос не в том, чтобы показать своё величие за счет принижения роли других народов. Главное, спокойно и объективно понять нашу роль в глобальной истории, опираясь на строгие научные факты»*.

Народ без истории, в некотором роде как ребенок без родителей. Такому народу каждый раз приходится повторять одни и те же ошибки. Более того, из такого народа можно лепить все, что угодно: привить ему чуждое миропонимание, мировоззрение и способ мышления. Исторический опыт доказывает: сначала лишают народ истории и традиций, отнимают память, а затем формируют манкуртов. Таким способом обезличиваются и исчезают целые народы. Исчезновение любого этноса - это трагедия, невозполнимая утрата. За примером далеко ходить не надо.

Как историк-педагог, помню, что еще в школьные годы, а затем уже в период учебы в вузе на специальности «История», я заметил, что о тюрках очень мало написано. Даже если и написано, то крайне негативно и в черных тонах и красках. Собирая скудные сведения о тюрках, трудно было составить объективную картину исторического прошлого, хотя тюркские народы в составе СССР имели огромные территории и большой процент населения страны. Мы будущие историки 70-х гг. прекрасно знали историю Европейских стран, войны «Алых и белых роз», восстание гугенотов, биографию «Людвиков» и «Стюартов» и т.д., и совсем ничего не знали о богатой и интересной культуре тюркских народов, о выдающихся её личностях, великих походах, исторических событиях.

В течении многих десятилетий дореволюционного периода и советской партийной цензуры вся идеологическая машина делала всё, чтобы тюркские народы не знали своей древней истории. Великие сыны нашего народа – в прошлом доблестные предводители, исторические личности, ученые, литераторы и историки, жырау, просто не упоминались, а либо сознательно и целеустремленно охаивались. В результате этой идеологической обработки, умалчивания и выпячивания отрицательного, у большинства граждан – тюрков возникало стыдливое чувство «неполноценности», духовной ущербности, страха и горечи за свое прошлое.

История тюркских народов со времен Петра 1 стала методически уничтожаться, горели книги, сведения, договоры, соглашения. Известно, какое влияние на Петра 1 имела Европа, её знания. Европейские «мужи» всемерно помогали и насаждали мысль, что тюркские народы нужно держать в тисках Российской империи, и чтобы эти азиатские «дикари», никогда не смогли достигнуть своей былой славы и не смогли государственно возродиться. Историкам, ученым национальных окраин запрещалось писать объективную историю о тюркских народах, о её истории, как бы лишняя раз напомнить современникам европейской части той великой эпохе кочевых цивилизаций древности, когда благодаря коннице, государственной власти кочевников

– они были на протяжении тысячелетия гегемоном во внешней политике нашего континента.

После революции 1917г. в кинохронике прошлых лет и СМИ без конца изображали дырявые юрты пастухов-казахов, старые деревянные астау, из которых якобы ели мясо казахи, и это все сопровождалась диктором, где словом и текстом доказывалась необходимость и необратимость Великого октября 1917 года. Это был взгляд обывателя. Разве смысл только в том, что астау заменили фарфоровыми тарелками – уже великое значение революции?! Хотя, фарфоровая посуда из Китая, благодаря соседству и связям, появилась намного раньше в казахской степи, нежели в древней Руси. Эти и другие примеры всегда специально дополнялись картинками невежества, забитости и отсталости нашего народа. А прежняя большая история Казахстана сознательно вытравлялась. Чувство гордости за дух предков – саков, гуннов, тюрков вообще не поощрялось. Наоборот нас настойчиво заставляли жалеть, презирать, и не уважать свою историю. И лишь в годы ВОВ, когда в Алматы была переведена Академия СССР, появилась первая объективная попытка освещения истории Казахстана. Тогда в 1943 г. вышла книга «История Казахской ССР», под издательством А.Панкратовой и учеными историками из Казахстана, которая позже была запрещена, и изъята из научного оборота и библиотек.

Политика, продуманного идеологами царизма, КПСС, сознательного шельмования тюркских народов, именуемыми в исторической и художественной литературе как «поганые», дала «желаемые результаты». Взять, хотя бы детский фильм «Сказка о царе Салтане», поставленный по мотивам произведения А.С. Пушкина, где «поганые» турки показаны страшилищами, совсем не похожими на людей. А ведь перед тюрками и их предшественниками саками и гуннами, Чингиз ханом и Темирланом считалась и трепетала вся древняя Европа, даже непобедимый Рим, вынужден был сдать свой Великий город гуннам, откупившийся огромным запасом золота и подписавший губительный для себя приговор. И лишь смерть Аттилы приостановила выполнение этого кабального договора.

Статья Елбасы Н.А. Назарбаева, «Семь граней Великой степи» дает возможность реального представления о славном прошлом своей истории, его народа и огромном вкладе в сокровищницу мировой истории.

В длительном процессе «Пространство и времени национальной истории» показана великая роль всаднической культуры, развитие древней металлургии, вызывающее восхищение искусством – как звериный стиль, знаменитый на весь мир наш предок «золотой человек», различные золотые предметы быта, украшения и культуры.

Всё это колыбель тюркского мира, через который проходил Великий шелковый путь, поражающий воображение торговцев, послов, священнослужителей, сопровождающих их лиц об огромной по территории и прекрасной по своей красоте – земле древнего Казахстана – родине яблок и тюльпанов.

Объективные знания по истории прошлого своего народа и земли, несомненно, помогут в восприятии модернизации исторического сознания общества. А такие программы как; архив-2025, великие имена степи, генезис тюркского мира, музей древнего искусства и технологий Великой степи, дадут основу и желание сохранить и преумножить сокровищницу тысячелетнего степного фольклора и музыки.

У государственной программы «Руханижаңғыру» и статьи «Семь граней Великой степи» – есть общая благородная цель – восстановить историческую справедливость о прошлом своей истории. Чем раньше наше общество поймет, что принципы духовного возрождения лежат через понимание объективного прошлого, тем быстрее пойдет процесс вхождения на равных правах во всемирную историю, что даст уверенность в сегодняшнем и в будущем завтрашнем дне.

РОДНОЙ КРАЙ В ИССЛЕДОВАНИЯХ УЧЕБНО-НАУЧНОГО ЦЕНТРА АРХЕОЛОГИИ СКГУ им.М. КОЗЫБАЕВА

Плешаков А.А.
(СКГУ им.М. Козыбаева)

Учебно-научный центр археологии (УНЦА) создан в январе 2010 года на базе археологической лаборатории университета, которая успешно функционирует уже более 50 лет и является структурным подразделением СКГУ им. М. Козыбаева, а в 2019 году вошел в состав Института социально-гуманитарных исследований «Рухани жаңғыру».

Научный центр образован для развития археологической науки Северного Казахстана, подготовки высокопрофессиональных кадров историков, археологов, а также с целью пропаганды достижений исторической науки и развития культурно-просветительской деятельности, вовлечение в научно-исследовательскую работу преподавателей, сотрудников и студентов, повышение конкурентоспособности университетских разработок. Научные направления фундаментальных и прикладных исследований УНЦА исходят из современных задач стратегического развития страны, исторической науки суверенного Казахстана. Особую значимость деятельность центра приобрела в соответствии с принятием протокола заседания Национальной комиссии по реализации программы модернизации общественного сознания «Рухани жаңғыру» при Президенте РК от 17.08.2017 и целях реализации Программной статьи Елбасы Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания».

Кроме того, целью является развитие перспективных форм научного сотрудничества внутри СКГУ, а также с академическими и учебными центрами РК, ближнего и дальнего зарубежья для совместного решения научных задач и расширения внедрения на практике для изучения исторического опыта взаимодействия народов Казахстана и Евразии, создания современной концепции развития древних и традиционных культур Северного Казахстана, музеефикации археологических объектов, создания экспозиций, выставок, макетов в натуральную величину, этноархеологических ансамблей и композиций, передвижных выставок, организации лекционной деятельности по проблемам истории, археологии, и охране историко-культурного наследия, подготовки и издания учебников, пособий по истории и археологии Казахстана. Многие годы активно развивались международные научные связи, выполнялись совместные археологические проекты с научными учреждениями и учеными США, Великобритании, Германии, России.

Одним из основных направлений деятельности УНЦА является организация Северо-Казахстанской археологической экспедиции, которая функционирует уже более 50 лет, с 1967 года и занимается научно-исследовательской и научно-просветительской деятельностью. За годы работы сотрудниками лаборатории издано ряд монографий и опубликовано более 500 научных статей, по материалам экспедиции защищено девять кандидатских и четыре докторских диссертации. Ежегодно по результатам археологической экспедиции готовятся отчеты в Институт археологии им. А.Х. Маргулана МОН РК.

Центр имеет все необходимое для занятий магистрантов и студентов. Археологическая лаборатория центра имеет помещение для хранения археологических фондов оснащена компьютерной техникой, необходимым специальным оборудованием

для исследований артефактов древней культуры. Кроме того, она является единственной лабораторией в Казахстане, где проводятся трасологические исследования археологических материалов с целью определения функционального назначения орудий труда.

Учебно-научный центр археологии СКГУ им. М. Козыбаева проводит исследования в нескольких научных направлениях:

- создание современной концепции развития древних культур Северного Казахстана для изучения исторического опыта взаимодействия народов Казахстана и Евразии;
- формирование исторического сознания как основы развития этнокультурной и этноконфессиональной жизни современного общества с помощью организации просветительской деятельности по проблемам истории, археологии и охране историко-культурного наследия;
- создание музея под открытым небом на сакральном объекте - городище Ак-Ирий у с. Долматово и условий для коммерциализации;
- сбор материалов для создания сайта «Заман таспасы» (систематизированный, хронологически упорядоченный, интерактивный сайт по отечественной истории в контексте национальной идеи, онлайн-проект);
- исследовательская работа: «Суиндык батыр из рода Кирей - легендарная личность казахского народа» (научный проект);
- подготовка материалов к созданию электронного Свода памятников историко-культурного наследия СКО и их картографирование с помощью геоинформационных систем (научный проект).

Все эти направления и проекты требуют финансовых вложений для успешного осуществления. Подобные направления научной деятельности регионального характера во многих других областях Казахстана финансируются из областных бюджетов. Результаты работ наших коллег при поддержке государственных органов мы знаем в виде научных трудов, научно-популярной литературы, фильмов и т.д., что используется в научной, учебной и просветительско-патриотичной работе.

В современных условиях неизмеримо возросли роль и значение Отечественной истории, основными задачами которой являются сохранение исторической памяти и познание закономерностей общественного развития и консолидация общества. Более чем за двадцатилетний период казахстанскими историками была проведена колоссальная работа по переосмыслению дореволюционной и советской историографии Казахстана, изучению «белых пятен» истории Казахстана на основе новых артефактов и архивных источников.

Изучение культуры и духовных ценностей на основе исследования памятников археологии Северо-Казахстанской области проходит в контексте национальной идеи «Мәңгілік ел» и программы «Туған жер», подробно развернутой в статье Елбасы Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», где обозначены основные задачи и направления исторических исследований республиканского и регионального уровня.

Научные исследования учебно-научного центра археологии ведутся в соответствии с современными программными требованиями, представленными в данной статье Лидера Нации Н.А. Назарбаева. Дивергентные по своему характеру работы центра охватывают широкий спектр исторических событий древности по материалам археологических памятников. Основу составляют работы по реконструкции хозяйственной деятельности древних племен и воссоздания на материальной основе древних технологий и домашних производств. Создаются коллекции одежды, головных уборов и обуви по аналогии с древними образцами, украшения, предметы быта и

вооружения, реконструкции жилищных комплексов различных эпох, которые составят основу экспозиции музея под открытым небом. Для реконструкции хозяйственных комплексов проводится научная работа по исследованию артефактов с использованием уникального экспериментально-трассологического метода.

Для осуществления поставленных задач сотрудниками Центра, магистрантами и студентами, участвующими в Проектах в 2015-2017 гг. велись работы по грантовой теме: «Комплексное исследование городища раннего железного века Ак-Ирий у села Долматово и реконструкция хозяйственных комплексов древних племён Северного Казахстана», но урезанное финансирование, когда было выделено менее 30% от минимально необходимой суммы не позволили полноценно осуществить задуманное и пришлось изыскивать дополнительные средства.

На городище Ак-Ирий, впервые в Казахстане, делается попытка создания музейного комплекса или природно-исторического парка на основе одного археологического памятника с реконструкцией действующих хозяйственных комплексов древних производственных процессов разных эпох древностей Казахстана от каменного века до средневековья.

Реконструкции разного типа и конструкций жилищ позволяют проследить динамику развития архитектуры в древности. Внутренние интерьеры и площадки межжилищных пространств, предполагается использовать для реконструкции различных производств и домашних промыслов от каменного века до средневековья.

Предполагается проведение однодневных и многодневных экскурсий с проживанием в этнографическом поселке и возможностью участия в производственных процессах. Экскурсанты под руководством консультантов смогут своими руками изготовить посуду, украшения, сшить одежду и т.д. Функциональные реконструкции кузнечного дела, керамического производства, плетения и вязания, изготовления одежды и украшений по древним технологиям привлекут интерес экскурсионных групп для активного отдыха в полевых условиях. Местом внедрения является городище раннего железного века Ак-Ирий у села Долматово на живописном мысу высокого берега р. Ишим, на окраине уникального природного Согровского заказника с редкими растениями и богатым животным миром.

Подобные музейные комплексы имеются в мировой практике, они вызывают живой интерес в познании древней истории и привлекают большое количество посетителей.

Предложенный проект направлен на развитие системы знаний по истории и культуре Республики Казахстан, на формирование исторического сознания и патриотизма учащихся школ, трудовых навыков молодежи, совершенствованию научно-методического и культурно-просветительского уровня специалистов.

Практическая значимость проекта обусловлена растущей потребностью вовлечения подростков в общественно-полезную деятельность и необходимость патриотического воспитания подрастающего поколения. Создание музея под открытым небом позволит получить рабочие места для местного населения и молодых специалистов, расширит сферу деятельности туристического направления в области. После завершения создания музея под открытым небом он сможет функционировать на условиях хозрасчета.

Уже имеется возможность проведения мероприятий по ознакомлению школьников с древней историей края на основе созданных реконструкций жилищных комплексов, производственных процессов и костюмов по образцам древности на городище Ак-Ирий. Заключены договоры с районными отделами образования о творческом сотрудничестве, на основе которых ученики старших классов имеют возможность принять участие в увлекательном историческом походе в древность и

своими руками создать образцы культуры по аналогиям с первобытных производственных комплексов и уникальных экспонатов. В этой деятельности приняли участие студенты СКГУ им. М. Козыбаева, ученики школ Кызылжарского и Мамлютского районов Северо-Казахстанской области.

Кроме того, сотрудники центра задействованы в инициативной областной программе по созданию в интернет-пространстве онлайн-проекта «Заман таспасы» (Лента времени) культурно-исторического наследия Казахстана и Северо-Казахстанской области в качестве составителей и редакторов интернет-ресурса.

База данных уже составила более 800 научных статей и информации. Цель проекта – создать в Интернете новый, систематизированный, хронологически упорядоченный, интерактивный сайт по отечественной истории, на котором размещается справочная информация по истории края и Республики, историческим личностям и событиям. На лентах сайта «Заман таспасы» можно будет увидеть на одном экране всю временную шкалу с древности по настоящее время, на которой отображаются факты, процессы и персоналии из истории Казахстана и Северо-Казахстанской области. Все события снабжены справочной информацией историков, иллюстрациями, картами.

Интерактивная лента времени «Заман таспасы» будет отображать важную историческую информацию по следующим тематическим разделам: 1) Исторические фигуры Казахстана, 2) История Северо-Казахстанской области, 3) Исторические фигуры Северо-Казахстанской области, 4) История Казахстана.

Источниковую базу проекта составляют документы и постановления центральных органов страны и республики; делопроизводственная документация органов власти; статистические материалы; источники мемуарного характера; периодическая печать; документы и материалы из фондов Архива Президента РК, ЦГА РК, СКГА; научная, краеведческая и научно-популярная литература; материалы фондов областного и районных музеев.

Сайт «Заман таспасы» наполненный историческими данными по Северному Казахстану в сочетании с данными истории Республики Казахстан, будут полезны ученым, преподавателям вузов, средних специальных учебных заведений, учителей школ, студентов и учеников и всех, кто увлекается историей края и страны.

Сайт «Заман таспасы» был создан на основе договора совместно с ТОО «Центр информационных отраслевых решений ИНТЕГРО» и был незаконно закрыт в одностороннем порядке вышеуказанным ТОО.

В рамках исследовательской работы: «Суиндык батыр из рода Кирей-легендарная личность казахского народа» проведены изыскательские работы на месте захоронения батыра и сборе данных о жизни и деятельности, материалы о батыре представлены для включения могилы в список сакральных мест.

Работа коллектива регулярно отражается в средствах массовой информации. По материалам экспедиции создаются видеофильмы и слайдфильмы, которые периодически демонстрируются в программах канала «Хабар» и познавательно-информационных программах областного телевидения. программах университетской телестудии «Парасат», «24KZ» и в областных средствах массовой информации (газеты: «Северный Казахстан», «Неделя СК», «Петропавловск KZ», Республиканской газете «Литер»). По результатам деятельности экспедиции снято несколько сюжетов. Они демонстрировались по областному телевидению и снятые каналом «Хабар» и другими каналами выложены в YouTube на казахском, русском и английском языках.

Литература:

1. ("Archeology: Mystery of History" #10 (15.09.16) - Kazakh TV – ru);

- (<https://youtu.be/ny4baauz4>), (<https://youtu.be/pXUDvgf6LsQA4>);
2. (<http://24kz.ru/tv-projects/master-klass/item/190506-master-klass-arkheolog>);
3. Сокровища нации № 3. Где располагалась легендарная страна городов;
4. Сокровища нации № 4. Где впервые одомашнили лошадь.

УДК 372.834

УРОКИ КРАЕВЕДЕНИЯ, КАК ИСТОЧНИК ПОЗНАНИЯ РОДНОЙ ЗЕМЛИ В РАМКАХ ДУХОВНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

Маликова С.З.

(Северо-Казахстанский государственный архив)

Программная статья Главы Государства Н. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» является исторически и стратегически значимой идейной платформой для преобразований в нашей стране.

Модернизация общественного сознания как основа духовного возрождения предлагается через осмысление позитивного исторического опыта, обычаев и традиций народа, сохранения национального кода. Важнейшим фактором духовного возрождения стала инициированная Президентом программа «Туған жер».

В рамках программы «Рухани жаңғыру» разработан учебник «Краеведение» для учащихся 5-7 классов авторами, которого являются Ибраева А. - доктор исторических наук, Маликова С. - кандидат исторических наук, Тайшыбай З. - кандидат филологических наук.

Министерство образования и науки РК разработало учебную программу, предусматривающую интегрированное изучение истории родного края, чтобы расширить и обогатить содержание общеобразовательных предметов, нами был разработан учебник на русском и казахском языках, соответствующий обновленному содержанию среднего образования.

Задача авторов учебника «Краеведение» показать богатую, многовековую историю Северо-Казахстанской области, ее уникальность и неповторимость для подрастающего поколения.

Целью курса является формирование знаний о географических, исторических, культурных и природных факторах; воспитание любви к отчизне, бережного отношения к окружающей природе.

Задачи курса:

- расширение, углубление знаний и навыков, полученных на занятиях истории Казахстана, географии, казахской литературы и музыки;
- формирование знаний об основных этапах и особенностях исторического процесса на территории родного края с древности до наших дней;
- расширение знаний о природных богатствах, об исторических памятниках и объектах культуры родного края;
- расширение круга знаний о традиционных ремеслах, культурном и литературном наследии края и людях, являющихся гордостью региона;
- воспитание уважения к природе, истории и культурному наследию отчего края; ответственного отношения за её сохранность.

В новом издании говорится об истории, географии, природе и культуре Северо-Казахстанского региона. Школьники также смогут узнать о людях, которые создавали историю нашего края, вносили и вносят сейчас в его развитие существенный вклад. По

мнению авторов, это не только поможет воспитанию у детей патриотизма, но и побудит их к исследовательской деятельности.

Хотя структура учебника по всей стране одинакова, но содержание отличается. У каждого региона своя история. Многочисленные дисциплины облегчены для учеников 5-7 классов и написано понятным языком. В этом же возрасте (11-13 лет) подростки перенимают ценности и начинают первый этап формирования исторического сознания. Учебник был подвергнут научным, предметно-ориентированным, учебно-методическим, социальным, «ренессансным» программам.

В конференц-зале Дворца школьников г. Петропавловска был презентован учебник «Краеведение». На презентации долгожданного учебника приняли участие ученые, преподаватели и представители интеллигенции.

Отрывок из учебника для 5 класса § 1. Легенды и сказания родного края: «Среди казахского населения области бытует много легенд и преданий об истории аулов, рек, озер, о родословной родоплеменных групп, населявших данную территорию. Особенно поэтичны легенды об *Ишиме, урочищах Жаман-Тау, Аю-Тас, Жанажол* и многих других живописных уголках родного края. Глубокий нравственный смысл, содержат народные повествования из общекзахского фольклора. Широко распространены в городах, аулах и селах севера Казахстана, эпические легенды об *Арслане, Алдар Косе, Асанкайгы, Жиренше шешене* и других любимых народом мудрецах, на разные моральные сюжеты. Устное народное творчество североказахстанцев богато, но фактически остается необобщенным и неисследованным.

Степная легенда. Ишим, река степная. Не круты его волны, не широк стрежень, не быстры воды. И все же красив он лесами, бездонными заводями, изумрудом прибрежных ракушек, крутыми обрывами и осыпями берегов. Сколько загадок он таит, сколько песен спето на его кручах, сколько красивых легенд сложено о нем в народе».

Изучение краеведения занимает особое место в воспитании патриотизма у молодого поколения. Полученные на уроках знания и навыки станут для ребят хорошей базой для формирования личности, толерантности и уважения к истории, культуре и традициям родного края, а также любви к своей малой Родине – аула, села, района, области и, конечно же, Казахстана в целом.

Литература:

1. «Краеведение» Северо-Казахстанская область для учащихся 5-7 классов Ибраева А.Г, Маликова С.З, Тайшыбай З.С. издательство «Арман ПВ».2018.-192 с.
2. Северо-Казахстанский государственный архив Ф.1189.Оп.1, Д.147.
3. География Северо-Казахстанской области: учеб. пособие для студ. ВУЗа./ под общ. ред. В.И. Дробцева. - Петропавловск: СКГУ им. М. Козыбаева, 2009. - 15 с.
4. Кеңестік энциклопедиялық сөздік. – Москва, 1981.
5. Кенжегалиева Г. Прогулка в древность. Газета Караван, 2009.
6. Макарович Э.А. «Туристские походы выходного дня». – Минск, 1990.
7. Сборник нормативных документов по туристско-краеведческой работе в организации образования (часть 1), Астана, 2008.
8. Северо-Казахстанская область. Энциклопедия. - Издание 2-е, дополненное. - Алматы: Арыс, 2006. - С. 29-31. - 672 с. 15
9. География Северо-Казахстанской области. – Петропавловск, 2009. – 125 с.

ТУҒАН ЖЕРІМ-ТҰНҒАН ШЕЖІРЕ

Абильмажинова Г.Б.

(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

*«Алыстан мұнарланып шалқыған көл,
Бетінде күннің нұры балқыған көл.
Жарысып саф күмістей ақ көбігің,
Мәп-мәйда мөлдірінде қалқыған көл.
Сасық деп еркелетіп ат қойған көл...
От-суға иең тұрсын жат тойған көл,
Назданып жүйрік мініп, тарлан шүйіп
Көксілдер тұс-тұс жақтан ат қойған көл...»*

- деп келетін Мағжанның «Туған жерім — Сасықкөл» өлеңі бастан-аяқ тұнып тұрған сурет қой. Оны оқығанда кебісін шешіп, су алған қыз-келіншектер, атын келіп суарған жігіт-желең, тайға мініп жарысып, сазға аунап алысып, ертелі-кеш күрескен балалар, айдында шоршып ойнаған балықтар мен қыздай сыңсып, құспен қосыла әндеткен қамыстар, сыртындағы ақ балтырлы қайың шоғының саясына тігілген ақбоз үйлер, сары қымыз сапырып, кеңес құрған қариялар, бай мен кедейі тең бұрынғы ауылдың тыныс тіршілігі маржандай тізіліп көз алдыға келеді. Көл жағалай қоныстанған сол Атығай ауылдары кешегі күштеп ұжымдастыру жылдары осы айналасы сыңсыған ақ қайың Сартомарға келіп, мал-мүлкін орталыққа өткізіп, артельге ұйысқан еді. Солардың ортасында ауқаты әжептәуір Жұмабай әулеті де болатын. Ұлттың ұлы ақыны Мағжанның туған жері осы Сартомар ауылы саналатыны да содан.[1]

Туған жер – адам өмірінде киелі орын алады. Нақты осы жер оны елімен, өткенімен және болашақпен байланыстырады. Туған жер, Отан, Атамекен деген қасиетті сөздердің астында қаншама мән мағына жатыр, сөзбен жеткізу мүмкін емес. Туған жер – әркімнің шыр етіп жерге түскен, бауырында еңбектеп, қаз басқан қасиетті мекені, талай жанның өмірбақи тұратын өлкесі. Міне, сондықтан да тіпті балалық шақтан бастап -ақ әрбір жеке тұлға адамда отанға деген махаббат сезімі оянады. Менің отаным кішкене болса да, мен үшін аса қымбат жер Солтүстік Қазақстан облысы киелі ақиық ақын Мағжан Жұмабаевтың туған жері Сарытомар ауылы. Дәл осы жерде менің көңілді де, шаттықты, уайымсыз балалалық шағым өтті. [2],[3]

Туған елге деген сүйіспеншілікті жастардың бойына дарытудың алуан түрлі жолы бар, солардың бірі – еліміздің тарихи өлкелерін таныту, құнды жәдігерлерімізбен таныстыру. Туған жеріміздің данасы, дарасы ел мақтанышы ақиық ақын Мағжан Жұмабаев. 1893 жылы Ақмола губерниясының Ақмола уезіндегі Полуденовский болысында, қазіргі Солтүстік Қазақстан облысы, Булаев ауданы, «Молодежный» совхозында (қазір «Мағжан Жұмабаев» атындағы совхоз) дүниеге келген. Әкесінің есімі Бекен, анасы – Гүлсім. Бекен мен Гүлсімнің отбасында 7 ұл бала мен 2 қыз тәрбиеленді. Әділдігімен, адамгершілігімен өз ортасының алды, беделдісі болған Бекеннің Мүсілім, Қахарман, Мағжан, Мұхаметжан, Салтай, Қалижан, Сабыржан, Гүлэндан, Гүлбарам есімді балалары болды. Әке қамқорлығының арқасында барлық балалар қажетті бастауыш білім алды. Олардың ішінде Мағжан, Қалижан және Сабыржан жоғары білім алады. Ол уақытта кез-келген ата-ана мұндай молшылық көрсете алмайтын, бірақ Бекен балаларының болашағы үшін бәрін жасады.

Жастайынан орысша оқып, орыс әдебиеті мен мәдениетіне еркін қаныққан Мағжан қазақ поэзиясына өзіндік ерекшелігімен, дарынды болмысымен келеді. Әдебиетімізде түркі тақырыбын тұңғыш рет жеке дара көтерген де Мағжан еді. Бұл тақырыптың тууына да әлденеше себеп бар. Сол уақытта түркі ұлт-азаттық көтерілісінің көсемі Мұстафа Кемальдың атағы жер жарды. 15 ақпанда жерлесіміз Мағжан бабамыздың 125 жылдық мерейтойына арналған Түркияда ашылу салтанаты өткен болатын.

Қазақ поэзиясының дүлділі – Мағжан Жұмабаевтың туылғанына биыл 125 жыл толды. Өз туған өлкемізде ұлан ғайыр мерей той республикалық деңгейде аталып өтті. Туған жерімізде ақынымызға арналған мұражай, мектеп, ескерткіш және де Жұмабаевтардың рулық тасы орнатылған.[4]

Мағжан Жұмабаев атындағы мұражай 1993 жылы ақының отаны М.Жұмабаев ауданындағы Сарытомар ауылында туғанына жүз жыл толуына орай ашылды. Мұражайымыздың тарихына келетін болсақ 1989 жылы Көжекпаев Ерік Қаскейұлының қолдауымен Сарытомар орта мектебінің бір бөлмесінен Мағжан Жұмабаевқа арнап музей ашылды. 1993 жылы ақынның сағыныш сезіммен жырлаған Сасықкөлдің жанындағы ата-қоныстың маңына сұлу табиғатпен үндескен жерге жақпартас қойылып мектеп алдынан бал қарағайдан төрт бөлмеден тұратын музей салынды. 2008 жылы тұрғындардың және зиялы қауымның ұсыныстарын ескере отыра музей күрделі жөндеуден өтті. Заман талабына сай экспозициялық және мемориалдық залдар жаңартылды. Мұражайда ақындармен, жазушылармен кездесулер, дөңгелек үстелдер, және де мемлекеттік, ұлттық мейрамдарға арналған іс-шаралар жүргізіледі. Мұражай басшысы Жүніспаева Айгүл Теңдікқызы.

Туған жер деген кезде әрбір азаматтың, әрбір адамның жүрегінде тулаған шабыт пен сезім ұялайтыны анық. Себебі адам өзінің туған жерінің төлі. Сол даланың, сол жердің, сол мекеннің меншігі. Туған жерге деген сезім мен махаббатың өлшемі шексіз. Туған жер – адам өмірінде киелі орын алады. Нақты осы жер оны елімен, өткенмен және болашақпен байланыстырады.[5]

Тәуелсіздік жылдарында елге оралған қандастарымыздың ата-жұртқа қайта оралып, туған жерге ту тігуі елге, жерге деген зор махаббаттың белгісі. Біз алыстан ата-жұртын аңсап келген ағайындарға зор құрметпен қарауымыз керек. Біз тәуелсіз Отанымыз Қазақстан деген жерде бақытты өмір сүріп жатқан елміз. Алланың нұрына бөленген бақытты халықтардың біріміз. Әлемде тәуелсіздікке қол жеткізу үшін ғасырлар бойы күресіп келе жатқан халықтар бар. Солардың көпшілігі үшін азаттық таңы қол жетпес үлкен арманға айналып отыр. Әрбір Қазақстан азаматы елдің игілігіне, бірлігіне қызмет етіп, тәуелсіз елдің азаматы екендігімізді зор мақтан тұтуымыз керек. Біріккен Ұлттар ұйымының төріне шығып, Қауіпсіздік Кеңесіне төрағалық етуіміз осы ел азаттығының жемісі.

Қоршаған ортасына, ата-анасына, туған-туысына деген ыстық ықылас, Отанға деген сүйіспеншілікке ұласса, ол адамның рухани деңгейінің биіктігі. Ұлтымыздың әйгілі шешені Қазыбек би: «Алтын ұяң – Отан қымбат... Туып өскен елің қымбат, кіндік кескен жерің қымбат», - деп туған жердің қасиетін ерекше бағалаған. Сондықтан әрқайсымыз Отанмызды ардақ тұтып, оның тарихын жете білуіміз керек. Және де жас ұрпақтың бойына ел тарихын, шежіресін сіңіру аға ұрпақтың басты міндеттерінің бірі болып табылады.[6]

Өркім үшін Отан ошақ басынан басталады: туған жер, туған көше, туған қала немесе мен үшін туған ауыл. Менің туған ауылымда көңілді де, шаттықты, уайымсыз балалалық шағым өтті. Үйдің маңындағы аулада ойнағаным және мектепке барған көше әлі есімде. Сол кезде жол маған өте ұзын болып көрінетін. Мұнда көлік сирек жүретін, ал кешкі серуенге шығып жүретін адамдар көп болатын. Иә... Туған жер ұзаққа қиып жібермейтін. Сен әрқашан өзің бармасаң да, оймен қиялдап туған көшені,

есіктің алдын, -Қызым, үйге кір... деген ананың сөздерін еске түсіресің. Жүректің әлсіз дүрсілі естіледі. Қазір есейдім бірақ та өмір бойы мен үшін балалық шақтағы туған аула мен көше – менің кішкентай Отаным.[6]

Менің Отаным кішкентай болса да, мен үшін аса қымбат жер. Бар сырын ішіне бүгіп, бір қарағанда жым-жырт жатқан бұл ауылдың ойы мен қыры, орман-тоғайы, өзен-суы пернесін басып қалсаңыз сыр тербетіп, жыр қозғап кете барады. Ауасын қанша тыныстасаң да, құмарың қанбайды. Ауылымызда тұратын көптеген ұлттар мен ұлыс өкілдері тату-тәтті өмір сүріп, бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып, ауылымызды көркейтіп, Отанымыз Қазақстанның дамуына өз үлестерін қосуда.

Елбасымыздың: «Туған жерге деген сүйіспеншілік Туған елге – Қазақстанға деген патриоттық сезімге ұласады» деген сөзімен мақаламды түйіндей келе, барша отандастарымды егеменді еліміздің жарқын болашағы жолына аянбай еңбек етуге шақырамын. «Отансыз адам, ормансыз бұлбұл», -деп дана халқымыз бекер айтпаған. Себебі, адам баласы туған жерсіз, Отансыз ғұмыр кешпейді. Әр адамның тұрақты үйі, мекені болу қажет. Сонда ғана адам бақытты өмір сүреді. Кіп-кішкентай бұлбұлдың өзі туған жерін іздейді, қайғырады. «Әркімнің өз жері - жұмақ», - дегені рас. Осы жөнінде «Шетте сұлтан болғанша, елде ұлтан бол» - деген мақалды дана халқымыз жайдан жай айтпаған болар. Сондықтан да өз туған жерімізді, Отанымыз қастерлеп және бағалауымыз керек! [7].

Әдебиет:

1. М. Жұмабаев. Өлеңдері, прозасы және әдеби зерттеулер. Құрастырған Ж. Сүлейменов, 2006 ж. 428 б.
2. М. Жұмабаев туған жер. - Петропавл, 2008. - 382 б.
3. М. Жумабаев Избранное. - М.: ИПЦ «Русский раритет» 2006. – 256 с.
4. Балақаев М. Қазақ әдеби тілі Алматы, 2011. 122 б.
5. М. Жұмабаев. Батыр Баян Өлеңдер, поэмалар. – Астана, 1998. – 330 б.
6. Тоғжанов Ғ. Жүсіпбектің сыны, Мағжанның ақындығы туралы, М., 1926.
7. «Социалистік Қазақстан» газеті, 1988, №298; Елеукенов Ш.

УДК 63.4

КУЛЬТУРА ЦЕНТРАЛЬНОГО КАЗАХСТАНА В РАННЕМ ЖЕЛЕЗНОМ ВЕКЕ

Жағыпар Ә.Б., Бакиров Б.М.

*(Карагандинская академия МВД Республики Казахстан
имени Баримбека Бейсенова)*

Президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев, подразделяя на периоды духовное наследие казахского народа, на первый план выдвинул следующее: «На нашей земле сохранились рудименты древних арийцев – в Иссыке царское захоронение саков, крепости в Бесшатыре» [1,274]. Одной из главных задач сегодняшнего дня является осознание истории Республики Казахстан, долгое время входившей в состав СССР [2,5]. Государственная программа «Культурное наследие», разработанная по инициативе Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева, предусматривает создание целостной системы изучения огромного культурного наследия народа, в том числе и современной национальной культуры, фольклора, традиций и обычаев; обобщение многовекового опыта национальной литературы и письменности; создание на государственном языке полноценного фонда гуманитарного образования на базе лучших достижений мировой научной мысли, культуры и литературы. В этом ряду

особое внимание уделяется воссозданию историко-культурных и археологических памятников, имеющих особое значение для национальной истории [3,6]. Знакомство с данными концепциями и документами позволяет сделать вывод, что не зная прошлого, невозможно строить планы на будущее. Исходя из вышеизложенного, нашей главной целью настоящей статьи является анализ исторических источников и научных исследований, посвященных изучению культуры Центрального Казахстана в раннем железном веке.

Первые записи о раннем железном веке на земле Сары-Арки принадлежат этнографу Л.Ф. Семенову, который в 1927 году в своем письме Российской государственной академии дает описание и схематические наброски раннее неизвестных памятников курганов «с усами», обнаруженных в окрестностях Акмолы [4,305].

С целью комплексного изучения культуры древних кочевников, населявших Центральный Казахстан, в 1946 году под непосредственным руководством академика А.Х. Маргулана в разные районы Центрального Казахстана были снаряжены научные экспедиции для проведения археологических раскопок курганов «с усами». Ознакомившись с найденными во время раскопок материалами, А.Х. Маргулан сделал вывод, что «Между верховьем реки Тобол и Восточным хребтом» были расположены памятники и курганы «с усами», которые в древности служили местом погребения. Место было выбрано неслучайно, так как служило своеобразным «очищением» и поэтому оно было «открытой местностью», где не ступала нога человека. Так он объяснил сложившуюся традицию древности [5,55].

В 1957 году на месте будущего канала Иртыш-Караганда продолжила изучение памятников раннем железном веке научная группа в составе ЦКАЭ под руководством М.К. Кадырбаева. Первые исследования проводились на земле Улытау, на востоке Центрального Казахстана, на южном участке Актогайского и Шетского районов Восточной Сары-Арки. Самое главное достижение начального периода исследования явилось открытие множества новых захоронений, установление времени и периода раннем железном веке на территории Центрального Казахстана, изучены обряды и обычаи захоронения сакских племен, собраны материалы, связанные с хозяйством и материальной культурой [6,104].

М.К. Кадырбаев в своей монографии «Памятники Тасмолинский культуры» сообщает о том, что найденные во время комплексных раскопок могилы в окрестностях Тасмолы поймы реки Шидерти в городе Экибастуз Павлодарской области получила название «Тасмолинская культура». Время «Тасмолинский культуры» делится на два периода: ранний или первый (VII-VI век до нашей эры) и поздний или второй (V-III век до нашей эры) [4,306-433]. Археолог А.З. Бейсенов отмечает: «К третьему периоду «Тасмолинский культуры» относится коргантасский этап (III-I век до нашей эры), коргантасский этап мало изученны. Наряду с сохранением древних традиций, «Тасмолинская культура» дает целый ряд новых сведений об особенностях культуры» - заключает ученый [7,261-262]. На первом этапе в 1959-1963 годах были изучены захоронения Тасмола I, Тасмола V, Тасмола VI, Карамурун I, Нурманбет, Нурманбет IV. Были исследованы захоронения в Акбулаке Осакаровского района и в разное время 58 курганов Ботакары Бухар-Жырауского района. На втором этапе в 1960-1961 годах были исследованы Тасмола II, Тасмола III, Карамурын I, Карамурын II, Нурманбет I, Нурманбет II. В 1964-1964 годах были изучены захоронения Аксу-2 в пойме реки Талды Шетского района, Кызылкой, Талды-2, захоронение Коргантас Баянаульского района, захоронение Караоба Каркаралинского района. Главная заслуга этого периода – это проведение многочисленных археологических раскопок в регионах Центрального

Казахстана, в науке открыта «Тасмолинская культура», классифицирована и приведена в систему «Тасмолинская культура».

К.М.Байпаков, Ж.К.Таймаганбетов в своем труде «Археология Казахстана» пишут, что для «Тасмолинская культура» и курганов «с усами» характерны могильные комплексы, состоящие из основного кургана, пристроенного с восточной части малого кургана и ряда камней с западной стороны шириной 1,5 метров и длиной 20-200 метров. Отсюда следует, что курганы «с усами» состояли из трех частей: большой курган, который являлся собственно местом захоронения; малый курган, где хоронили лошадей и предметы утвари; ряд из камней» - также отмечают, что в местах захоронения чаще всего встречаются такие предметы как (первый период) бронзовые наконечники стрел, кинжалы, сделанные из бронзы уздечки, также широкое распространение получили бронзовые зеркала. Второй период характеризуется стрелами, имеющими три наконечника, «кольцевая уздечка», бронзовые зеркала. В захоронении 5а Карамурына I были найдены наконечники стрел и бронзовый кинжал. Наконечник стрелы имел форму ромба и достигал 7 граммов веса, на конце стрелы имелись перья [8,147-149].

Археолог А.З.Бейсенов историю изучения сакских памятников на территории Центрального Казахстана подразделяет на четыре периода: «Первый период - 1946-1959 годы, второй период – 1958-1968 годы, третий период начинается с 1970 года, четвертый период приходится на 1998-2010 годы» [9,176]. В 1989 году начала свою работу экспедиция института Археологии им. А.Х. Маргулана (в настоящее время экспедиция «Сары-Арка») под руководством А.З. Бейсенова по изучению памятников раннем железном веке на территории Центрального Казахстана [7,258]. В 1998 году экспедиция «Сары-Арка» начала современный период исследования (4 период). Полученные в 1998-2007 годах данные и материалы по культуре раннем железном веке на территории Центрального Казахстана, были дополнены новыми сведениями. В 2009-2010 годах в Карагандинской области в рамках региональной программы «Культурное наследие» широко было исследовано захоронение раннем железном веке Талды 2 сельского округа Касыма Аманжолова, Каркаралинского района. Исследовательские работы проводит кандидат исторических наук, археолог Арман Зияденович Бейсенов (Зам. директора по науке Института археологии им.А.Х.Маргулана КН МОН РК). Самые важные находки были сделаны в курганах N2 (диаметр 30 м, высота 2 м) и N5 (диаметр 65 м, высота 3,5 м). Найдено в двух курганах около 200 относительно крупных золотых изделий, выполненных в знаменитом сакском зверином стиле, около 1800 золотых чешуек, свыше 22 000 мелкого золотого бисера в виде бляшек и колец, а также 14 бронзовых наконечников стрел, 150 каменных подвесок (бус). Среди изделий замечательны литые Х-видные поясные обоймы, обоймы квадратной формы, массивная бляха от ножен кинжала, ворворки 3-х типов, накладки с противопоставленными головами горных козлов, накладки в виде идущей фигурки кошачьего хищника, накладка в форме свернувшегося в кольцо кошачьего хищника, многочисленные подвески - округлые, в виде зерен злака, и др. В целом, убедительно можно констатировать, что в этих курганах были погребены лица высшего социального ранга-вожди, правители саков Центрального Казахстана [10,15]. Многочисленные золотые изделия относятся к типам ювелирных украшений от парадного костюма сакского царя. Ряд вещей типологически сходны с находками из Восточного Казахстана (Шиликты) и из других регионов республики, но, прежде всего, многочисленные прямые аналогии имеются в материалах кургана Аржан-2 в Тыве. По найденным предметам талдинские курганы датируются VII-VI вв. до н.э.

А.З. Бейсенов, отмечая, что еще предстоит всесторонняя экспертиза полученных материалов, но предварительно можно заключить, что «В кургане №2 захоронены муж

и жена, а в №5 захоронен мужчина, возможно, их сын. Можно заключить, что здесь захоронена царская семья саков» [9,187].

Найденный на территории Казахстана на Талды-2 четвертый «Золотой человек», выставлен в открывшемся зале «Сакская культура» в областном историко-краеведческом музее Караганды. Тот факт, что «Золотой человек» был найден в разных местах Казахстана, позволяет сделать вывод, что казахский народ не пришелец на данной земле, а автохтон – самый древний поселенец, постоянный житель.

Литература:

1. Назарбаев Н. Тарих толқынында. / – Алматы: Атамұра, 1999. – 296 бет.
2. Қазақстан Республикасында тарихи сана қалыптасуының тұжырымдамасы. / – Алматы. Қазақстан, 1995. – 32 бет.
3. В.Г. Ломан, А.З. Бейсенов, В.В. Евдокимов, Т.С. Төлеуов. Қарқаралы ауданының археологиялық картасы. Археологическая карта Каркаралинского района / Ред. басқарған А.З. Бейсенов. – Алматы: Ил-тех-кітап, 2004. – 256 бет, 4 бет түрлі-түсті суреттер.
4. Маргулан А.Х., Акишев К.А., Кадырбаев М.К., Оразбаев А.М. Древняя культура Центрального Казахстана. / – Алма-Ата: Наука, 1966. – С. 434.
5. Маргулан А.Х. К изучению памятников района р. Сары-Су и Улытау. // «Вестник АН КазССР», 1948, №2(35).
6. М.К. Кадырбаев О некоторых памятниках ранних кочевников Центрального Казахстана. // «Известия АН Каз ССР», серия истории, археологии и этнографии, 1958, вып. 1 (6); С. 104
7. Қ.С.Алдажұманов, А.З. Бейсенов Шығыс Сарыарқа. Қарқаралы өңірінің өткені мен бүгіні. / – Алматы: Эверо, 2004, 703 бет + 88 бет түрлі-түсті суреттер.
8. Байпаков К.М., Таймаганбетов Ж.К., Археология Казахстана: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. / – Алматы: Қазақ университеті, 2006. – 356 с., илл.
9. А.З. Бейсенов Тасмола зеріттеулері. Талды-2: Сарыарқа сақ патшаларының қорымы // Мыңжылдықтар куәлары: Қазақстан археология ғылымы 20 жылда (1991-2011): Қазақстан тәуелсіздігінің 20 жылдығына арналған ғылыми мақалалар жинағы. – Алматы 2011. – 175-188 б.
10. Бейсенов А.З. Сарыарқа – далалық өркениеттің алтын бесігі. / – Алматы, 2011. – 32 б.

УДК 372.893

ФОРМЫ И МЕТОДЫ РАБОТЫ УЧИТЕЛЯ ИСТОРИИ С ИСТОРИКО-КРАЕВЕДЧЕСКИМ МАТЕРИАЛОМ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Абуов Н.А., Дырыло Е.В.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Воспитание духовно развитой личности составляет одну из главных задач современного общества, а также педагогики на современной этапе. Принципы воспитания как основные идеи или ценности воспитания человека определяют цель, содержание, методы и стратегии воспитания, основное и общее направление его осуществления, стиль взаимодействия учителя и ученика, воспитателя и воспитанника. При этом принципы воспитания отражают уровень развития всего общества, его требования и потребности к воспроизводству типа личности.

Сегодня особенно остро ощущается необходимость в существенном обновлении и совершенствовании процесса воспитания и нравственно-эстетической ориентации подростков, приведения их в соответствие с традициями и культурой народа. Концепция духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина Казахстана является ключевым фактором развития страны, обеспечения духовного

единства народа и объединяющих его моральных ценностей, политической и экономической стабильности.

Воспитательный потенциал художественно-эстетического наследия национальной культуры, воплощенного в музеях и исторических памятниках, трудно переоценить. Благодаря своим специфическим возможностям памятники искусства и культуры, создают особые условия для приобщения школьников к культурному наследию народа и могут выступать в качестве ценностного ориентира при реализации воспитательного потенциала историко-краеведческого материала в учебном процессе.

Реализация воспитательного потенциала музеев и исторических памятников (краеведческого материала) в учебном процессе станет эффективной, если:

- рассматривать музеи и исторические памятники как важный фактор в воспитательной деятельности в учебном процессе;
- выявить содержание и педагогическое значение музеев и исторических памятников в реализации воспитательного потенциала в учебном процессе;
- выявить и обосновать педагогические условия, способствующие реализации воспитательного потенциала музеев и исторических памятников в учебном процессе;
- развить интерес школьников в процессе учебно-творческой работы к усвоению эстетических и нравственных понятий путем анализа образцов исторических памятников и музейных экспонатов [1, с.136].

Естественно, что музеи и исторические памятники это только часть культуры, с которой необходимо знакомить учащихся, поэтому эта работа ведет комплексно в образовательных учреждениях. В рамках образовательных учреждений существует три направления работы с учениками:

- Учебное направление (уроки, факультативные занятия)
- Внеурочное направление (занятия в краеведческих кружках, группах)
- Внешкольное направление (центры туризма и отдыха, дома школьников, центры эстетического воспитания).

Работая по этим направлениям, учитель использует большое количество форм и методов организации учебно-познавательной деятельности учащихся. Подробнее о некоторых формах.

Первая форма:

Изучение материалов краеведения на уроках основного курса отечественной истории. Здесь следует понимать, что региональный материал используется как часть урока по истории Казахстана.

Существует несколько приемов включения краеведческого материала в урок:

- Краеведческое вступление к уроку или к одному из вопросов урока.
- Краеведческая конкретизация.
- Краеведческое дополнение основных вопросов.
- Краеведческий материал основа для изучения темы или отдельных вопросов урока.

Прежде чем использовать местный исторический материал в учебном процессе, необходимо определить его место, связи и соотношение с общеисторическим материалом. Краеведческий материал может излагаться на уроке, как учителем, так и учащимися. Самое главное, чтобы преподаватель стремился к тому, чтобы в результате систематического включения краеведческого материала в учебный процесс у учащихся сформировалась определенная система знаний о родном крае: о главных этапах его развития, отличительных особенностях, месте и значении в историческом развитии страны.

Вторая форма.

Факультативные курсы, т. е. специальные краеведческие курсы, которые проводятся за счет часов школьного компонента. На них занимаются учащиеся, проявляющие глубокий интерес к истории края. Они стремятся к самостоятельному приобретению знаний на основе подробного изучения документальных источников архивов, музеев, научной и художественной литературы, готовы к проведению краеведческих исследований в походах и экспедициях.

Факультатив по краеведению по своему содержанию чаще всего охватывает историю края с древнейших времен и до наших дней. Очень важно сделать акцент на специализацию факультатива: археология, этнография и т. п., чтобы ребятам было понятно, что именно они будут изучать.

Третья форма.

Внеклассные занятия. Они могут быть массовыми, групповыми, индивидуальными. «Краеведческий блок во внеклассной работе должен быть согласован по содержанию и видам познавательной деятельности учащихся с задачами воспитательной работы школы и программой краеведческого курса.

Поэтому мероприятия, основанные на сведениях по местной истории и проходящие во внеурочное время можно разделить на три группы:

- Мероприятия, на которых участники выступают в роли потребителей информации (классные часы, экскурсии, встречи с представителями администрации и другими интересными людьми).
- Мероприятия, продолжающие ученическую деятельность, начатую на уроке (игры, праздники, выставки творческих работ).
- Мероприятия, которые позволяют применить знания и умения, полученные ребятами в учебном курсе (защита рефератов, научно-исследовательская работа, поисковые экспедиции) [2, с.85-86].

Сегодня в условиях современного многоуровневого образования идея воспитания духовно-нравственной личности учащихся рассматривается в качестве важного фактора в контексте традиционной культуры [3, с.84].

Воспитательный потенциал пространственно-предметной окружающей среды обуславливает развитие самостоятельности суждений, обеспечивает самодвижение, самореализацию и саморазвитие личности учащегося. Взаимодействие педагога и учащегося в пространственно-предметной среде позволяет включиться в диалог прошлого, настоящего, будущего. Данный диалог выступает способом духовно-ценностного освоения мира и составляет основу жизнедеятельности ребенка.

Задача учителя истории, современного педагога в учебно-воспитательной работе средней школы заключается не только в обучении ребят, но и воспитании. Главная цель учителя - за годы совместного общения со школьниками сделать все возможное, что бы каждый юноша, каждая девушка стали личностью, социально подготовленной к работе и жизни в условиях нового времени. Каждый педагог и классный руководитель, опытный со стажем, должен иметь педагогический контакт с классом, с ребятами [3, с.85].

Современное школьное учреждение выступает той социокультурной средой, создающей оптимальные условия для формирования у детей целостной «картины мира», воспитания патриотизма, основ гражданственности, а также интереса к своей «малой Родине» [4, с. 76].

Огромную роль в этом процессе занимает краеведческая работа.

1. Краеведческая деятельность повышает интерес учащихся к предмету. У учащихся возрастает потребность в знаниях о родном крае (об этом говорят результаты

наблюдений, активность при участии в делах, праздниках, акциях, экологических операциях).

2. Многие уроки становятся уроками общения. В ход урока включаются элементы внеурочной деятельности (игры, викторины, заочные путешествия, краеведческие интервью и др.)

3. Устанавливаются межпредметные связи. Не редкостью становятся интегрированные уроки. На уроках осуществляется интеграция учебной и внеучебной деятельности.

4. Краеведение позволяет освоить коллективом школы социальную и природную среду. Это в свою очередь расширяет диапазон возможностей воспитательного воздействия на личность.

5. Создается богатый банк данных о родном крае, отраженный в музеях, рефератах, видеофильмах. Краеведческая деятельность позволяет создать условия для самореализации, самоутверждения личности учащегося, что, несомненно, способствует их творческому росту, проявлению неповторимой индивидуальности.

Таким образом, краеведение позволяет осуществлять комплексный подход в воспитании учащихся. Большинство эффективных форм, используемых в работе, тоже носят комплексный характер (итоговые краеведческие праздники, операции, конкурсы, исследовательская деятельность и т. д.)

Учитель должен применять все эти формы краеведческой работы. Однако в работе с музеями особняком стоит экскурсионный метод. Этот метод необходим, особенно если требуется углубить знания ребят, заинтересовать их своим предметом, дополнить уроки в стенах класса уроками вне школы. Незаменимым помощником учителю во всех этих случаях выступает экскурсии.

Работа по воспитанию любви и привязанности к своей родине требует большой опоры на когнитивную сферу ребенка, на воображение и память. Музей - социальный институт исторической памяти. Однако, отражая историю культуры, события и ценности ушедших веков, он служит современникам, смотрит в завтра, ориентируется на требования развивающейся цивилизации. Отбирая, сохраняя, реставрируя и экспонируя образцы природной и культурной среды, предотвращая утрату реликтов истории и духовной жизни людей, музей обеспечивает связь веков, преемственность поколений, непрерывность общественного развития. Опираясь на подлинные памятники материальной и духовной культуры, музей гарантирует научную достоверность репрезентативность экспозиции, отражает и пропагандирует непреходящие ценности истории и культуры, превращает документы истории и творения культурной деятельности в эффективные средства информационно-логического и эмоционально-образного воздействия. Как центры духовной жизни, интегрирующие прошлое и проясняющие настоящее, музеи помогают людям постичь свои истоки, идентифицировать себя с определёнными национально-культурными традициями, освоить новую информацию, осмыслить тенденции общественного развития, сформировать нравственную позицию и эстетическое отношение к действительности. В условиях глобализации музей призван осознать свою особую роль в формировании национального самосознания, в утверждении социальной идентификации, в воспитании у разных групп населения, и в первую очередь детей и молодёжи, чувства любви к человеку, к отечеству, к своему краю. Музей реализует методику обеспечения общения посетителей с «реальными вещами», с представителями различных культур и разных поколений; ориентирует на формирование у аудитории (особенно детской и подростковой) умений и навыков восприятия «языка вещей». Любое учебное заведение остро нуждается в музее, материалы и экспозиции которого дополняют, оживляют и обогащают вербальную

информацию педагога [5, с. 214]. Школьный музей призван не только закреплять программный материал, но и пробуждать у ребят стремление к познанию, способствовать воспитанию подрастающего поколения через походы и экскурсии по родным местам. На основе поискового материала дети, изучая фольклор, обряды, традиции, искусство своей малой родины, создают экспозиции, пишут исследовательские работы, сохраняя частицы прошлого.

Учитель истории должен иметь богатый багаж знаний по памятникам истории и культуры своего города, района, села, что бы свободно вести беседы о памятниках, театрах и т.д. Важно, чтобы познавательный материал был понятен детям, вызывал интерес. Необходимо чтобы дети принимали участие в праздновании дня города, села, родного края.

Диапазон музейных объектов и исторических памятников, с которыми знакомят детей, зависит от их возраста. Воспитывая у детей любовь к своему городу, району, селу необходимо подвести их к пониманию, что их село, город - частица Родины, поскольку во всех местах, больших и маленьких, есть много общего:

- повсюду люди трудятся для всех (учителя учат детей; врачи лечат больных; рабочие делают машины и т.д.);
- везде соблюдаются традиции: Родина помнит героев, защитивших ее от врагов;
- повсюду живут люди разных национальностей, совместно трудятся и помогают друг другу;
- люди берегут и охраняют природу;
- есть общие профессиональные и общественные праздники и т.д.

Основной формой патриотического воспитания детей являются тематические занятия. Важно, чтобы они повышали детскую мыслительную активность. Этому помогают приемы сравнения, вопросы, индивидуальные задания. Нужно приучать детей самостоятельно анализировать увиденное, делать обобщения, выводы. Можно предложить найти ответ в иллюстрациях, спросить у родителей и т.д.

Следует подчеркнуть еще раз, что для детей характерны кратковременность интересов, неустойчивое внимание, утомляемость. Поэтому неоднократное обращение к одной и той же теме лишь способствует развитию у детей внимания и длительному сохранению интереса к одной теме. Учет возрастных особенностей детей требует широкого применения игровых приемов, которые важны как для повышения познавательной активности детей, так и для создания эмоциональной атмосферы занятия. Большой интерес вызывают у детей игры в «поездки и путешествия» (в прошлое и т.д.) [6, с.156].

Таким образом, каждая тема должна подкрепляться различными играми, продуктивными видами деятельности (изготовление коллажей, поделок, альбомов, тематическое рисование). Итоги работы над темой, объединяющей знания детей, могут быть представлены во время общих праздников, семейных развлечений.

Важным направлением работы музея является и развитие у школьников верности гражданскому и воинскому долгу, готовность к достойному служению Отечеству, которые являются стержнем содержания военно-патриотического воспитания молодежи.

Через музейную педагогику представляется блестящая возможность реализовать идею межпредметных связей, органично связывать классные занятия с факультативными и внеклассными мероприятиями. Чем раньше учащиеся начнут осознавать свою причастность к судьбе родного края, его истории, тем сильнее будет любовь к нему, тем чище будут их помыслы и дела.

Огромная роль в становлении такой личности отводится культуре и искусству народа, которая способствует обогащению художественных традиций

общенационального культурного наследия. Следует помнить, что музеи, исторические памятники, архитектурные сооружения приобретают важнейшее значение в аспекте психолого-педагогической проблемы воспитательного потенциала и играет колоссальную роль в контексте становления ценностно-мировоззренческих ориентиров общества и отдельной личности.

Литература:

- 1 Беляя К.Ю. «Система работы с детьми по вопросам патриотического воспитания» // Беляя К.Ю. От сентября до сентября.- М. 1998. С. 135-150
- 2 Методика историко-краеведческой работы в школе / под ред. Н.С. Борисова. М.: Просвещение, 1987 - 265 с.
- 3 Захаров Н.А. Патриотизм в системе ценностей современной молодежи // Ценностный мир современной молодежи: на пути к мировой интеграции. - М.: Социум, 1994 г. - 268 с.
- 4 Кацюба Д.В. Историческое краеведение в школе и в вузе. Учебное пособие. Кемерово 1994 г. - 292 с.
- 5 Н.В. Буров. Музей и личность. - СПб.: Концерт, 2009 г. С. 458
- 6 Остапец А.А. Педагогика туристско-краеведческой работы в школе.- М.: Педагогика, 1985 г. - 367.

УДК 351.853.1

ПАМЯТНИКИ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАНҒЫРУ»

Мамбеталинов Р.М.

(Центр по охране и использованию историко-культурного наследия СКО)

12 апреля 2017 года Глава государства выступил с программной статьей «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», в которой обрисовал четкие контуры модернизации общественного сознания. За прошедшие 2 года программа приобрела четкие контуры, модернизационные преобразования поддержало казахстанское общество.

Программа «Рухани жанғыру», уникальна тем, что затрагивает все сферы жизнедеятельности общества. Она стала идеологической платформой развития казахстанского общества на современном этапе и в долгосрочной перспективе. Обновление общественного сознания напрямую связано с потребностью населения, проживающего в общем социальном пространстве, успешно адаптироваться к динамично меняющимся условиям современности.

Важную роль в определении процесса самоидентификации и консолидации народа играет проблема сохранения историко-культурного наследия.

Памятники историко-культурного наследия связывают между собой поколения и требуют сохранения и изучения культурных ценностей. В качестве составных частей культурного наследия они выполняют важные социальные функции. Вместе с этим, они оказывают большое влияние на развитие науки, образования и культуры, воспитание патриотизма и любви к родной земле, развивают человеческие и эстетические качества людей.

В Северо-Казахстанской области 599 памятников истории и культуры включены в Государственный список памятников Республики Казахстан из них 8 памятников имеют статус республиканского значения

За годы Независимости Республики в области установлено 32 новых памятника монументального искусства.

С января 2019 года в нашей области создан Центр по охране и использованию историко-культурного наследия. Основной целью деятельности Центра является государственная охрана памятников истории и культуры, координация работы по учету, охране, консервации, реставрации, пропаганде и использованию памятников, регенерации исторических центров, кварталов и районов исторической застройки городов и других населенных пунктов области.

Одна из важнейших задач, реализуемых Центром – это популяризация историко-культурного наследия страны, формирование патриотизма, уважения и бережного отношения к истории, национальной культуре своего народа.

Для достижения поставленных задач в рамках спецпроекта «Сакральная география Казахстана» Центром реализуется ряд мероприятий, направленных на сохранение и пропаганду исторического наследия региона:

Создана рабочая группа по определению и включению объектов в Сакральную карту Северо-Казахстанской области.

По итогу заседаний данной группы за 2 года реализации спецпроекта включено 25 объектов в локальную карту нашей области, 8 из них вошли в список Общенационального значения. В их числе 7 находятся в городе Петропавловск, 18 в районах.

27 марта этого года Рабочей группой было рассмотрено и рекомендовано к включению в Сакральную карту области еще 7 памятников архитектуры и природного значения.

Рисунок 1. Статистика сакральных объектов Северо-Казахстанской области.

Сакральные объекты общенационального значения

Резиденция
Абылай хана

Место захоронения
Кульсары батыра

Усадьба
Сырымбет

Мемориальный комплекс
Қарасай и Ағынтай
батыров

Рисунок 2. Сакральные объекты общенационального значения

Сакральные объекты общенационального значения

Поселение Ботай

Место захоронения
Қожаберген жырау

Мазар Ақан сері

Мазар Ноғайбай би

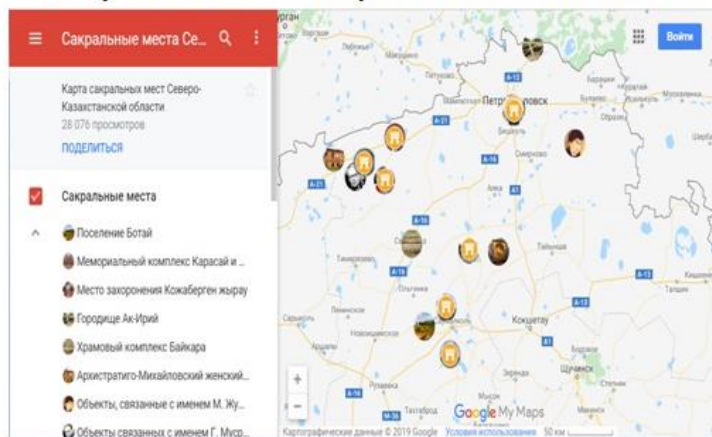

Рисунок 3. Сакральные объекты общенационального значения

Создана интерактивная карта исторических и сакральных мест, достопримечательностей края, объектов туристского интереса, природных заповедников. Карта размещена на портале Управления культуры. Карта позволяет просмотреть краткую информацию, фото и видео об объекте.

Интерактивная карта «Сакральные места Северо-Казахстанской области»

Промо ролики о Сакральных объектах региона

Рисонок 4. Интерактивная карта «Сакральные места Северо-Казахстанской области»

В 2017 году был инициирован проект «Заман таспасы». Проект предполагает собой установление охранных табличек с QR-кодом. На сегодняшний день установлено более 80 табличек.

Проект «Заман таспасы»

85 объектов оснащены охранными
табличками с QR-кодом.

Рисонок 5. Проект «Заман таспасы»

Информация, содержащаяся, в QR-коде привязана непосредственно к интерактивной карте. В совокупности объединение данных проектов позволяет любому туристу посредством телефона получить полную информацию о памятнике и увидеть на карте другие расположенные рядом объекты.

Разработан и реализован проект «3D тур по Сакральным местам Северо-Казахстанской области», который дает возможность любому человеку на портале культуры посетить виртуально 21 сакральный объект Северо-Казахстанской области.

В этом году Центром запланировано:

- Организовать экспедицию «Бабалар рухы», которая даст возможность максимально охватить по всем районам памятники историко-культурного наследия и выявить Сакральные объекты;
- Инициировать фотоконкурс «Культурное наследие в объективе современников»;
- А также немало внимания будет уделено разработкам дополнительных и актуализации уже созданных исторических экскурсий (пешеходных, вело и авто).

УДК 351.853.1

«ОСВЕЩЕНИЕ САКРАЛЬНЫХ МЕСТ «ТУҒАН ЖЕР» В ТЕЛЕВИЗИОННОМ ПРОЕКТЕ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»

Мамлютов З.Х.

(медиа компания QZ media)

Сохранение своей культуры, собственного и национального кода всегда является первым условием модернизации нового типа. Общеизвестно что неотъемной частью любого народа или нации являются его история, традиции, быт и конечно же сакральные места. У каждого народа и у каждой цивилизации они есть и является гордостью исторического сознания данного государства.

За годы становления государственности в РК сделано немало по претворению государственной программы «Культурное наследие». В Казахстане началось и продолжается восстановительная работа по реставрации и музеефикации памятников истории культуры. Для мирового сообщества были показаны уникальные памятники и сакральные места Казахстана. С выходом программной статьи Елбасы «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» - «Взгляд в будущее: Модернизация общественного сознания» был дан новый толчок по сбору информации и научного обоснования уникальных объектов Казахстана. Любовь к родине, патриотизм, историческое образование сподвигли меня создать проектный офис по исследованию культурно–исторических святынь Северного Приишимья. За полтора года существования мною с помощью моих коллег подготовлено несколько видео-сюжетов по сакральным местам Северного Казахстана. Часть видео-сюжетов демонстрировались на областном и республиканском телевидении, что дало мне возможность участвовать среди других представленных работ из различных областей Казахстана и стать обладателем национальной премии «Тұмар».

Народная мудрость казахов гласит «История земли - это исконная история народа, а родная земля ее золотая колыбель». В рамках данного проекта предварительно был согласован план сакральных объектов нашей области. В него вошли такие сакральные объекты, образовавшие пять направлений. При этом, под «сакральными объектами Казахстана» понимаются особо почитаемые памятники природного ландшафта и культурного наследия, светской и культовой архитектуры, мавзолеев, а также места, связанные с историческими и политическими событиями, имеющими непреходящую ценность в памяти народа Казахстана. Все эти объекты, имеют огромную важность в историко-культурном наследии и в социально-политической жизни Казахстана, выступают в качестве символа национального единства и возрождения.

Отказ от ряда традиционных стереотипов, в том числе в сознании, может стать маркером и результатом глубоких политических и социально-экономических изменений в Казахстане. Я, как человек, ранее работавший в вузе, а потом в шоу-бизнесе, реально понимаю, что необходимы новые подходы в реализации программы «Рухани жангыру», в модернизации общественного сознания. Не секрет, что сегодняшняя молодежь широко представлена в соцсетях, на других информационных площадках. Все это накладывает определенный нажим и давление на психологию молодого поколения.

На сегодняшний день технологическая революция требует конкурентоспособности от каждого человека, и только высокий уровень квалификации и образования, а также готовность к переменам и понимание их сути станут условием самореализации для подавляющего большинства населения Казахстана.

Сама постановка вопроса, выделенная Первым Президентом Казахстана Н.Назарбаевым о необходимости модернизации сознания и конкурентности – свидетельство того, что будущее казахстанского общества предполагает активное участие в мировых процессах и при этом - умение остаться собой. Возрастает роль СМИ, телевидения, в том числе и частного.

Сделанный акцент в статье, по моему мнению, говорит о серьезном финансировании и предоставлении широких возможностей приобщения к знаниям казахстанской молодежи. Акцент ставится на потребность к внутреннему изменению, а не только к накоплению знаний. На первый план выходит показ конкурентных видео-сюжетов о сакральных местах нашей области, которые многим уже знакомы. Возможность телевидения, новых технологий, талант журналиста, его методика подачи материала, способны бы заинтересовать не только молодое поколение, но и старшее. Возможности современного телевидения, технических средств освящения помогут по-новому представить сакральные памятники края.

Известные памятники Северного Казахстана должны пережить новую формацию, вопрос стоит не только в том, что необходимо провести ремонт по внешнему виду памятников, ну и создать возле них благоустроенные территории, сделав ее доступной для туристов и желающих.

В Северном Казахстане известны сакральные места, такие как: Некрополь Байкара, городище Ак-Ирий, Центральная мечеть Кызылжара, Собор святых апостолов Петра и Павла, Алтарь «Звезда Казахстана», Архистратиг-Михайловский женский монастырь, мечеть «Динмухаммад», место захоронения Бекена (Бекмагамбета) Жумабаева, место захоронения Кожабеген жырау, захоронение Кульсары батыра, место захоронения Акан сери, Мазар Ногайбай батыра и др. В республиканский реестр памятников вошли: поселение «Ботай», усадьба Сырымбет, мавзолеев Карасай и Агынтай батыров, место захоронения Баян батыра, резиденция Абылай хана. Данные памятники, конечно же интересные, но должна быть, на мой взгляд, совершенно новая подача материала, с учетом практического знания истории данного объекта.

Несомненно, пора менять сознание. Но делать это нужно с умом. Не отрицая прошлого, не боясь будущего, строить жизнь в настоящем. Взять ответственность за себя, свое развитие, чтобы выстроить свой путь успеха – путь успеха современного казахстанца, знающего историю, любящего Родину, устремленного в будущее. Представленные мною виде-сюжеты о наших сакральных памятниках в новом формате имели определенный успех. И я продолжаю работу в данном направлении.

Глава государства в одном из своих выступлений заметил: «В мире есть много примеров, когда тот или иной народ наряду с официальным названием своего государства использует особое неформальное понятие. Нашу священную землю издревле называли Великой степью, а нас – детьми Великой степи. Ее с незапамятных

времен воспевали акыны, преобразуя народную любовь к родным местам в чарующие мелодии домбры, кобыза и жетигена». В напевах родной земли – наша история, в любви к родному краю, малой родине берет начало патриотизм.

Что значит быть патриотом? Патриот – это преданный своей Родине человек. Тот, кто принимает историю вместе с «белыми» и «черными» пятнами, понимает, что идеальной нации без недостатков, как и вообще идеальных людей, не бывает. Тот, кто стремится в силу своих возможностей принести пользу обществу, своему народу, руководствуется принципом: «Не навреди!»

Но это и тот человек, который, принимая все, что связано с родной землей и народом, ни в коем случае не отрицает «чужое». Не принижает достоинств другого народа, напротив, стремится взять у них самое лучшее, передовое, чтобы использовать этот опыт для блага своей земли. К сожалению, мы часто видим ложный патриотизм! Коим не брезгают. Проводя показательные действия, популистский пафос, рассчитанный на создание определенного имиджа в глазах окружающих, «Ура националисты», вооружившись парой идей, заученных фраз, кто-то мнит себя истинным патриотом, но на деле преследует корыстные, низменные цели. Нам, новому поколению журналистов не в коем случае нельзя становиться на их сторону.

В программе «Туған жер», предложенной Главой государства, заложен глубокий смысл. Нельзя вдруг, в один день стать патриотом, полюбить беззаветно свою Родину, малую в том числе. Эта любовь прививается подспудно, с малых лет, через колыбельные, через рассказы матери. Маленький человек, играя с ровесниками, купаясь в речке, слушая мифы, запоминая легенды, веря в сказки, учится любить свой народ, свою землю, свою культуру. Как говорят психологи, это те самые невидимые, но очень крепкие скрепы, что держат человека всю жизнь, помогая ему обрести гармонию, облегчая попытки идентификации, обеспечивая генетический и национальный код.

Современная журналистика, основанная на объективной истории, профессионализме, желании применить свои навыки и методы с учетом новых технологий, поможет освещать славные страницы истории Казахстана.

УДК 372.893

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ СРЕДСТВ ОБУЧЕНИЯ В ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ КРАЕВЕДЕНИЯ В ШКОЛЕ

Абуов Н.А., Жалнина Т.Н.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Проектно-исследовательская деятельность давно перестала быть инновацией в современной школе, сегодня многие учащиеся совместно с педагогами и родителями занимаются научным творчеством. Технология проектно-исследовательской деятельности успешно зарекомендовала себя в школьной образовательной практике, так как ориентирована на активизацию обучения, развитие самостоятельности, способности к самоорганизации, готовности к сотрудничеству и созидательной деятельности. Ее применение эффективно формирует не только исследовательскую активность, но и информационную культуру ученика.

Использование проектной деятельности на уроках истории является одним из важнейших направлений модернизации образования. Актуальность и значимость

перехода работы учителя на новый этап с применением проектной деятельности обусловлена и развитием общества. Проектная компетентность становится неотъемлемым компонентом практически во всех сферах деятельности человека. Складывающаяся в обществе образовательная модель ориентирует современное образование на внедрение в процесс обучения метода проектов, являющегося основой проектной деятельности [1, с.82].

Метод проектов, во-первых, позволяет решить одну из самых острых проблем современного образования - проблему мотивации. Во-вторых, реализуются принципы личностно - ориентированного обучения. В-третьих, выполняя проекты, школьники осваивают алгоритм проектно-преобразовательной деятельности, учатся самостоятельно искать и анализировать информацию, интегрировать и применять полученные ранее знания. В итоге развиваются их творческие и интеллектуальные способности, самостоятельность, ответственность, формируются умения планировать и принимать решения.

Проектная методика позволяет гармонично дополнять традиционную классно-урочную систему как новая технология обучения более тесно связанная с жизнью, практикой, стимулирующая учеников самостоятельно познавать окружающий мир, самоутверждаться и самореализовываться в разнообразной учебной и практической деятельности.

Анализируя опыт использования метода проектов на уроках истории, основное предпочтение отдается темам истории Казахстана, краеведению, истории своей семьи. Тип проекта зависит от возраста учащихся и темы.

Сегодня наше общество нуждается в поддержке культурно-исторического сознания, так как остро ощущается духовный кризис молодого поколения. Первостепенная задача учителей истории - воспитание патриотизма. Краеведение является фундаментом патриотического воспитания. Необходимость развития интересов школьников в области краеведения связана с социальным запросом общества: чем полнее, глубже, содержательнее будут знания детей о родном крае и его лучших людях, природе, традициях, тем более действенными окажутся они в воспитании любви к нашей большой и малой Родине [2, с.14].

Непосредственно, эффективно решить эти проблемы можно посредством проектной работы на уроке истории по краеведческим темам.

Поисковая и исследовательская деятельность по краеведению выходит за рамки урока, расширяет кругозор, область интересов, развивает наблюдательность, учит анализировать явления жизни. Учащиеся учатся самостоятельно мыслить, осуществлять поиск и исследование проблемы, а также творчески подходить к работе [3, с.47].

Также на уроках возможны небольшие по объему исследовательские творческие работы, например: «Моя малая родина». По продолжительности это в основном мини-проекты и краткосрочные проекты. Они повышают мотивацию учащихся в получении дополнительных знаний, воспитывают чувство ответственности, самодисциплины, развивают исследовательские и творческие способности [4, с.5].

Результатами данной работы становятся красочные оформленные презентации, доклады, выставки рисунков и портретов. Особенно популярен данный метод на среднем этапе обучения, поскольку именно в подростковом возрасте развивается абстрактное мышление и логическая память. Особое внимание обращается на придание процессу обучения проблемного характера, развивая навыки учеников самим находить и формулировать проблемы, делать теоретические обобщения [5, с.36].

В области краеведения успешными являются проекты по теме «Петропавловск - моя родина» где ученики занимаются созданием диафильма.

На уроках особый интерес вызывают работы над проектом «Достопримечательности Петропавловска», «Северо-Казахстанская область глазами тинэйджера», «Великие люди города Петропавловск», «Музеи Северо-Казахстанской области».

Такие работы выполняются по некому алгоритму. В начале изучения темы предлагается самостоятельно создать параграф. Формируется тема, проблема и задание. Учащиеся делятся на группы и на протяжении урока пишут пункты, используя дополнительную литературу, различные источники.

Самостоятельно формируют заголовок и пишут небольшой авторский текст, раскрывают событийно-хронологический ряд материала для краеведческой темы.

Например, проекты в 7-8-х классах являются в основном краткосрочными и несколько упрощенными по оформлению, что не преуменьшает их значимость, а говорит о соответствии возрастным особенностям школьников данного возраста.

На старшем этапе обучения проектная деятельность учащихся приобретает характер научно-исследовательской работы с определением целей и задач, выдвижением гипотезы исследования. За свою работу ученики получают сразу несколько оценок: за оформление, за содержание, за защиту. Это стимулирует интерес, мотивирует на самостоятельную поисковую деятельность.

Профильное обучение также ставит перед нами задачу перехода к проектной деятельности, так как предполагает создание гибкой системы специализированной подготовки учащихся, ориентированной на индивидуализацию обучения. Предлагаемые меры по профилизации образовательного пространства предполагают изменения в содержании и формах педагогической деятельности учителей и учеников, освоение современных технологий и форм работы, обеспечивающих профильное обучение - проектный метод, блочно-модульный подход, портфолио, педагогическая диагностика, тренинги, организационно-деятельностные игры, социальные практики.

Методика проектной деятельности позволяет реализовывать не только образовательные задачи, стоящие перед учителем, но и воспитательные. Учащиеся могут по-новому взглянуть на себя и на реалии своей повседневной жизни, на историю и культуру своей страны. Все это способствует формированию активной гражданской позиции учащихся и максимальному развитию индивидуальных способностей и талантов каждого [6].

Значительную роль в реализации проектной деятельности отводится информационно-коммуникационным технологиям. Именно они повышают эффективность объяснения и качество обучения, так как позволяют применять различные подходы и методы обучения- поиск информации в Интернете, использование различных Интернет-ресурсов. Для подготовки к проектам активно применяю компьютерные программы: Microsoft Office Word, Microsoft Office Power Point, Microsoft Office Publisher. Интернет-ресурсы позволяют реализовать личностно-ориентированный подход в обучении, обеспечивают в более подробном изучении данной темы с учётом способностей детей, их уровня интересов и т. д.

Цель использования ЭСО заключается в формирование умений работать с информацией, развитие коммуникативных способностей, подготовке личности «информационного общества».

Учебные электронные ресурсы, которые используются в помощь создания проектов: цветные рисунки и фото, слайд-шоу с дикторским сопровождением. Интерактивные модели, рисунки, схемы. Например, интеллект-карты, мультимедийные презентации к внеклассным мероприятиям, аудио и видео материал. В результате такой работы повышается мотивация учащихся при изучении предмета, повышение темпа урока, увеличение объема самостоятельных работ и расширение кругозора. Формами

представления результатов проекта с использованием электронно-технических средств могут быть: презентации, газеты, информационные бюллетени, буклеты, веб-сайты, рефераты, видеофильмы [7, с.12].

Хотя не все проекты могут непосредственно влиять на сообщество, они могут, по крайней мере, использоваться в качестве доказательства обучения в рабочих цифровых портфолио студентов. Самое замечательное в цифровых портфолио то, что они продвигаются через оценки и рисуют картину прогресса с течением времени.

Итак, проект - это возможность учащихся выразить свои собственные идеи в удобной для них творчески продуманной форме: изготовление коллажей, плакатов, объявлений, исследования с последующим оформлением. В процессе проектной работы ответственность за обучение возлагается на самого ученика. Самое важное то, что ребёнок, а не учитель определяет, что будет содержать проект, в какой форме и как пройдет его презентация.

Практика работы доказала эффективность проектного метода в области краеведения, а именно на уроке истории и родного края. Достигнуто повышение качества педагогического процесса, произошло расширение возможностей в области краеведения.

Использование средств информационно-коммуникационных технологий в проектной деятельности учащихся приводит к активному взаимодействию между обучающим и обучаемым и средством ИКТ. Это позволяет активизировать самостоятельную учебную работу учащихся, стимулировать к более глубокому усвоению изучаемого материала, значительному расширению знаний, изучению дополнительной информации по предмету и одновременно приобретению умения самостоятельно добывать знания, анализировать и оформлять проекты [8, с.22].

Таким образом, можно сделать вывод о том, что проектная деятельность обеспечивает возможность самостоятельной, творческой, исследовательской деятельности на уроке истории, а также возможность самостоятельного конструирования собственных знаний посредством использования электронно-технических средств обучения.

Литература:

1. Голуб Т.Е. Метод проектов – технология компетентностно-ориентированного образования / Т.Е. Голуб, Е.А. Перельгина, О.В. Чуракова. М.: Издат.дом, Федоров, 2010. -138 с.
2. Григорьев Д.В., Степанов П.В. Стандарты второго поколения: Внеурочная деятельность школьников: Методический конструктор. Москва: «Просвещение», 2010.- 321 с.
3. Зверкова П.К. Развитие познавательной активности учащихся при работе с первоисточниками: / Зверкова П.К. М.: Издательский центр «Академия», 2011 г. – 204 с.
4. Проектные технологии на уроках и во внеурочной деятельности. – М.: «Народное образование». 2010, №7. - 8 с.
5. Колеченко А.К. Энциклопедия педагогических технологий: пособие для преподавателей. СПб.: КАРО, 2005. - 368 с.
6. И.В. Никишина. Инновационные педагогические технологии и организация учебно-воспитательного и методического процессов в школе. Издательство «Учитель», Волгоград, 2008. Intel “Обучение для будущего”: Учебное пособие - 9 изд., перераб. - М.: Интернет-Университет Информационных Технологий, 2008. + CD
7. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров. М.: Издательский центр «Академия», 2012 г. – 224 с.
8. Гизатулина О.И. Проектная деятельность учащихся с использованием ИКТ // Молодой ученый. - 2016. - №11. – 111 с.

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК САЛАСЫНЫҢ ДАМУЫ, ПРОБЛЕМАЛАРЫ МЕН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Ахметжанова Г.Н.
(*М.Қозыбаев атындағы СҚМУ*)

Ұсынылған мақалада Солтүстік Қазақстан облысының тәуелсіздік жылдардағы әлеуметтік ахуалы, аталған саланың проблемалары мен шешілу жолдары баяндалады. Мақалада автор Солтүстік Қазақстан облысының тәуелсіздік жылдардағы әлеуметтік проблемаларының өзектілігін теориялық зерттеулер арқылы негіздейді, әлеуметтік саланың дамуына әсер ететін факторларды анықтайды. Тәуелсіздіктің бастапқы жылдары мен қазіргі уақыттағы әлеуметтік саланың даму ахуалына тоқталып, статистикалық көрсеткіштермен салыстыру жүргізеді. Сонымен қатар автор мәселені шешу жолында мемлекет тарапынан көрсетіп жатқан қолдауларға шолу жасайды. Мақала өңірдің әлеуметтік сала қызметкерлеріне және Солтүстік Қазақстан облысының әлеуметтік дамуына қызығушылық танытқан қарапайым оқырман қауымға арналған.

Түйін сөздер: зейнетақы реформасы, тұрғын-үй, өмір сүру деңгейі, жұмыссыздық, Нұрлы көш бағарламасы.

1991 жылдың 16 желтоқсанында Қазақстан Республикасының тәуелсіздігінің жариялануымен жаңа мемлекеттің дүниеге келуі паш етілді. Кеңес Одағы ыдыраған тұста әлемдік бәсекеге мүлдем қабілетсіз, тек ішкі нарыққа ғана негізделген шаруашылығы бар экономикалық жүйе біржола тураланып, көпшілігі кедейшілік қыспағына түскен қазақстандықтардың болашаққа деген сенімі молайды. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев тәуелсіздіктің бастапқы он жылы туралы өзінің еңбегінде: «Бұл тарихтың жаһандық сындарлы және жаңа экономика модельдерін іздеудің күрделі кезеңдері болды. Кідіріссіз де қысқа мезгілде міндетті: тәуелсіз мемлекет құру, жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға, тоталитаризмнен демократияға көшуді жүзеге асыру қажеттігі туындады. Ал бүгін өткен жылдарды еске түсіріп және біздің күш-жігеріміз бен жетістіктерімізге қарап нық сеніммен былай деуге болады: «Біз стратегиялық тұрғыдан дұрыс жолды тандадық. Құқықтық және әлеуметтік саяси реформалар кейде қаншалықты қиын жүргеніне қарамай, жақсы нәтижелерге жеткізді. Ел экономикасы мен демократиялық процесстер серпінді дами отырып, республикамыз орынды түрде өңір лидер саналды және барынша бәсекеге қабілетті экономикасы бар алдыңғы қатарлы мемлекеттердің қатарынан лайықты орын алуға ұмтылуда», - деген пікірді айтып өтті [1]. Яғни тәуелсіздік бастапқы жылдарындағы қиыншылықтарға қарамастан, әлеуметтік реформалар өзінің оң нәтижелерін берген және қазіргі уақытта ла облыс тұрғындарының әлеуметтік жағдайын жақсарту, өмір сүру деңгейін көтеру – облыс басшыларының басты міндеттерінің бірі болып қала береді.

Бұл мәселе өңірлік зерттеу жұмыстарының нысанына айналғанына қарамастан, аталмыш тақырып әлі де болса зерттеуді қажет етеді. Сондықтан облыстың әлеуметтік ахуалына әсер ететін факторларды анықтау және бүгінгі таңда белең алған проблемаларды шешу жолдарын қарастыру – біздің мақаламыздың мақсаты болып табылады.

Аталмыш мақсатқа жету үшін біз облыстың тәуелсіздік жылдардағы әлеуметтік саласына ықпал ететін факторларды анықтап, әлеуметтік саланы жоғары деңгейге көтеру, оны дамытудың тиімді тәсілдерін қарастырамыз.

Тәуелсіз Қазақстан егеменді ел болғаннан кейінгі алдына қойған басты мақсатының бірі – адамдардың жақсы тұрмысын іс жүзінде қамтамасыз ететін қоғам орнату. Осы орайда әрбір адамға кәсіпкерлік еркіндік пен мүмкіндік туғызып, жоғары әлеуметтік мәртебеге жетуін қамтамасыз ету, экономиканың өсуі мен тұрақтануына және оның дүниежүзілік шаруашылық байланыстарына, интеграциялануына орай еңбек табыстарын, зейнетақыны және жәрдемақыны арттыру бүгінгі күннің қажеттілігінен туындап отыр.

Әлеуметтік салалада егемендікке жеткеніміздің басты көрсеткіштері: ұлттық байлықтың көбеюі, халықтық тұрмыс – тіршілігі дүние жүзіндегі озық дамыған елдермен арамыздағы артта қалушылық пен алшақтықты азайту, яғни технологиялық дамудағы және тұрмыс жағдайы деңгейіндегі айырмашылықты қысқарту. Бұл мақсатты жүзеге асыру ұлттың әлеуметтік қабілетіне байланысты.

Алайда қоғамдық қатынастардың өзгеруімен және нарықтық экономикаға көшумен байланысты XX ғасырдың 90-шы жылдары жақсы өмір сүру деңгейі, оның тұрмыс жағдайы жыл сайын төмендеп отырды. Халықтың материалдық тұрмыстық жағдайының үнемі нашарлауы, баға мен ақшаның құнсыздану жылдамдығының өсуі адамдардың болашаққа деген сенімсіздігін, моральдық–психологиялық дағдарысқа ұрынуын күшейтті, рухани жүдеулік өрбіді. Елде жұмыссыздық мәселесі белең алды.

Дегенмен де Солтүстік Қазақстан облысында қоғамның әлсіз топтарын әлеуметтік қолдау көрсету жұмыстары сол кезден жүргізілді. 1992 жылдары облыста мүгедектерді әлеуметтік қорғау бойынша медициналық көмек көрсету жұмыстары жүргізілді. Алайда денсаулық сақтау органдары мен мекемелердің атқарылған іс-шаралары көптеген мәселелерді шешпеді. Өнеркәсіптік кәсіпорындарда мүгедектердің еңбектерін қолдану үшін арнайы цехтар мен бөлімшелер ашылмады [2].

Қазақстан Республикасы Президентінің 1994 жылғы 18 қаңтардағы «Зейнеткерлер мен мүгедектер қатарынан жалғыз басты жұмыссыз азаматтарды әлеуметтік қолдау бойынша қосымша іс-шаралар туралы» №1509 Жарғысын орындау мақсатында облыста Солтүстік Қазақстан облысының әкімшілігі қаулы қабылдады. Осыған байланысты негізгі тамақтану өнімдерінің қымбаттауына байланысты, зейнеткерлер мен мүгедектер қатарынан жалғызбасты жұмыссыз азаматтарды мекенжайлық әлеуметтік қолдау мақсатында 1994 жылдың 15 ақпанынан бастап зейнеткерлер мен мүгедектер қатарынан жалғызбасты жұмыссыз азаматтарды келесі өнімдер жинағымен қамтамасыз етілді: төрт килограмм ет пен бес жүз грамм сары май.

1991 жылдың шілдесінде «Халықты жұмыспен қамту туралы» Қазақ КСР Заңы күшіне енді. Қалалық еңбекке тарту орталығында жұмыссыздар санатына жатқызылған 65 адам тіркелді [3, 11 б.].

Облыстағы жұмыссыздық мәселесі қай кезеңде өзекті болып табылады. 2000 жылдары Петропавл қаласының әл-ауқаты төмен азаматтарға мемлекеттік әлеуметтік мекенжайлық көмек және халықты жұмыспен қамтудың 2000-2002 жылдарға арналған бағдарлама әзірленді. Бағдарламаның мақсаты: еңбек нарығының қызмет етуі мен реттелуі үшін экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық жағдай жасау; жұмыссыздықты қысқарту; қалада әлеуметтік-экономикалық жағдайды сақтау; кедейлікті өткеру және халықтың әлеуметтік әл-ауқаты төмен табына әлеуметтік көмек көрсету бойынша іс-шараларды жүзеге асыру.

Жұмыссыздар саны тұрақты түрде төмендей бастады. Егер 1997 жылы 12424 адам жұмыссыз ретінде есепте тұрса, 1998 жылы олардың саны 9350 адамды құрады, ал 1999 жылы 7001 адамға дейін қысқарды. 2000 жылдың 1 желтоқсандағы жағдайы бойынша 5001 адам жұмыссыз ретінде есепте тұрды. Алайда жұмыссыздардың фактілі саны мен есепте тұрған жұмыссыздар санының арасында үлкен айырмашылық бар. 1999 жылы жұмыссыздар мен еңбекке тартылмаған халықтың 2078 адамы еңбек орналастырылды. 2000 жылдың 11 айы ішінде 2505 адам жұмысқа тұрды. Бұл өтініш білдіргендердің

53,3%-ын құрады. Төленетін қоғамдық жұмысқа бағытталғандардың саны 1998 жылмен салыстырғанда 2,4 есеге артып, 2141 адамды құрады. Кәсіби білім алуға бағытталған жұмыссыздардың сан 2000 жылы 136 адамды құрады. 2000 жылдың 1 желтоқсандағы жағдайы бойынша кәсіпорындардың еңбекақылары шамамен 1408 млн. теңге болды, бұл кезең ішінде 1599 млн. теңгеден астам жалақы төленді. Бұл еңбекақы төлемі бойынша қарызды 191,6 млн. теңгеге қысқартуға мүмкіндік берді. Алайда, атқарылған іс-шараларға қарамастан, халықтың сатып алушылық қабілеті төменгі деңгейде қалып отыр.

Осыған байланысты әлеуметтік аз-қамтылған отбасыларға мекенжайлық әлеуметтік көмек көрсету мәселесі өзекті болып қалды. Көмек мекенжай бойынша және өте мұқтаж отбасыларға беріледі. Осылайша, 2000 жылдың 11 айы ішінде 8617 отбасыға 47,8 млн. теңге көлемінде баспаналық жәрдемақы тағайындалды. 1999 жылы 10203 отбасы 63.млн.теңгеден астам баспаналық көмек алған болатын.

Осылайша, еңбек нарығындағы жағдай өндірісті қалпына келтіруге, шағын және орта бизнестің дамуы, уақытында жасалған әлеуметтік және еңбекақы төлемдерге, байланысты жақсарды деп айтуға болады. Алайда, атқарылған іс-шараларға қарамастан жұмыспен қамту саласындағы тұрақтылық туралы айтуға ерте болды, себебі жұмыссыздық мәселесі әлі де жоғары деңгейде болды [4].

2006 жылғы жағдай бойынша, орташа айлық жалақы 19,2%-ға артып, 22,9 мың теңгені құраса, жылдың соңында бұл көрсеткіш 28 мың теңгеге жетті. 2004 жылы 19,2 мың теңге болатын. Ауыл шаруашылығындағы еңбекақы 15,9 мың теңгені құрады (республика бойынша – 14,8 мың теңге).

Жұмыссыздардың саны 2700 адамға қысқарды, жұмыссыздық деңгейі 0,2 пайызға төмендеп, 7,9 пайызды құрады. Тіркелген жұмыссыздық деңгейі 1,4 пайызды (5447 адамды) құрады [5].

Ал соңғы бес жылда облыста оң өзгерістер орын алуда. Облыс бойынша тұтастай алғанда жұмыссыздық деңгейінің төмендеу үрдісі байқалады. 2013 жылдан 2015 жыл аралығында ол 5,1-ден 4,9%-ға дейін төмендеді.

2015 жылдың қорытындысы бойынша облыста жұмыссыздық деңгейі республикалық көрсеткішке тең және 4,9%-ды құрады. Жұмыссыздық деңгейі Айыртау, М. Жұмабаев – 5,0%-дан, Жамбыл, Ғабит Мүсірепов атындағы, Тимирязев - 5,1%-ден, Шал ақын - 5,3%, Аққайың, Есіл, Мамлют, Тайынша - 5,4%, Ақжар - 5,8%, Уәлиханов аудандарында - 6,0% болып, облыстық деңгейден жоғары болып отыр.

Сонымен қатар облыста халықты әлеуметтік қорғау жұмыстары кең қолға алынуда. Облыста масылдықты жою үшін тұрақты жұмыс орындарына, уақытша және маусымдық жұмыстарға жұмысқа орналастыру, қоғамдық жұмыстарға орналастыру, әлеуметтік жұмыс орындарына орналастыру, оқыту, «Жұмыспен қамту 2020 жол картасы» бағдарламасы және жергілікті бюджет қаражаты есебінен іске асырылатын өзге де бағдарламалар аясында ерікті көшіру және мемлекеттік қолдау шаралары сияқты жұмыспен қамтудың белсенді нысандарын қолдану арқылы еңбек жасындағы аз қамтамасыз етілген азаматтардың санын азайту жұмысы жүргізілуде, сондай-ақ жеке кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру үшін микрокредит беру жүзеге асырылуда, ол 2015 жылы 2013 жылмен салыстырғанда мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек (бұдан әрі – МАӘК) алушылардың санын 492 адамға немесе 15%-ға азайтуға мүмкіндік берді, ал 2015 жылы 2014 жылдың тісіті кезеңімен салыстырғанда МАӘК алушылардың саны 2934 адамға азайды.

2017 жылғы 1 қаңтарға өкілетті органдарда тіркелген жұмыссыздар саны өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда 8%-ға артып, 996 адамды құрады.

Қазақстанның әлеуметтік саласындағы басты мәселелердің бірі – халықты зейнетақымен қамтамасыз ету. Тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін мемлекеттіліктің

даму тәжірибесін таңап алған Қазақстан Республикасы 1995 жылы Конституцияны қабылдағаннан кейін ішкі саясатта, республика тұрғындарын әлеуметтік қамсыздандыруды қамтамасыз ететін мемлекеттік тетікті қамтамасыз ету мақсатында заң актілері мен доктриналар әзірлей бастады. Мұнда әлеуметтік саясатта мынадай басымдықтар ерекшелендірілді:

- облыста әлеуметтік тұрақтылықты сақтау жне нығайту;
- әлеуметтік саланы нарықтық қатынастың белсенді субъектісіне айналдыру;
- доктринаны жүзеге асыруда саяси институттарды анықтау және экономикалық механизмдерді іске қосу,
- рухани өндіріс саласында реформаны құқықтық жағынан сүйемелдеуді қамтамасыз ету.

Аталған басымдықтар, оның ішінде әсіресе «әлеуметтік саланы нарықтық қатынастың белсенді субъектісіне айналдыру» кейіннен 1997 ж. наурызда қабылданған Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамтамасыз ету жүйесін реформалау Концепциясында көрніс тапты.

Соңғы кезде облысымызда зейнеткерлердің қатары едәуір өсіп келеді. Бірақ көптеген аймақтарда халықтың осы әлеуметтік тобы өзінің маңдай тер, табан ақысының қайтарымын ала алмауы олардың наразылығын туғызды. Сондықтан үкімет, оның Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі зейнетақы қарызынан құтылу мақсатында басты үш бағытта бірқатар жұмыс жүргізді. Біріншісі – зейнетақының бұрынғы қарыздарын жабу, екіншісі – қазіргі зейнетақыны уақытында төлеу, үшіншісі – зейнетақы жүйесін реформалау. Бұл үш бағытта жүргізілген іс – шаралар бірсыпыра қайтарымын берді.

Облыстың әлеуметтік ахуалын біліретін елеулі көрсеткіш, ол – тұрғын үймен қамтамасыз ету. Кеңес өкіметі тұсында да, одан кейінгі жылдарда да тұрғын үй адамдардың ең басты мұқтаждықтары болып қала берді. Осыған қарамастан республикада тұрғын үй салу жылдан – жылға азайға үстіне азайды. Мәселен, 1988 жылы үй салу көлемі елімізде 8,8 миллион шаршы метрге жетсе, 1993 жыл ол 3,5 миллионға дейін кеміді, 1995 жылы тек 1,5 миллион шаршы метр тұрғын үй пайдалануға берілсе, 1996 жылы оның көлемі бір миллиондай ғана болған, ал кейінгі 1997-1999 жж. одан әрі төмендеді [6, 75 б.].

Тек Қазақстан экономикасының 2000 жылдан бастап ілгерілеуімен байланысты тұрғын үй құрылысы соңғы жылдары қайтадан көтерілді. Тұрғын-үй құрылысын дамытудың мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру аясында облыста 2005 жылы 177 мың шаршы метр баспана салынды, ол 2004 жылмен салыстырғанда 1,8-ге артық.

Республикалық бюджеттен алынған трансферттердің есебінен 2005 жылы 3 коммуналды тұрғын үй немесе жалпы аумағы 150,2 мың шаршы метрді құрайтын 201 пәтер пайдалануға берілді. Жалпы ауданы 26,5 мың шаршы метрді құрайтын 263 ипотекалық пәтер пайдалануға берілсе, 74,8 мың шаршы метр баспана кәсіпорын мен халықтың есебінен салынды. Саныған баспананың жалпы көлемінің 56 мың шаршы метрі немесе 47,8%-ы ауылдық жерлерде салынды [7].

2011 жылғы Қазақстан Республикасы Президентінің 28 қаңтардағы «Болашақты бірге құрайық» атты Жолдауында тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықтың дамуы азаматтардың өмір сапасының факторы ретінде анықталды.

Осыған байланысты, 2011 жылы Тұрғын-үй-коммуналдық шаруашылықты жаңғырту бағдарламасының аясында 2,4 млрд. теңгеге 5 инвестициялық жоба іске асырылды.

2011 жылы облыста республикалық бюджеттің есебінен - 35,976 мың шаршы метр (26,964 мың метр – жалға беру-коммуналдық, 7,5 мың шаршы метр – «Нұрлы көш» бағдарламасының аясында, 1,512 мың шаршы метр - коммуналдық), 69,024 мың шаршы метр – ұйымдар мен халықтың есебінен 105 мың шаршы метр баспана берілді.

Жергілікті бюджеттен баспана құрылысы үшін 2011 жылы 885,7 млн.тенге бөлінді. 2011 жылдың бастапқы 6 айы ішінде облыс бойынша 25,5 мың шаршы метр баспана берілді. Халықтың есебінен пайдалануға 15,5 мың шаршы метр тұрғын үй берілсе, бюджеттік қаражат есебінен – 9,6 мың шаршы метр баспана берілді [8].

Жалпы жоғарыда баяндалғандарды қорытындылай келе, әлеуметтік өзекті мәселердің дамуында жұмыссыздықпен күресу, халықты тұрғын үймен қамтамсыз ету мәселелер облыс басшылығы тарапынан да, мемлекет тарапынан қабылданып жатқан іс-шаралар арқылы ілгері дамып келеді.

Облыстың әлеуметтік ахуалын арттыру, орын алатын проблемаларды еңсеру, халықтың өмір сүру деңгейін жақсарту облыстың ілгеру дамуына мүмкіндік береді.

Әдебиет:

1. Назарбаев Н.Ә. Сындарлы он жыл. Алматы: Атамұра, 2003. – 147 б.
2. СҚММ, 1098-қ., 6-о., 572-іс, 125-126 бб.
3. Солтүстік Қазақстан облысы ел тәуелсіздігі жылдарында: құжаттар мен материалдар жинағы. – Петропавл, 2011. – 533 б.
4. СҚММ, 703-қ., 1-о., 55-іс, 41-42 бб.
5. СҚММ, 1370-қ., 3-о., 391-іс, 51-99 бб.
6. Морозов А. Казахстан за годы независимости. - Алматы, 2005. - 184 с.
7. СҚММ, 1370-қ., 3-о., 391-іс, 52-66.
8. Солтүстік Қазақстан облысының әкімі С.Се. Біләловтың «2011 жылдың алғашқы жартыжылындағы облыстың әлеуметтік-экономикалық дамуының қортындылары туралы» есебі. 2011 жыл 26 қыркүйек.

УДК 94(574)

МОЙ КРАЙ РОДНОЙ

Абуов Н.А., Кабиева Д.М.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Новые проекты Первого Президента страны Н.А. Назарбаева - продолжение программы «Рухани жаңғыру». 21 ноября 2018 г. на сайте Акорды была опубликована статья Елбасы Нурсултана Назарбаева «Семь граней Великой степи». В центре внимания здесь история страны и необходимость объективного понимания роли народа в глобальной истории. В своей статье Лидер нации затронул глубинные вопросы прошлого и настоящего, подчеркнув, что история Казахстана должна быть понята с высоты современной науки, а не по ее отдельным фрагментам.

Европоцентристская точка зрения не позволяла увидеть того реального факта, что саки, гунны, прототюркские этнические группы были частью этногенеза нашей нации... Речь идет об истории Казахстана, которая является общей для многих этносов, проживающих на нашей территории длительное время, – отмечает Елбасы. Именно поэтому нам сегодня необходим позитивный взгляд на собственную историю, который не должен сводиться к избирательному и конъюнктурному освещению того или иного исторического события. Уважение к национальным традициям своего народа, к его истории и культуре является основой любого воспитания и представляет величайшую национальную ценность. Только бережное отношение к своим истокам позволит нам вырастить настоящего гражданина и построить сильное государство.

И в этом плане программная статья Первого Президента Казахстана Н.Назарбаева «Семь граней Великой степи» акцентирует наше внимание на историческое наследие

государства с точки зрения его актуализации и значимости в историческом пространстве. Безусловно, статья требует глубокого осознания. Глава государства в очередной раз обращается к осмыслению роли и места национальной истории в мировой цивилизации, что было озвучено ранее в статье Елбасы «Взгляд в будущее: Модернизация общественного сознания» [1].

Семь граней Великой степи, которые особо отмечены Президентом, представляют тот пласт национального наследия, который также способствовал формированию и развитию мировой цивилизации. Это – поистине эпохальный документ, обращение к современникам и будущим поколениям.

Главное сегодня – формирование целостного исторического сознания. Мы должны научиться гордиться своим прошлым, это и есть позитивный взгляд на собственную историю. Нам еще предстоит осмыслить собственную историю, освободив ее от груза чужих стереотипов.

Статья опубликована для более глубокого изучения нами нашей же истории, родного края. И, конечно, она является хорошей платформой для архивной отрасли. Ведь нужно признать, сегодня есть много документов, трудов не изученных. И в рамках программы Елбасы это все может быть изучено и доведено до народа.

В этом направлении мне бы хотелось рассказать о своем родном крае. Представьте себе небольшой городок, которого на карте порой и нет. В таких малых городах проживают большинство жителей страны. Вы спросите, чем малый городок примечателен? Также вы будете утверждать, что всё красивое и современное в столичных городах и городах областного значения. Но поверьте, кто жил и проживает в малом городе ни за что не желают променять его на бурный, беспокойный город, если только молодежь. Да, им, молодым, присущ максимализм, но проходит определенное время, и они, приезжая на отдых или по каким-то другим причинам, вспоминают самые лучшие годы детства, отрочества и юности и восклицают: «Все-таки как прекрасен мой маленький город!»

На красивом берегу реки Есиль расположился наш городок Сергеевка. Река Ишим, разноцветная природа во все времена года, доброжелательные люди, история прошлого, современная жизнь, многонациональный народ, обычаи и традиции, нравственный облик жителей – всё это наш образ, проживающих в Сергеевке, нашем любимом городе. Теперь представьте себе, что вы идете по лунной дороге в прошлое. Что осталось там, за далеким ушедшем временем? Эпоха строительства коммунизма, гражданская война, коллективизация, Великая Отечественная война, строительство новой послевоенной жизни и, конечно же, люди тех незабываемых времен истории. Мир не знал такой силы воли, производительности труда, дружбы, согласия, целеустремленности, интернационализма.

Среди имен нашей Сергеевской истории такие, как Герои Советского Союза И.Ибраев, Свечников, П.Гончар, академики ЕА.Букетов, А.К.Кошанов, летчик-космонавт Герой Советского Союза А.С.Викторенко, Герои Социалистического Труда А.В.Донченко, А.М.Брагин, художники слова К.Салыков, Г.Малдыбаев, Н.Веревошкин, Г.Бельгер, А.Нуртазин, Г.Иманбаев, В.Котов, В.Суслова, сенатор А.Башмаков и простые жители, творящие историю сегодняшнего и завтрашнего дня. Труд жителей района, кем бы они ни работали, – труд человека для страны, для общества и для будущей истории.

Сергеевка и наш район знал горечь падения и взлеты подъема. На сегодняшний день каждый может сказать, что я – частица, дух прошлого, настоящего и будущего, современник и свидетель исторического времени, гражданин своей земли, родного края. Всё, что было, останется в нашем сердце навсегда!

Наш район с центром в городе Сергеевка уникален своей природой: озера, река Есиль, лесостепь, поемные луга, дикая флора и фауна. Если кто-то не знаком с природной средой, можно посетить краеведческий музей г. Сергеевки, который имеет богатый материал. Выставленные экспонаты вам расскажут о многом, вы будете удивлены и, покидая музей, воскликнете: «Да, как красива и неповторима история моего родного края!»

Легенда о реке Есиль вас очарует. Народное предание рассказывает, что она получила своё название по имени сына татарского хана Кучума Ишимака, который утонул в безымянной реке, названной позднее в его честь. Также слово «ишимака» с татарского переводят как «разрушающий». Так как река, несмотря на свои малые размеры, сумела обрушить участок, где были первые дома поселившихся на её берегу крестьян; она и получила соответствующее название. А в словаре Брокгауза и Ефрона указано, что слово «Ишим» сложилось от начальных букв имени правившего в этих краях татарского хана Иш-Магомета (с соединительной «и») [2, с.1054].

Тюрколог Д. Тугушева, доктор филологических наук, сотрудник Института востоковедения РАН, перевела с татарского слово «Ишим» - «река с крутыми извилистыми берегами».

В книге «Топография Оренбургская» Петра Ивановича Рычкова говорится: «Ишимъ. Вершины сея реки въ Киргисъ-Кайсайкой степи изъ горы Эйргимень, неподалеку отъ вершины прежде описанной рѣки Сарасу. Сіа рѣка можетъ за предѣль Оренбургской губернии почтена быть въ тамошней сторонѣ, потому что Киргисцы средней орды обыкновенно по ней и по впадающимъ въ неё рѣкамъ располагаются, а къ Иртышу рѣкъ въ которую она впала въ Сибирской губернии, кочевьями своими весьма рѣдко приближаются» [3].

«Ишим, Ишим, река степная! Не круты его волны, не широк стрежень, не быстры воды. И все же красив он плесами, бездонными заводями, изумрудом прибрежных ракушек, крутыми обрывами и осыпями берегов».

Рассказанная автором, С.Пресняковым, романтическая легенда о том, где берет начало Ишим и почему река получила такое название, уходит своими корнями в далекое время правления хана Алтая. «...Так и остался меньшим братом Иртыша в его огромном бассейне ханства».

Есть и другая легенда об Ишиме, связанная с невероятными событиями социально-бытового характера. В ней рассказывается о споре аксакалов Кокшетау и Имантау, кто послушнее из детей: мальчики или девочки. «Каждый родитель хвалил своих детей». Чтобы проверить их, они дали задание им: служить другим ханам верно и честно. «Идите, сыновья, к хану Ишиму и служите ему послушно!» А другой хан в свою очередь сказал дочерям: «Идите, красавицы, в жены к хану Ишиму, умножьте его силу!» Ушли дочери, заплетали по степям...

Образ реки Есиль запечатлен в произведениях писателей-земляков. Писатель Г.Бельгер в произведении «За шестью перевалами» вспоминает о малой родине, а. Ибраево, о добрых людях, приютивших их семью, оказавших им помощь, о первых познаниях в казахском языке, о своих сверстниках и учителях. «Мальчик бежит к морю, с разбегу плюхается в воду, смеется, видя, как черными искорками рассыпаются во все стороны гревшиеся на отмели шустрые головастики-бычки. Опираясь руками о дно, он изо всех сил колотит ногами, потом, зажав уши и нос, погружается в теплую воду, ловко перевертывается на спину и смотрит вверх. Становится радостно и жутко, словно он попал в совсем иной мир, во владение водного царя Сулеймена...». Автор говорит о себе: «Сюда я прибыл, и отсюда начинается мой путь!» [4, с. 111].

Н.Веровичкин в повести «ТТ» описывает свои детские впечатления, живущие в его сердце, и они связаны с родным краем – Приишимье. Сюжеты, простота, герои,

описание родных мест (река Ишим), где прошло становление будущего писателя увлекают читателей своей неподкупностью, ясностью. «Ночь наступила. Все рыбаки по домам, а у Валерки клёв начинается. Смотрит он, прищурившись, в темноту. Слышит гул, а ничего не видно. Наконец две звездочки появились. Скачут по ухабам. Машины сворачивают на переправу...» [5, с.29].

Малая родина осталась в памяти известных людей навсегда, и, вспоминая свой край, каждый из них тоскует о времени и о себе.

Край, где всё настолько знакомо и неповторимо! Соседний дом, соседи, одноклассники, учителя и врачи, служащие и старожилы, почетные граждане и обычные люди – всё пролетает в воспоминаниях каждого, когда он прикасается к прошлому. Неслучайно сегодня стала традицией встреча одноклассников, встреча марьевцев, стихотворения-посвящения, статьи и очерки, научные проекты и произведения поэтов-земляков – это дань памяти и дань уважения местам, где каждый когда-то «вышел родом» отсюда.

Тихий маленький городок Сергеевка и необъятный район вновь заявляет о себе: время успехов, новых открытий, прославленных имен впереди! И потому каждый новый штрих современности, жителей района Шал акына – это штрих нашей действительности, штрих будущей новой истории, показатель нас, граждан своей прекрасной малой родины и великой страны!

Литература:

1. Абдильдин Ж. Осознать себя в мировой истории: [по статье Н.А. Назарбаева "Семь граней Великой степи"] / Ж. Абдильдин // Казахстанская правда. - 2019. - 14 янв. - С. 3
2. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона в 82 тт. и 4 доп. тт. - М.: Терра, 2001. - 40726 стр.
3. Рычков П.И. Топография Оренбургской губернии. - СПб. 1762.
4. Бельгер Г.К. За шестью перевалами. Повести, рассказы. Алма-Ата: «Жазушы», 1977. – 187 с.
5. Веревокин, Н. «ТТ»: Повесть/ Н. Веревокин// Нива. - 2002. - №10. - С.3-34.

УДК 94 (574)

ТУҒАН ЖЕРІМНІҢ ТАРИХЫ

Қошанова Ж.Т., Серік Г. А.
(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Туған жер... Туған ел... Осы екі ғана сөзде қаншама мағына, қаншама ой жатыр десеніңші?! Туған жердің қадірін әр адам әрқалай түсінетін шығар. Ал мен үшін Туған жер қадірі дүниедегі ең ұлы деген нәрсемен пара-пар. Себебі, ол – менің әлпештеген анам, аялап өсірген әкем, туған-туысым, аға-әпкелерім, мені білім жолына жетелеген ұстаздарым, сол білімге ұмтылу жолындағы тай-құлындай тебіскен жора-жолдастарым дүниеге келген жер. Менің Туған жерім, Отаным – кішкентай болса да, мен үшін аса қымбат әрі киелі Айымжан жері. Осы мекенде менің көңілді де шаттыққа толы, уайымсыз да бейкүнә балалық шағым өтті. Қызыққа толы балалық шағым өткен туған ауылдың ауласын еш уақытта ұмытпақ емеспін.

Елбасымыз Н.Назарбаевтың тарихи құжатқа айналған «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: «...Туған жер – әркімнің шыр етіп жерге түскен, бауырында еңбектеп, қаз басқан қасиетті мекені, талай жанның өмір-бақи тұратын өлкесі. Оны қайда жүрсе де жүрегіміз әлдилеп өтпейтін жан баласы болмайды» - деп туған жердің қасиетіне ерекше тоқталады.

Әрбір адамның табан тірер туған жері болады. Туған елге, жерге деген сүйіспеншілік адамды алға жетелеп отырады. Дана халқымыз: «Әркімнің туған жері – Мысыр шаһары» - деп бекер айтпаған ғой. Расында, сонау ел басына күн туған зар заманда ата-бабаларымыз туған жердің топырағын бір иіскеу үшін айшылық жерден ат арытып келген. Әйгілі Бейбарыс бабамыз шетте жүріп, туған елін сағынған шағында әрдайым туған елден алдырған жусанды искеп, туған жерге деген сағынышын басқан екен. Сондықтан, әрбір азамат қайда жүрсе де жүрегінің түбінде туған жерге деген құрметін сақтау керек.

Туған жер – адам өмірінде киелі орын алады. Нақты осы жер оны елімен, өткенмен және болашақпен байланыстырады. Туған жер – әркімнің шыр етіп жерге түскен, бауырында еңбектеп, қаз басқан қасиетті мекені, талай жанның өмірбақи тұратын өлкесі. Осы орайда Алаш қайраткері Жүсіпбек Аймауытовтың: «Туған жердің қымбатын ғылым іздеп, кітап қарап сарылып, көзінің майын тауысқан, көшенің шаңын көп жұтқан шәкірт білмесе, кім біледі? Ыстық қой, шіркін туған жер!» деген сөзі есіме түседі. Мен қазір өзімнің туым өскен жерім-Айымжан ауылы жайлы айтқым келіп отыр. Мен ауылымды есіме алғанда, ойма бірден өлең шумағы есіме түседі:

Айымжаным,
Алтын бесік, туған жерім,
Асқар бел, байтақ дала, күміс көлім.
Мен үшін бәрі қымбат, қасиетті,
Өз жерім, өз ауылым, өскен елім.

Айымжан ауылы жайлы Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің экономика факультетінің деканы, филология ғылымдарының кандидаты Алтын Саруарқызы Исмағұлова былай деген екен: - Айымжан ауылы дегенде ерекше құрметпен қараймын. Себебі Жамбыл ауданында бәрі бірінен өткен, мәдениетті, шетінен өнерпаз, әртістер. Ол ауылдың балалары білімге, өнерге, спортқа жақын деп білемін-деген екен.

Біздің ауылымыздың неге Айымжан деп қойған сепептеімен таныстырайын. Туған жерімде Айымжан деген көл бар, ұзын ағаш деген ұзын ағаштары бар.

XVIII ғасырдың басында Еділ қалмақтарымен қоса түрікпендер де қазақ жеріне, әсіресе, Кіші жүзге шабуыл жасап, елін тонап, малдарын айдап әкетіп отырғанын тарихтан білеміз. Орта жүз қазақтарының қоныстануын, шежіресін зерттеуші Марат Мұқановтың деректері бойынша бірде түрікпендердің бір қолы Орта жүз жеріне, Керей руының Балта атасының ауылдарының бірі-Қарасары ауылына кенеттен шабуыл жасайды.

Түрікпендердің Қарасарыға шабуылынан кейін Еділ қалмақтарына және түрікпендерге қарсы Керей, Уақтан қалың қол ұйымдастырылады. Керейдің Еменәлі атасы қолын Жабай батыр, Көшебенің Таузар қолын Жанкісі Көшеұлы, Жоламан қолын Баянбай Ақшаұлы басқарды.

Еділ-Жайық бойынан қалмақтарды қуып, түрікпендерден шауып алған малдарын қайтарып, кегін алған Керей, Уақ қолы елге үлкен олжамен оралды. Ол кездегі үлен олжа-құлдар әкелу. Өйткені байларға мыңдаған малдарын бағатын малшылар керек болған. Түбін түрікпенмін детәндер осы уақытта келгенге ұқсайды.

Баянбай Ақшаұлы осы жолы олжалаған түрікпен құлдарын қазіргі Айымжан көлінің оңтүстік-батыс жағына қондырып, малын баққызады. Әуелде төрт- бес үйлі ғана түрікпен ауылы жергілікті қазақтармен араласып, үлкен ауылға айналады. Жергілікті қазақтармен қаны араласып кетсе де ауыл баяғы «Күң ауылы» деген аттан құтыла алмады. Осы ауылда Мамыт атты асқан әнші, домбырашы, өнер адамы болады.

Қожаберген жыраудың «Елім-ай», Жанкісі жыраудың «Бақсары батыр» дастандарын қазақ қиссаларын шебер орындайды екен. Бұл ауылды «Мамыт ауылы» деп те атаған, Мамыттың өнерпаздығы өзіне тартқан Айымжан атты жалғыз қызы болады. Айымжан ауыл моладсынан ескіше хат танып, одан кейін Шақшақ медресесінде Сегіз серінің ағасы имам Көрпеш Баһрамұлының алдынан оқиды. Әншілік өнерде әкесімен жиі араласып жүретін өнер адамдары Салғара Жанкісіұлы, Жанақ Қамбарұлы, Сегіз сері, Жанат сері сияқты ақын, әншілерден үлгі алады. Сегіз серінің әндерін елге таратушылардың бірі осы Айымжан болған екен. Айымжанды әкесі мен туыстары еркелетіп Әйкен деп атаған екен. Айымжанның әншілігіне Сегіз сері де сүйсінген. Ел ішінде халық әні деп аталып кеткен Әйкен- ай әнін Сегіз сері осы Айымжан сұлуға арнап шығарған.

Ақылы мен өнеріне көркі сай Айымжан сұлуға көз салушы жігіттер де аз болмайды. Бірде Көкшетау жерінен ағасы Нұржан қажымен бірге елге келген Біржан салдың да сұлу қызға көзі түсіп қалады. Өзінен екі жас үлен ағасы Нұржанның да қызға көңілі кетіп, қызға ғашық болып қалады. Мұны білген Біржан қызды сүюден тыйылып, ағасына жол береді. Нұржанның алғашқы әйелі бір жыл отасқаннан кейін қайтыс болып, әйелсіз жүрген кезі еді. Нұржанның да ақындығы мен әншілігі Біржаннан кем болмағанмен серілік емес, дін жолына түсіп Меккеге барған қажы екен. Нұржан мен Айымжан сұлу қосылуға сөз байласады. Нұржанның әкесі рұқсат бермей: «Қора күзететін құлағы кесік құл мен табаны тесік күннен тараған үйдің төрінде құда болып отыра алмаймын, құда болған жерім бар, бата бұзбаймын», -деп көнбейді. Дін жолына берік, әке сөзін тыңдап өскен Нұржан қатты қиналады. Арада біраз уақыт өткесін Біржан Көкшетау жеріне көшеді де, Бертістің Тәсібек және Қожамқұл көшпей елде қалып, Мамыт ауылымен көрші қоныстанады. Нұржан Айымжанды алғаш осы туыстарына келіп жүргенде көрген болатын.

Рұқсат бермеген әкелеріне ренжіген Нұржан мен Біржан ақылдасып, Айымжанға құда түсуге Қожағұл атасының інілері Тәсібек пен Қожамқұлды апарып, той күнін белгілейді. Тойға 2-3 күн қалғанда белгісіз біреу Мамыттың үйде жоғын пайдаланып түнде Айымжанды алып қашады. Ақылды қыз айласын тауып Есболдың шайтомарының тұсында зорлықшылардан құтылып, томардың ішіне кіріп кетеді. Ортасында суы бар, жағалай шлік өскен томар ішінде тірідей қолға түспеуге бел байлаған қыз қашып жүріп суы терең соқыр құдыққа түсіп кетеді. Қызды таба алмаған зорлақшылар да еліне қайтады. Бұл оқиғадан хабарсыз ел ертеңіне іздеу салады. Біреулердің зорлап алып қашқанын білгенмен, кім екенін білмейді. Құлақ жетер жерге хабар салады, ешкім білмейді.

Бұл оқиғадан кейін арада бір жұма өткенде Киікбай шоғында отырған Балта Керей Жақып ағаш үй салу үшін Есболдың шайтомарына мүк жинауға барады. Мүк жинап жүріп су ішінде өліп жатқан Айымжанның денесін көріп, елге хабар береді. Суға қалай кеткенінен хабары жоқ ел аза тұтып, Таузар Қапан дөңіндегі Қапан зиратына қояды. Сөйтіп, екі ғашық Нұржан қажы мен Айымжан сұлу қосыла алмай, арманда кетеді. Болашақ жеңгесінің қайғылы қазасына аза тұтқан бала жігіт Біржан сал «Айымжан сұлу» атты жоқтау өлең шығарған екен, сол өлеңнің бір шумағы сақталып қалыпты:

Сұмдардың құрағынан құтылам деп,
Сұлу қыз Айымжандай суға кеткен.
Нұржандай ағамызға қосыла алмай,
Қиылып қыршынынан ажал жеткен.

Бұл оқиға 1842 жылдың күзінде болады. Есболдың шайтомары осы оқиғаға орай «Айымжан томары» деп аталып кетеді. 1897 жылы Айымжан томарына су түсіп, осы жылдан бастап томар көлге айналады. 1929 жылы Айымжан көлінің жанында ұйымдасқан ауыл Айымжан ауылы деп атанған.

Ел аузында сақталып, тарихта хатталып қалған махаббат құрбандары жайлы саясатқа орай бұрмаланып келген хикая осылай аяқталады. Айымжан ауылы жанындағы тас жолмен өткен сайын махаббат үшін жанын қиған қазақтың өнерпаз қызы туралы тарих қойнауында қалған осы оқиға ойға оралады.

Мен өз ауылымның аталу тарихын еш уақытта ұмытпаймын. Біздің ауылымызда үлкен театр бар. Айымжан ауылының адамдары еңкейген кәріден еңбектеген балаға дейін өнерге бейім. Сонымен қатар ауылда біреу бір жақсы кітап оқыса, соны қолдан қолға түсірмей бүкіл ауыл оқып шығады.

1970 жылдары тарих беттеріне алтын әріптермен жазылатын жарқын жыл болған. Қазақстанның 50 жылдығы сияқты атаулы күндер кімді болмасын шабытқа бөлеп, шамырқандырмай қоймайды. Ауылдың драма коллективіне халық театры атағы берілген. Сол драма театрымызға бұрындары атақты әртістер келген екен. Менің атамның айтуынша олар Қыдырәлі Болмановпен бір үстел басында шәй ішіпті. Бұрын балабақша да болған. Қазір соның барлығы қирап жатыр, қарасаң тіпті жүрегің ауырады. Мен кейде ойлаймын барлығы сол қалпы болса ғой деп балабақша да, драма театрда ауылымызға әртістер, әншілер келер еді. Мен өз ауылымды болашақта көркейткім келеді.

Әдебиет:

1. Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы, 2017.
2. Шолпан Садықова «Айымжан-туған ауылым» атты кітап жинағы.
3. Жүсіпбек Аймауытовтың ой жинақтары.

ӘОЖ 94(574)

ТУҒАН ЖЕРІМ – ТҰҒЫРЫМ!

Қошанова Ж.Т., Курсарина Ж.Ж.

(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Туған жер - адам өмірінде киелі орын алады. Нақты осы жер оны елімен, өткенмен және болашақпен байланыстырады. Міне, сондықтан да тіпті балалық шақтан бастап-ақ адамға Отанға деген махаббат сезімі оянады. Әрбіріміз үшін Отан ошақ басынан басталады: туғанжер, туған көше, туған қалан емес емен үшін туған кент. Менің Отаным кішкентай болса да, мен үшін аса қымбат жер. Тауағаш деген шағын ауылдан менің өмірім басталды. Дәл осы ауылда менің көңілді де шаттықты, уайымсыз балалық шағым өтті. Үйдің маңындағы аулада асыр салып ойнаған күндерім, қызықты сәттерім әлі есімде.

Туған жер... Туған ел... Осы екі ғана сөзде қаншама мағына, қаншама ой жатыр десеңші?! Туған жердің қадірі нәр адам әрқалай түсінетін шығар. Ал мен үшін Туған жер қадірі дүниедегі ең ұлы деген нәрсемен пара-пар. Себебі, ол – менің әлпештеген анам, аялап өсірген әкем, туған-туысым, аға-әпкелерім, мені білім жолына жетелеген ұстаздарым, сол білімге ұмтылу жолындағы тай-құлындай тебіскен жора-жолдастарым дүниеге келген жер. Енді мен өзімнің кіндік қаным тамған жерім жайлы тоқтала кетейін.

Менің туып өскен жерім – Есіл ауданы, Тауағаш деген ауыл. Ауылымның орны мен үшін ерекше. Балалық шағыммен қатар өткізген әрбір минут-секундына дейін есімде. Ауылымыздың тарихына тоқтала кетейін.

Тауағаш ауылы – қандай қиын кезеңді өткерсе де, ырысы шайқалмай, дәулеті ортаймай, ұлттық келбетін сақтап келе жатқан Қызылжар өңіріндегі ынтымағы жарасқан елді мекендердің бірі. 1929 жылы күштеп ұжымдасу басталып, оның соңы қолдан жасалған аштыққа ұласса да еш жаққа үдере көшпей тындырымды тірлігі мен берік бірлігін жоғалтпаған. 1930 жылдан бастап ел «Тауағаш» дөңіне қоныстанып, ұжымшар құрған. 1957 жылы кеңісар Николаев кеңісарінің бөлімшесіне айналдырылып, біреудің қол астына қарап, өздері шешім қабылдай алмайтын күйге көшкен. Содан бері небір тар жол, тайғақ кешуді бастан кешірген ол 1995 жылы өз алдына отау тігіп, кооператив құрған. Қайда болса да, кімге бағынса да Тауағаштықтар ана тілін ардақтаған, салт-дәстүрін сақтаған, қонақжайлылығын жоғалтпаған.

Кезінде ауылымыздан Кеңесары көтерілісін қолдаған Медебай батыр, Басшығұл, Тастемір сяқты билер, халқына қайыры тиген Шорман секілді байлар, Қосшығұл секілді қажылар, Тұрғын, Мұратбек, Темірғали Қасенов сяқты ақындар шыққан. Кейін, кеңес одағы жылдарында Сәбит Мұқановтың үзеңгілес жолдасы, қазақтың тұңғыш кәсіпқой философы, Абай атындағы институтты ұйымдастырушылардың бірі - Үмітбай Балқашев, қазақ автономиялы республикасының соғыс комиссары Ахмет Молдыбаев, КСРО жоғарғы кеңесінің депутаты Шаяхмет Жолаушин, бірнеше ордендердің иегері, кезінде «Солтүстік Қазақстанда» (қазіргі «Егемен қазақстан») қызмет еткен майдангер-журналист Есілбай Қазбеков, республика жоғарғы сотының судьясы Мөртай Қосшығұлов, 15 жылдай облыс прокурорының бірінші орынбасары болған Сапар Дүйсенов секілді атақты азаматтар шықты. Ауылымнан қаншама атақты кісілер шығып, ауылымыз бен елімізге көмектерін аямаған. Мен мақтанамын, шағын ғана ауылдан шыққан танымал менің аға – аталарыммен, осы кісілердің туған қарындасы мен жиені болғаным үшін сансыз шүкір деймін.

Осыдан 4 жыл бұрын ауылымзда ҰОС қатысқан майдангер аталарымызға арнап ескерткіш ашылды. Ескерткішті ауыл халқы өз күшімен талпынып салды. Жаңадан бой көтерген ескерткіште соғысқа қатысқан 41 майдангердің есімі жазылған. Қазіргі таңда ауылымызда 100-ге тарта отбасы түтін түтетіп отыр. Ауылымызда соғыс оты шарпымаған шаңырақ жоқ. Бірі - балаларын, енді бірі әкелері мен ағаларын қан майданға аттандырған болатын. Ауылымыздан қан майданға 118 азамат шақыртылған болатын. Оның 41-і елге аман оралды. Жеңістің 70 жылдығына орай олардың есімдері мәңгілікке ескерткіш тасқа қашалып жазылды.

Бұл жарыққа аяқ басып туған жер.

Кіндік кесіп, кірім сенде жуған жер.

Жастық - алтын, қайтып келмес күнімде

Ойын ойнап, шыбын-шіркей қуған жер, - деп, Мағжан атамның өлеңімен қорытындылағым кеп отыр.

- Иә, туған жерің, балалық-шағың, өскен үйің бәрі-бәрі ыстық-қой шіркін! Қазіргі таңда ауылымыз дамып-өркендеп, гүлденуде. «Туған жердей жер болмас, туған елдей ел болмас» – деп бекер айтылмаған. Ауылмынан қанша алысқа кетсеңде, жүрегің әр қашанда кіндік-қаның тамған жерінді іздеп, көңілің ала-бұртып тұрады. Менде болашақта ауылымды дамытуға өз үлесімді қосамын. Ауылымыздың тарихы жайлы танымал журналист, менің нағашы ағам – Самрат Жақсыбай деген азамат арнайы кітап жазған. Туған елге, туған жерге деген ыстық сезімнің үздік үлгісі мен үшін осындай болмақ. Туған жер туралы ой толғассаң, жан толғанысын айтып таусыла алмассың, сірә! Мен туып-өскен жеріммен қанша мақтан етсемде артық етпейді.

Әдебиет:

1. Самрат Жақсыбай «Тауағаш деген – Ел едік».
2. «Егемен Қазақстан» газеті 2015.

О СОСТОЯНИИ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Могунов С.В., Могунова М.В.
(СКГУ им. М.Козыбаева)

Миграционные процессы являются объективным показателем состояния общества. Сложившаяся в последние годы миграционная ситуация в Северо-Казахстанской области требует системного анализа к её изучению и выработке практических рекомендаций к её регулированию.

Для анализа миграционной ситуации в области были использованы материалы Статистического комитета Министерства национальной экономики Республики Казахстан.

Так, согласно статистическим данным за период с 01.01.2017 г. по 01.01.2018 года в СКО наблюдалась миграционная активность. За указанный период область покинуло 28594 чел., а вновь прибыло 23067 чел. Таким образом, отрицательное сальдо миграции составило более 5,5 тыс. человек, что соответствует 1% населения области. Данные в разрезе территориально-административных единиц области представлены в таблице №1.

Таблица №1 Динамика численности населения СКО (с 01.01.2017 по 01.01.2018 гг.)

Территориально-административная единица	Численность населения на 01.01.2017 г.	Численность населения на 01.01.2018 г.	Естественный прирост	Миграционный прирост	Динамика населения	% от общего населения
Айыртауский район	38 136	37 269	-48	-819	-867	-2,3
Акжарский район	16 308	15 869	79	-518	-439	-2,7
Район Магжана Жумабаева	30 962	30 431	-52	-479	-531	-1,7
Есильский район	23 943	23 199	-53	-691	-744	-3,1
Жамбылский район	20 705	19 891	-8	-806	-814	-3,9
Кызылжарский район	44 452	44 347	20	-125	-105	-0,2
Мамлютский район	18 576	18 194	-39	-343	-382	-2,1
Район Шал акына	19 186	18 902	-31	-253	-284	-1,5
Аккайынский район	19 885	19 334	-80	-471	-551	-2,8
Тайыншинский район	44 475	43 853	5	-627	-622	-1,4
Тимирязевский район	11 823	11 546	36	-313	-277	-2,3
Уалихановский район	16 638	16 419	142	-361	-219	-1,3
Район им.Габита Мусрепова	41 564	41 191	97	-470	-373	-0,9
г. Петропавловск	216 647	217 991	605	739	1 344	0,6
СКО	563 300	558 436	673	-5 537	-4 864	-0,9

Таблица составлена авторами по данным департамента статистики Северо-Казахстанской области (<http://stat.gov.kz/faces/sko/reg> (дата обращения: 04.09.2018).

По отрицательной динамике населения в области лидируют Айыртауский (-867 чел.), Жамбылский (-814 чел.), Есильский (-744 чел.), Тайыншинский (-622 чел.) районы.

За 2017 год положительную динамику численности населения в области имел только г. Петропавловск (+1344 чел.).

Обращает внимание, что за 2017 год численность населения Жамбылского района сократилась на 3,9%, Есильского и Аккайынского на 3,1% и 2,8% соответственно. По мнению экспертного сообщества убыль населения в таких размерах (3-4% в год) является критической и требует принятия незамедлительных мер государственного регулирования демографических, в том числе и миграционных процессов.

В миграционном оттоке населения области чётко прослеживаются два направления: внутреннее и внешнее. Так среди населения области отток по причине внутренней миграции незначительно выше оттока, вызванного внешнемиграционными процессами. По данным за 2017 год в СКО отрицательное сальдо внутренней миграции составило – 2886 чел., а аналогичное сальдо внешней миграции - 2651 чел.

В разрезе территориально-административных единиц области данные по внутренней и внешней миграции представлены в таблице №2.

Таблица №2 Сальдо внутренней и внешней миграции в СКО

Территориально-административная единица	Сальдо миграции	Сальдо внешней миграции	Сальдо внутренней миграции
Айыртауский район	-819	-112	-707
Акжарский район	-518	-17	-501
Район Магжана Жумабаева	-479	-131	-348
Есильский район	-691	-54	-637
Жамбылский район	-806	-52	-754
Кызылжарский район	-125	-147	+22
Мамлютский район	-343	-87	-256
Район Шал акына	-253	-7	- 246
Аккайынский район	-471	-56	-415
Тайыншинский район	-627	-308	-319
Тимирязевский район	-313	-21	-292
Уалихановский район	-361	-3	-358
Район им.Габита Мусрепова	-470	-116	-354
г. Петропавловск	739	-1 540	2279
СКО	-5 537	-2 651	-2886

Таблица составлена авторами по данным департамента статистики Северо-Казахстанской области (<http://stat.gov.kz/faces/sko/reg> (дата обращения: 04.09.2018).

Наибольший отток населения за пределы Казахстана в 2017 году зафиксирован в г. Петропавловске (-1540 чел.), Тайыншинском (-308 чел.), Кызылжарском (-147 чел.), им. Г. Мусрепова (-116 чел.) и Айыртауском (-112 чел.) районах области.

Убывало население по причине внутренней миграции в 2017 году наиболее активно в Жамбылском (-754 чел.), Айыртауском (-707 чел.), Есильском (-637 чел.) районах области. Положительное сальдо внутренней миграции по итогам 2017 года характерно для г. Петропавловска (+2279 чел.) и Кызылжарского района (+22 чел.).

Данные таблицы №2 фиксируют, что львиная доля внешних мигрантов это городское население, а внутренних мигрантов – сельское.

Этнический аспект миграции населения заслуживает отдельного внимания. Наибольшая миграционная активность в 2017 году наблюдалась среди казахского и русского населения области. Так, за прошедший год сальдо миграции казахского населения области составило (-2698 чел.), русского – (-2246 чел.). Среди этнических групп покидающих территорию области следует также выделить немцев (-292 чел.), украинцев (-177 чел.), поляков (-167 чел.), татар (-73 чел.). По данным за 2017 год, в ходе миграционных процессов, в области выросла численность дунган (+64 чел.), узбеков (+53 чел.), таджиков (+50), курдов (+29 чел.), азербайджанцев (+21 чел.).

В направленности миграционных потоков области прослеживаются ярко выраженные этнические предпочтения. Казахское население преимущественно мигрирует из области в другие регионы страны. Сальдо внутренней миграции казахского населения области за прошедший год составило (-2736 чел.), сальдо внешней миграции (+38 чел.). Наиболее приоритетными конечными пунктами миграции казахского населения области являются г. Астана и г. Алматы.

Миграционные устремления русских, немцев, украинцев, поляков и татар ориентированы на выезд из страны. Так сальдо внешней миграции данных этнических групп по итогам 2017 года составило: русские (-2164 чел.), немцы (-263 чел.), украинцы (-145 чел.), поляки (-120 чел.), татары (-45 чел.). Внутреннее направление миграции представителей указанных этносов менее выражено: русские (-82 чел.), немцы (-29 чел.), украинцы (-32 чел.), поляки (-47 чел.), татары (-28 чел.). Среди стран в которые переезжают североказахстанцы доминируют РФ, Беларусь, ФРГ.

Возрастной аспект миграции населения СКО представлен в таблице №3.

Таблица №3 Миграция населения по возрастным группам в СКО

Возрастные группы	Сальдо миграции	Сальдо внешней миграции	Сальдо внутренней миграции
0-4	-218	-201	-17
5-9	-281	-291	+10
10-14	-268	-206	-62
15-19	-557	-107	-447
20-24	-901	-245	-656
25-29	-615	-292	-323
30-34	-623	-393	-230
35-39	-424	-280	-144
40-44	-267	-185	-82
45-49	-252	-102	-150
50-54	-266	-93	-173
55-59	-323	-95	-228
60-64	-201	-48	-153
65-69	-162	-43	-119
70-74	-55	-22	-30
75-79	-70	-25	-45
80-84	-35	-16	-19
85 и старше	-19	-7	-12
Всего:	-5 537	-2 651	-2886

Таблица составлена авторами по данным департамента статистики Северо-Казахстанской области (<http://stat.gov.kz/faces/sko/reg> (дата обращения: 04.09.2018).

Основную долю выбывающих за пределы области мигрантов составляют люди в возрасте от 15 до 39 лет. Это студенческая молодежь и наиболее активная часть трудового ресурса области.

По данным таблицы №3 очевидны существенные возрастные различия выезжающих за пределы страны и уезжающих в другие регионы республики. Так среди выезжающих из страны жителей области доминирует возрастная группа 30-34 (-393 чел.) и дети в возрасте от 5 до 9 лет (-291 чел.). Вероятнее всего данное обстоятельство объясняется тем, что выбывающие за пределы страны люди в возрасте 5-9 лет в основном являются детьми возрастной категории 30-34. Следует обратить внимание на тот факт, что т.н. «предпенсионная» возрастная группа во внешней миграции на фоне других возрастных групп менее активна.

Среди внутренних мигрантов с большим отрывом доминируют возрастные группы студенческой молодежи 20-24(-656 чел.) и 15-19 (-447 чел.). Довольно высока доля выезжающих за пределы области возрастной группы 55-59 (-228 чел.).

По данным за 2017 год мигрировали за пределы страны из СКО в основном люди со средним специальным (-746 чел.) и высшим (-713 чел.) образованиями. Во внутренней миграции доминируют североказахстанцы со средним общим образованием (-997 чел.).

Миграция населения области по профессиональному критерию также требует особого внимания. Так, среди уезжающих из страны и области мигрантов доминирует специалисты с техническим (-367 чел.) и педагогическим (-238 чел.) образованием. В области внутренней миграции большинство выезжающих из области – это специалисты с техническим (-296 чел.) и экономическим (-219 чел.) образованием.

Таким образом, социальный портрет внешнего мигранта из СКО имеет следующий образ. Это русские, горожане, в возрасте от 30 до 34 лет, состоящие в браке, имеющие от 1 до 2 детей, имеющие высшее или среднее специальное образование по техническим или педагогическим специальностям.

Внутренние мигранты из СКО в основном казахи, сельчане, в возрасте от 15 до 24 лет, не состоящие в браке, имеющие среднее общее образование.

В экспертной среде по поводу миграции населения из северных регионов страны, и в частности из СКО, мнения достаточно разнятся. Так если в вопросах внутренней миграции мнение большинства экспертов схоже, что её причиной в основном выступают социально-экономические факторы. То в вопросах внешней миграции экспертные мнения сильно разнятся. Одни эксперты утверждают, что причины внешней миграции те же, что и внутренней, другие видят основную причину отъезда людей из страны в социально-политических факторах.

Для получения полной картины происходящего в миграционном поле области и ответа на все вопросы, в том числе вопросы государственного регулирования миграционных процессов, необходимо проведение комплексного научно-прикладного исследования включающего разнообразный экономический, социологический и политологический научный инструментарий.

Литература:

1. Миграция населения Северо-Казахстанской области. Январь - декабрь 2017 г. Серия 21. Демографическая статистика - Петропавловск, 2018. [Электронный ресурс]. URL: <http://stat.gov.kz/faces/sko/reg> (дата обращения: 04.09.2018).
2. Об изменении численности населения Северо-Казахстанской области с начала 2017 года до 1 января 2018 года - Петропавловск, 2018. [Электронный ресурс]. URL: <http://stat.gov.kz/faces/sko/reg> (дата обращения: 04.09.2018).

РЕЛИГИОЗНЫЕ И СПОРТИВНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ: ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Могунов С.В., Синяков О.В.

*(Филиал Академии государственного управления при Президенте РК по СКО,
Омский государственный педагогический университет)*

Исследуя религиозные организации Северо-Казахстанской области, мы обратили внимание, что в состав прихожан входит много бывших и действующих спортсменов. Кроме того, среди руководителей местных религиозных объединений (далее – МРО) также есть профессиональные спортсмены.

Данное обстоятельство заставило нас задаться вопросом: почему профессиональные спортсмены пришли в религию. Нет ли в этом какой-либо закономерности? Для ответа на этот вопрос нами было проведено социологическое исследование среди прихожан МРО. Выборка составила 50 прихожан. Метод исследования - интервью.

По итогам исследования было установлено, что каждый пятый прихожанин в прошлом имел спортивный опыт, и кто-то из них продолжает заниматься спортом, состоя при этом в религиозной организации. Выявленный факт заставил нас попытаться разобраться в данной ситуации.

Как таковые вопросы деятельности спортивных и религиозных организаций отдельно друг от друга изучены довольно широко. Например, Кретти Браينت Дж. «Психология в современном спорте» [1], В. Пораносич, Л. Лазаревич «Психодинамика спортивной группы» [2], В.Д. Гончаров «Человек в мире спорта» [3], Н. Волков., В. Топчийн «Моделирование личности и деятельности тренера и совершенствование высшего физкультурного образования» [4], А.Деркач, А. Исаев «Педагогическое мастерство тренера» [5], Е. Ильин «Психология физического воспитания» [6], Ю. Коломейцев «Взаимоотношения в спортивной команде» [7], М. Саная «Психологические особенности деятельности и личности тренера» [8], А. Сучилин «Изучение личностных качеств тренера» [9], Ю. Ханин «Психология общения в спорте» [10], О. Казмина, П. Пучков «Религиозные организации современного мира» [11] и другие. Однако, именно аналогии и параллели в их деятельности, по нашему мнению, осмыслены явно недостаточно. Мы постарались найти то, что их объединяет и способствует «миграции» спортсменов в религию. Для этого мы провели сравнительный анализ спортивных и религиозных организаций, который позволил выделить схожие их признаки:

1. Руководитель. Как в религиозной, так и спортивной организации имеется руководитель – сильный «харизматичный» лидер, обладающий ораторскими и организаторскими способностями, силой духа, обаянием, личностными качествами, оказывающими мощное влияние на сознание окружающих. Он также играет роль «вожака», обладает непререкаемым авторитетом, становится «вторым отцом». Нередко такие личности способны полностью подчинить волю окружающих их людей, а также обладают навыками внушения и даже гипноза. Тренер тоже, как и руководитель МРО, учит, какой нужно иметь распорядок дня, питание, поведение, какую занимать жизненную позицию. А спортсмен, равно как и адепт религиозной организации, стремится подражать своему лидеру, выполнять все его требования;

2. Система норм и правил поведения. Религиозные и спортивные организации имеют четкую систему норм и правил поведения, которые включают в себя: уважительное отношение к окружающим; соблюдение нравственных принципов, принятых в обществе, и толерантности по отношению к соперникам, либо иноверцам; недопущение межнациональной дискриминации; соблюдение дресс-кода и запрет символики, которая может оскорбить других участников или противоречить нормам морали;

3. Ритуализм. Ритуалы и обряды в религии – явление обычное. Мы знаем огромное их количество: крещение, хлебопреломление, венчание, отпевание и другие. В спорте также существуют ритуалы, напоминающие религиозные. Помимо этого, спортсмены очень суеверны. Например, тайские боксеры исполняют перед боем магический танец Рам Муай, при котором боец входит в своеобразный транс, измененное состояние сознания; новозеландские регбисты перед соревнованием совершают обряд хака, при котором стучат и притоптывают ногами, ударяют себя в грудь, издают победный клич и сами себе аккомпанируют.

Также у спортсменов есть причуды ношения формы. Если она один раз принесла удачу – в ней играют до конца жизни. Многие футболисты выступают в «счастливых» бутсах, если в них был забит гол. Существуют и талисманы «на удачу» – четки, кроличья лапка и другие. Игроки в гольф кладут монеты в карманы, а баскетболисты и футболисты – в бутсы. Участникам игры в снукер нельзя передавать кий в чужие руки и нельзя играть чужим кием – это принесет «неудачу». Во время старта плей-офф в хоккее спортсмены, фанаты, тренеры отпускают бороды. И это лишь немногие виды ритуализма;

4. Система табуирования. Религиозные табу базируются на священных писаниях – Библии, Коране и иных книгах, почитаемых той или иной конфессией. Например, иудеям, мусульманам и адвентистам седьмого дня запрещено употребление в пищу свинины; кришнаитам – мяса, яиц и молока; индуистам – говядины.

По субботам, то есть в шабат, запрещается работать иудеям и адвентистам. По общехристианским канонам большим грехом является пользование услугами гадалок, экстрасенсов, медиумов и т.д.

В догматике профессиональных спортсменов основным табу является нарушение режима: недостаточно или чрезмерно спать, есть, употреблять «запрещенные» препараты, злоупотреблять жирной пищей, подвергаться стрессам;

5. Инициация. По формулировке П.Л. Зайцева, «основная проблема литературы, посвященной инициации – отсутствие четкого понимания предмета. Даже у таких авторитетных исследователей, как А. ван Геннеп, Э. Лич, М. Мосс, инициация представляет собой в лучшем случае один из вариантов обрядов перехода, а то и вовсе разновидность ритуальной деятельности». [12]

Инициации в современных религиях – это крещение, обрезание, миропомазание и т.д. В спорте тоже есть свои инициационные ритуалы. К ним можно отнести получение различных званий, данов, спортивных наград («кандидат в мастера спорта», «международный мастер», «гроссмейстер», «черный пояс» и т.п.).

Важно, что прохождение инициационных шагов требует от человека соответствия требованиям – физическим или моральным;

6. Формирование корпоративной этики и культуры. Согласно определению, корпоративная этика – это система моральных принципов, норм нравственного поведения, оказывающих регулирующее воздействие на отношения внутри одной организации и на взаимодействие с другими организациями. [13]

В спортивных и религиозных объединениях это подразумевает коллективные принципы поведения, гордость за свою организацию, членство в ней («Мы – борцы!»/

«Мы – братья и сестры»; «Наше боевое искусство – самое совершенное»/ «Наша церковь – истинная»), общие ценности, убеждения, которые определяют, что правильно, а что неправильно.

Как спортсмены, так и адепты МРО верят в правильность своего выбора и пути, поэтому стараются поддерживать друг друга, осуществлять взаимопомощь, защищать своё учение от критики и нападок других.

Также для каждой религиозной и спортивной организации характерно использование своеобразного языка общения («новояза»), терминологии, жестов, поз, мимики, интонаций, взглядов и т.д.

Члены МРО так же, как и спортсмены, должны постоянно развиваться, проходить обучение, тренинги, передавать опыт, навыки, знания новым членам.

Корпоративная этика подразумевает сохранение стиля в одежде и поведении, характерных для данных организаций.

Общение и взаимодействие между участниками как спортивных, так и религиозных организаций, имеет место и вне собраний;

7. Стремление к здоровому образу жизни. Для спортсменов ведение здорового образа жизни – один из краеугольных камней. Ясно, что если спортсмен курит, употребляет алкоголь или наркотические вещества, а также уделяет мало внимания тренировкам, то больших успехов он не достигнет.

Что касается религиозных организаций, их отношение к спорту и здоровому образу жизни неоднозначно. Некоторые конфессии полагают, что важнее заниматься духовным совершенствованием, нежели физическим. Однако есть и такие, которые утверждают, что «тело – это храм Божий», и если человек не в состоянии заботиться о своем теле, то о душе – тем более. В этом плане наиболее характерны адвентисты седьмого дня и мормоны. В отличие от традиционных конфессий, терпимо относящихся к умеренному употреблению прихожанами алкоголя и табака, вышеперечисленные объединения полностью исключают из употребления не только их, но также кофеиносодержащие и любые другие продукты, способные нанести какой-либо вред организму. Кроме того, адвентисты и мормоны являются ярыми пропагандистами здорового образа жизни и спорта, что прописано в их догматике основателями данных течений – «санитарной реформе» Эллен Уайт и «Слове мудрости» Джозефа Смита-младшего;

8. Расширение членства. Как спортсмены, так и адепты МРО стремятся к увеличению количества своих членов, что может быть связано как с материальными, так и с моральными целями. Подтверждают это соответствующие пункты уставов, например, Церкви Евангельских Христиан Баптистов «Благодать»: «совместное исповедание и распространение Вероучения Евангельских Христиан Баптистов» [14]; Евангельской христианской церкви «Агапе»: «распространение христианского вероучения» [15]; областной специализированной детско-юношеской спортивной школы борьбы: «ведение работы по привлечению учащихся к систематическим занятиям физической культурой и спортом, оказание всесторонней помощи общеобразовательным школам в организации методической и спортивно-массовой работы по спорту» [16]. Эти пункты дают членам данных организаций право на распространение адептами своих учений среди населения и привлечение новых членов.

Обращает на себя внимание то, что и сами уставы спортивных и религиозных организаций имеют ряд схожих моментов. И спортивные и религиозные организации имеют похожую структуру, выступают за здоровый образ жизни, духовное воспитание молодежи, ведут работу по привлечению новых членов, занимаются «оказанием благотворительной помощи», «осуществлением издательской и просветительской деятельности», «содействуют духовно-нравственному преобразованию общества» и т.д.

Проведенный нами сравнительный анализ показывает, что в религиозных и спортивных организациях действительно много общего. Фактически, их отличает только цель. Человек, который состоит в спортивной организации, практически готов морально к вступлению в организацию религиозную. Его лишь нужно туда привлечь, привести. Там его ожидает знакомая атмосфера, антураж, отношение к лидеру, система табуирования и т.д. Именно этим и объясняется то, почему спортсмены продолжают «мигрировать» в религиозные организации, порой даже возглавляя их.

Бывает так, что профессиональные спортсмены приходят в религиозные объединения сами, потому что не достигли ощутимых результатов в спорте, возможно, не смогли заниматься спортом по состоянию здоровья, либо так сложились их жизненные обстоятельства или возникли определенные проблемы.

Если мы имеем дело с христианскими течениями, такими как адвентисты седьмого дня, мормоны, пятидесятники, пресвитериане, то их деятельность в плане физического развития человека в целом не противоречит государственной политике, т.к. они выступают за здоровый образ жизни, отказ от вредных привычек, традиционные семейные ценности и т.д. Попад в подобную общину, человек может усовершенствовать себя как физически, так и духовно.

Внимания же заслуживают псевдоспортивные организации. Особенность этих объединений в том, что они, являясь по сути оккультно-мистическими, содержат в себе ряд элементов характерных для спортивных секций. Такой симбиоз не случаен. В конце 1980-х – начале 90-х гг. предприимчивые тренеры соединили духовные поиски наших граждан, их тягу к неизведанному с желанием достигнуть мастерства в новомодных видах спорта. Гораздо позже, уже в наше время, многие из таких «тренеров» создали на стыке мистики и спорта авторские боевые системы. Чтобы привлечь и удерживать в таких секциях как можно больше людей, разработчики подобных структур не стесняются в создании целой мифологии, «научного» обоснования своих учений.

В случае, если тренером спортивной секции оказывается представитель салафитско-ваххабитского течения, то ученики почти гарантированно унаследуют взгляды своего «учителя». Систематическое «промывание мозгов», а также возможное финансовое стимулирование со стороны экстремистских организаций приводит к тому, что такие спортсмены становятся готовы к совершению террористических актов. Они являются «лакомым кусочком» для экстремистов. На выходе мы получаем готовых террористов, «спящую ячейку», в любой момент способную совершить теракт по сигналу своих «хозяев». Такие объединения являются прямой угрозой национальной безопасности.

Исходя из всего вышесказанного, мы пришли к выводу, что люди, посещающие спортивные секции, являются потенциальной группой риска для попадания в псевдорелигиозные, деструктивные, экстремистско-террористические организации. Следовательно, государство должно осуществлять контроль за спортивными и религиозными организациями, который позволит пресекать попытки экстремистских лидеров вербовать спортивную молодёжь.

Литература:

1. Кретти Брайент Дж. Психология в современном спорте. Пер. с англ. Ханина Ю.Л. – М., ФиС, 1978. – 224 с.
2. Параносич В., Лазаревич Л. М., Владос, 2005. – 430 с.
3. Гончаров В.Д. Человек в мире спорта: (Социально-психологические аспекты) / В.Д. Гончаров. – М.: Физкультура и спорт, 1978. – 96 с.
4. Волков Н.Н., Топчий В.С. Моделирование личности и деятельности тренера и совершенствование высшего физкультурного образования. – с. 10.
5. Деркач А.А., Исаев А.А. Педагогическое мастерство тренера. М.: Физкультура и спорт, 1981. - 375 с.

6. Ильин Е.Л. психология физического воспитания: Учебник для институтов и факультетов физической культуры: 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2000. – 486 с.
7. Коломейцев Ю.А. Взаимоотношения в спортивной команде. - М.: Физкультура и спорт, 1984. - 128 с., ил. – (Наука – спорту; Психология)
8. Саная М.В. Психологические особенности деятельности и личности тренера: Лекции для студентов. – М., РГАФК/РГАФК.ВООК, 1997. – 27 с.
9. Сучилин А.А. Изучение личностных качеств тренера //Вопросы оптимизации учебно-тренировочного процесса юных футболистов: Сб. науч. тр. – Волгоград, 1988. – с. 69-78.
10. Ханин Ю.Л. Психология общения в спорте. — М.: Физкультура и спорт, 1980. – 208 с.
11. Казьмина О.Е., Пучков П.И. Религиозные организации современного мира; Издательство МГУ - Москва, 2010. – 368 с.
12. Зайцев П.Л. Феноменология религии: учебное пособие: в 3 ч. / - Омск: Изд-во Ом. гос. ун-та, 2015. - 10 с.
13. URL: https://studbooks.net/600968/etika_i_estetika/ponyatie_korporativnoy_etiki (Дата обращения: 05.07.2019).
14. Устав церкви Евангельских Христиан Баптистов «Благодать», 2012 г.
15. Устав Евангельской христианской церкви «Агапе», 2012 г.
16. Устав областной специализированной детско-юношеской спортивной школы борьбы, 2018 г.

УДК 94 (534)

ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПАМЯТНИКОВ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ В ТУРИСТСКИХ СФЕРАХ

Сулейменов Ж.С.
(СКГУ им.М.Козыбаева)

Историко-краеведческий туризм представляет собой туристическую аттрактивность, которая определяется совокупностью факторов культуры истории. В современной интерпретации, культурный ландшафт имеет свойство универсальности, аутентичности и целостности как объект культурного и природного наследия [1]. Историко-краеведческий туризм существует вместе с другими факторами, которые играют очень важную роль в развитии индустрии туризма. Например, в Италии, в 1991 г. 36% всех туристических посещений в Средиземноморский бассейн приходилось на него. Основные туристические ресурсы Италии - горы, озера и культурные и исторические ценности, в первую очередь, привлекают иностранцев, а не местных туристов. Среди главных мотивов прибытия в страну 45% иностранных гостей отмечают её культурно-исторические ценности, 43% - климат, 27% - природу и около 30% - комбинацию всех предыдущих. В Великобритании также среди видов отдыха, предпочитаемых иностранными туристами, доминирует познавательный туризм. Знаменитые на весь мир древние города, музеи, достопримечательности и памятники культуры все те объекты, которые создают знакомый с детства образ классической, традиционной Британии - привлекают туристов со всего мира. Следует отметить, что в связи с преобладанием познавательного туризма посещение страны иностранными туристами происходит довольно равномерно в течение всего года с небольшим возрастанием потока в сезон отпусков. Однако интерес к наследию и традициям постепенно снижается, уступая место новым достопримечательностям и развлечениям [2].

К примеру, американцы знают, как заставить даже далеких от истории людей посетить исторический памятник: надо дать туристу то, чего он жаждет больше всего, - развлечение. Если вместо скучной исторической лекции сделать костюмированное

шоу, то отбоя от посетителей не будет. Знаменитое изобретение американцев - тематические парки - с успехом применено и в сфере культурно-исторического туризма. Успехом пользуется, например, Джеймстаун, штат Виргиния - воссозданное поселение первых английских колонистов, где представлен не только форт, но и индейские деревни - все они населены специально нанятыми актерами, помогающими посетителям почувствовать себя в начале XVII в.

Один из факторов, стимулирующих развитие культурного туризма на современном этапе, обострение конкуренции между туристскими странами и регионами. Развитые в туристском отношении страны уже не могут увеличивать количество принимаемых ими туристов за счёт плотности и уровня комфорта туристской инфраструктуры. Здесь во многом уже достигнуты пределы возможного. Поэтому ставка делается не на рост мощности турпотоков, а на интенсивность туристских программ, и эффект достигается прежде всего за счёт культурных компонентов. Именно они позволяют существенно увеличить конкурентоспособность страны на международном туристском рынке.

Рассмотрим опыт соседних стран, таких как Кыргызстан и Монголия в развитии культурно-исторического туризма. При выборе стран рассматривались определенные критерии, такие как, относительные успехи в развитии въездного туризма и ремесленничества, близкое географическое положение и геополитические условия, сходные природные условия и уровень развития инфраструктуры а также родственная культура.

На туристскую тропу Кыргызстан вышел, имея богатейший природный и культурно-исторический потенциал. За полтора десятка лет независимости уже накоплен опыт работы на мировых туристских рынках. Кыргызстан работает, обучаясь на ходу, и движется в соответствии с тенденциями развития мирового рынка. Подтверждением сказанному, являются результаты маркетингового исследования, проведенного летом 2006 года. Свое мнение о гостеприимстве страны выразили туристы из более чем 40 стран дальнего зарубежья, 70 городов России, 15 городов Казахстана, 10 городов Узбекистана, а также внутренние туристы со всех регионов страны. По мнению туристов, произошло повышение уровня качества сервиса в местах основного проживания, в кафе и ресторанах. Спрос на туристские услуги Кыргызской Республики превзошли самые оптимистические прогнозы - отдохнули более миллиона человек, не считая внутренних туристов, при этом уровень цен был особенно «впечатляющим». Цены возросли в большей степени на рынке рекреационных услуг, сказалась модернизация части номерного фонда, строительство новых отелей и пансионатов. Привлечение иностранных инвестиций и туристов стало важной стратегией развития туризма Кыргызстана. Это полностью оправдано тем фактом, что ежегодно количество отдыхающих иностранных туристов увеличивается на 15-30% [3].

Туристский потенциал Монголии значительно менее благоприятный, чем в Кыргызстане и Казахстане, их предложения менее разнообразны из-за более тяжелых климатических условий. Более того, нет почти никакого рынка развлекательного туризма. Несмотря на эти ограничения, Монголия за прошедшие 8 лет сумела установить международную репутацию в качестве пленительного туристского места назначения. Главные преимущества Монголии в качестве объекта посещения и предложения для любителей путешествий: поддерживают мифы и легенды о Чингисхане, Монголия располагается и является остановкой вдоль пути по популярной Транссибирской железной дороге в Пекин; историко – краеведческий туризм, основанный на Гер (Монгольская версия Юрты), пустыня Гоби. Монголия успешно конкурирует на рынке предоставления туристских услуг с Кыргызстаном на сегменте рынка «приключенческих турах». Кроме того, Монголия уже сумела приспособиться к

туристским группам среднего размера - в основном это путешественники старшего возраста из различных стран. И еще, Монголия уже начала продвигать мероприятия во внесезонный период - организация Ледового фестиваля, фестиваль верблюда зимой. Для развития туризма в Монголии есть видимая конструктивная атмосфера и решительная готовность совместно продвигать туризм среди Ассоциаций, на уровне частного сектора и правительственных структур.

В настоящее время в Монголии действует Ассоциация туризма Монголии, созданная в 1992 году. Главная проблема, которую призвана решить Ассоциация - улучшить услуги, активизировать международное сотрудничество и улучшить совместную деятельность в развитии туризма. Министерство ответственно за организацию продвижения национального туризма. Важно отметить особый профессиональный подход Министерства в производстве рекламных материалов. На международных ярмарках туризма Монголия впечатляет очень красивой концепцией стенда, привлекающей большое внимание общества [4].

Как правило, все туристические базы оборудуются комфортабельными 2-4 местными юртами, имеется ресторан (как правило, европейская и монгольская кухня), на территории лагеря располагается сувенирный киоск, с обязательным набором монгольских акварелей, открыток и разнообразных сувениров, обязательно есть туалет, душ, прачечная. Из развлечений: бильярд, пинг-понг, прогулки верхом на лошадях. Как правило, для ресторана возводится большая, вместительная юрта. Жерди каркаса украшаются монгольским орнаментом.

Территория всех туристических лагерей обычно огорожена. Для предотвращения почвы от разрушения проезд автомашин к юртам запрещен. Для автомашин имеется автостоянка у главного входа. Пешеходные дорожки между юртами часто выкладываются из природного камня (для предотвращения вытаптывания травы).

Как отмечалось выше, одним из главных преимуществ привлечения туристов являются легенды о Чингисхане. И вот в начале 21 столетия можно стать зрителем величественного зрелища - увидеть воочию знаменитую конницу Чингисхана. Данное шоу было создано в год 800-летия Чингисхана, но так понравилось туристам, что было принято решение о показе данного шоу ежегодно. Театрализованное шоу, устроенное военными, показывает, как в 13 веке монголы охотились и как вели войну

Развитие туризма предоставляет скотоводам, проживающим на этой земле на протяжении нескольких поколений новые возможности. Туристам предлагается насыщенная интересная культурная программа, для скотоводов это хорошая возможность увеличить свои доходы. С января по июль 2007 года Хулуьбуирский аймак автономного района Внутренняя Монголия посетили свыше 600 тыс. туристов из разных стран и регионов мира.

В настоящее время в город Хулуьбуир открыто свыше 10 туристических маршрутов. В этих путешествиях туристы могут лучше узнать историю и культуру Внутренней Монголии. Одна четвертая часть всех пустыней Китая находится во Внутренней Монголии. Раньше пустыня внушала страх, а сегодня она является одним из источников доходов индустрии туризма.

Практика использования памятников истории и культуры в туристической сфере соседними и зарубежными государствами должен стать примером для Казахстана в сфере развития историко-краеведческого туризма по всей республике и в отдельно взятых регионах.

Литература:

1. Каурова А.Д. Организация сферы туризма. Учебное пособие. Москва - Санкт-Петербург: Издательский дом Герда, 2004. 320 с.

2. Папирян Г.А. Международные экономические отношения: Маркетинг в туризме. М.: Финансы и статистика, 2000. 160 с.
3. Шайхутдинов Р. Куда ведет туристская тропа? // Материал подготовлен по результатам маркетингового исследования «Рынок туризма КР 2006 г.».
4. Цалокар В. Монголия: перспективы развития туризма. 2006. 58 с.

ӘОЖ 815.2

ТУҒАН ЖЕР АТАУЫ – ТҰНҒАН ТАРИХ

Таласпаева Ж.С., Балгарина Б.А.

(М.Қозыбаев ат.СҚМУ)

Елбасы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында: Біз – ұлан-ғайыр жері мен аса бай рухани тарихы бар елміз. Ұлы Даланың көз жеткізгісіз кең-байтақ аумағы тарихта түрлі рөл атқарған. Бірақ, осынау рухани географиялық белдеуді мекен еткен халықтың тонның ішкі бауындай байланысы ешқашан үзілмеген. Туған жердің әрбір сайы мен қырқасы, тауы мен өзені тарихтан сыр шертеді. Әрбір жер атауының төркіні туралы талай-талай аңыздар мен әңгімелер бар. Әрбір өлкенің халқына суықта пана, ыстықта сая болған, есімдері ел есінде сақталған біртуар перзенттері бар. Осының бәрін жас ұрпақ біліп өсуге тиіс [1].

Әсіресе кең-байтақ, ұлан-ғайыр жеріміздегі миллиондаған жер-су атауларында халық тарихының ізі, халықтың дүниеге көзқарасы, тіршілік қаракеті, тұрмыс-күй, шаруашылық кәсіптерінің көріністері, әдеп-ғұрып, салт-сана, жөн-жобаның көрік бейнесі айқын зерделенген. «Қайда барсаң, Атамекен, көкейінде жатады екен», - деп ақындар жырлағандай әр адамның атамекен – алтын бесігі жаһандағы барша асылдан қымбат. Өйткені туған Жер – Ана тұнған қазына, ең байлық, таңғажайып тарих. Осы орайда халқымыздың абзал ұлы Ш.Уәлихановтың: «Көне түркі салт-сана, әдеп-ғұрыптың қаймағы бұзылмаған қазақтарда өмірдің бір саласын қамтитын тарихи оқиғалармен байланысты жер-су атаулары тағы да басқалары есте сақталып, атадан балаға жалғасып жатады», - деген болса, Мұхтар Әуезов: «Біздің қазақ жер аты, тау атын әманда сол ортаның сыр-сипатына қарай су, жапан түзде кездескен кішкене бұлақ атының өзінде қаншама мән-мағына, шешілмеген құпия сыр жатады», - деп орынды да нақты суреттегені кімнің де болса есінде.[2, 36.]

Жер-су, елдімекен атаулары халқымыздың бай тілі негізінде жасалып, халық тарихымен байланысты дамиды.Топонимикалық атаулар белгілі бір оқиғалардың мерзімін меңзеуі арқылы тарихи дерек көзінің сырын саралап, танып-білуге септігін тигізеді. Олай болса, топонимдер — «жердің тілі, жазылмаған кітап» қана емес, сонымен қатар жер тарихы мен ел тарихын танытар, оның өмірінен сыр шертер тарихи шежіресі.Олар өткен тарихымыздың мәдени ескерткіші ретінде ғана маңызды емес, бүгінгі таңда зор мән-мазмұнға ие. Өйткені ешбір қоғам өмірінде, тарих деңгейінде жер-су атауларының қатысуынсыз оқиға болған емес.Мәдениеті мен ғылыми кемелденген өркениетті халықтар көне тарихтың сыр-сипатын ашуға септігін тигізер құнды мұралардың ешбірін назардан тыс қалдырмай зерттеп, ғылым елегінен өткізіп отырады. Әрбір атаудың өз тарихы, дүниеге келу сыры бар.[3, 166.]

Ономастика – кең мағынасында(гректің «onomastikys» - атау беру) – тілі ғылымның меншікті есімдерді, олардың шығу тарихын, ұзақ уақыт тұрақты қолдану нәтижесінде түрленуін, дамуын, таралуын зерттейтін саласы. Ықшам мағынасында әртүрлі жағдайдағы меншікті есімдер, атаулар жүйесі.

Топонимика – гр. «*topos*» - жер, мекен және «*опута*» - «ат, атау» деген сөзінен шыққан географиялық атауларды, оның мән-мағынасын зерттейтін ономастиканың негізгі бөлігін білдіреді, топонимия – белгілі бір елдімекеннің (аудан, облыс, елдің т.б.) географиялық атауларының кешені деген сөз. Әрбір нысанның бейнелі топонимдік аталымдары сипаты бойынша төмендегідей негізгі түрлерге бөлінеді:

- гидроним – гректің «*hydor*» - «су» деген сөзі, яғни су нысандарының атауы;
- ороним – гректің «*oros*» - «тау» деген сөзі жер бетіндегі бедерінің кез-келген бірлігінің жалқы атауы, оның ішінде тау, төбе, шоқы, құз және т.б. атауы;
- ойконим – гректің «*oikos*» - «тұрғылықты мекен» дегенді білдіреді, кез-келген елдімекеннің жалқы атауы, оның ішінде қала типтегі атау – *астионим*, ауыл типтес елдімекен – *космоним* деп аталады;
- Ал, нысандардың көлемі бойынша топонимдердің мынадай екі деңгейі атап көрсетіледі:
 - макротопонимия – ірі табиғи немесе адам қолымен жасалған нысандардың және саяси әкімшілік бірлестіктердің атауы;
 - микротопонимия – шағын географиялық нысандардың, әсіресе жергілікті ландшафтық (орман, тоғай, алаң т.б.) атауларын жекелей атау.[4, 327 б.]

Солтүстік өлкеде жер-су аттарының орынсыз өзгеруі, шамамен 230-250 жыл бұрын басталған болатын. Айталық, отарланған елдімекендердің қазақша атауларын орысшамен айырбастау туралы әскери губернатор Г.Меньшиковтың бұйрығы 1774 жылғы 1 қаңтардан орындала бастады.

Қоныс аударушылар қазақ жеріне аяқ басысымен, сол жерге өз тілінде ат қоятын. Сөйтіп, ежелгі *Ащыкөл, Тұщыкөлдер – Горькое, Пресное* болып шыға бастады.

Мысалы, қазіргі *Мамлют* ауданының орталығы *Мамлютка* қаласының атауы жөнінде мынадай мағлұматтар анықталды.

Ресей империясының 1822 жылғы «Сібір қазақтары жөніндегі» Жарғы бойынша Қазақстанның солтүстік өңіріндегі әкімшілік өзгерістердің заңды жалғасы ретінде 1824 жылы 29 сәуірде Көкшетау сыртқы округі құрылды. Округ құрамына кіретін қазақтар алдымен «Ақ патшаға» адалдық антын беруге тиіс болды. Ол үшін орыс әкімшілігінің өкілдері Көкшетауға өздерімен бірге бірнеше татар молласын ала келген. Олардың ішінде бұл өңірмен Абылай заманынан бұрыннан қарым-қатынасы бар, мал саудасымен айналысатын Усман Мәулітов деген молла да болған. Көкшетау дуанының аға султаны Ғұбайдолла Уәлиханұлы Усман молланы бала оқытуға шақырып, қоныс беруге уағдаласады. Сол Усман Мәулітов 1830 жылғы наурызда Рысай-Атығай болысының аумағына көшіп келеді. Оған Есіл өзенінің жағасында, Новоникольск редутынан қырық шақырым жердегі «Тасыбек тоғайы» деген жерден үй салуға, Қарағаш деген жерден (*Кіндікті, Талдыкөл, Жалтыркөл маңайы*) пішен дайындауға жер кесіліп беріледі.

Алғашқы 4 жылда Мәулітовтер үш үй салып алады. Ірі қара өсіріп, кәсіппен айналыса бастайды. Усман мектебінде қазақтың елу баласы дәріс алады. Бұл елді мекеннің салынуына байланысты архив құжаттарында ел ағасы Шана (неемесе Шона), оның інілері Сүйік және Мәтен Онышевтар, Кәмәл Жұматай, Табылды Тасыбеков деген адамдардың есімдері аталады. Тасыбек тоғайының алты шақырым жерде Шаңырақ қарасу деген көл аты кездеседі.

Жылдар өтіп, бұл елді мекеннің аты Мәуіліт, орысшасы *Мамлютка* болып өзгеріп кеткен.[3, 56 б.]

Жер-су атын өзгерту – жай әуесқойлық емес, сол маңайда бұрын ешқандай халық мекендемеген, демек иесіз жерге қазық қағуға болады деген жымсысқы саясатпен әдейі жасалған шара екені мәлім. Сонымен қатар, қазақы атаулардың өзінің транскрипциясын өзгертіп, адам танымастай қалыпқа түсіргендікті де қосу керек. (Мысалы, *Шабакты – Чебачье, Тереңкөл – Торангул, Тоқыш – Токушино, Асан – Асаново* т.с.с.) [3, 56 б.]

Кеңестік дәуірде колхоздастыру, тың игеру науқандарына байланысты өңірдің байырғы елді мекендерінің атаулары аяусыз өзгертілгенін айтып жеткізу мүмкін емес. Оған қоса қызыл империяның саясатына сай, идеология мүддесіне орай ешқандай мәні жоқ, даңғаза қазақша атаулар енгізілді. «Жаңа тұрмыс», «Алғабас», «Жаңа талап», «Жаңалық», «Орталық», «Бірлік», «Мәдениет» т.б. атаулар бұрынғы тарихи топонимиканы ел санасынан өшірді, басқасы жаппай орысша болып кетті. [3, 58 б.]

Артына өлмес жол мұра қалдырған Шал ақын, Сегіз Сері, Үкілі Ыбырай өскен өңір. Ақ қайынды, көгілдір көлді өлкенің жасампаз еңбек адамдарын Мағжан Жұмабаевтың, С.Мұқановтың, Ғ.Мүсіреповтің, Н.Шұховтың, Павел Васильевтің өз шығармаларының арқауы етті. Есіл өзені — облыстың ең басты су арнасы. Кеңес дәуірінде «Есіл» атауы «Ешим» болып бұрмаланып келді. Есіл өзені Сарыарқа жері, Қарағанды облысындағы Нияз тауынан басталып, Омбы облысындағы Усть-Ишим селосы тұсында Ертіс өзеніне құяды. Жалпы, ұзындығы 2450 шақырым, Қазақстандағы ұзындығы 1719 шақырым. Ресейдің Түмен, Омбы облыстарынан өтеді. 1950 жылдардың ортасында Есілде кеме жүзген. Есіл бойында Астана, Есіл, Қызылжар қалалары орналасқан. Есіл өзені бас қаланы қақ бөліп ағып жатыр. Өзен атауы көне түркі тілінде «көк» деген мағынаға ие. «Есіл» сөзі «ер, сөз, дерт» сөздерінің мағыналарын күшейтуге қолданады. Осыған байланысты «есіл дүние ысырап болды», «есіл ер-ай!» «саған қор болған есіл ат», «тыңдамасқа айтқан есіл сөз» деп айтылады. Мағынасы «айхай, әттең, дариға, қайран, шіркін» сөздеріне жақын болғаны тегін емес. Есіл өзенінің атауы қазақтың «есіліп, бұралып ағады» деген анықтамасына толық сай келеді.

Сабит Мұқановтың «Есіл бойында» әңгімесінде Есілдің тамылжыған тамаша табиғатты суреттелген, үйіреп жеміс-жидегі, шалғыны, сағымы да көз алдымызға елестеп, көңілді жадыратады. Ал Есіл өзені тасуға бейім екені әңгіме ішіндегі ән сөздерінде айтылған:

Есілтасып барады жардан асып,
Қар жауды жаңбырмен араласып,
Ауылымның тұсында ақша шатыр,
Ашуланып кетті де біздің батыр.

Атақты Асан қайғы бабамыз желмая мініп желдіртіп, Сарыарқаны аралап жүргенде, әр жерге байланысты сын-толғауын айтқан екен. Ұзын аққан Ертісті көргенде: «Мына шіркіннің баласы тойдым деп қарап отырмас, қарным ашты деп жылап отырмас. Сиырдың мүйізі, доңыздың құлағы шығып тұрған жер екен», - депті. Ал Есіл өзенін көргенде: «Жары мен суы тең, жарлысы мен байы тең болатын жер екен», - депті. Тіпті осы өңірді жаз жайлауына, қыс қыстауына айналдырған, әділдігімен үш жүзге аты жайылған Жабайұлы Тоқсан би: «Есілдің арғы бетіндегі Қарауыл төбеге жерлеңдер. Түбінде осы жер тоғыз жолдың торабына айналады. Сонда ұрпағым еске алар» деп, ұрпақтарына өсиет қалдырған екен.

Зарқын Тайшыбай білікті зерттеуші, елге танымал үлкен ғалым ономастика мәселелеріне арналған «Атамекен атаулары» еңбегінде жазған:

Облыстағы жер-су атауларының, қазіргі жайына көз салсақ, «Ново-жаңа» деп басталатын 39 топоним бар екен және олар түгелге жуық, елді мекендер, тек бір көл мен бір төбешіктің ғана «жаңа» екені байқалады. Осыған керісінше «старо-ескілердің» саны 15, бұлардың екеуі ғана қоныстар. Қалғаны көлдер, батпақтар, құрөзектер.

Бұл арада ұлттың талғамы, ұлттың ерекшеліктерге ғана тән сараптау және екшеу үрдісінен жаңылмайтын мінез байқаймыз. Яғни, топонимдерден халықтың тұрмысы, этномәдени тіршілік салты жаңылмай, көрініс тапқан.

Мысалы, *Шешемтүскен, Төлепбергентаған, Қарыққұдық, Қойсойған, Қояншықпас, Талдықыстау, Болысқыстаған, Атабайдың Қаратерегі, Сарқанның Орағашы, Құлтуманың шілігі* т.б. басқалармен шатастыруға болмайтындай, нағыз қазақы құдықтар, қыстаулар, теректер, шіліктер екенін қиналмай танымыз [3, 234 б.]

Біздің Петропавлда халық топонимикасы да ерекше тараған. Сонымен қатар ол қаланың кең аумағын да, шағын объектілерін де қамтиды: *Жұмысшы, Былғары зауыты, Заречный, Солтүстік* шағын аудандары. Жеке атаулар ұрпақтан ұрпаққа беріліп, жүздеген жылдар жадында сақталады, бірақ аз өмір сүргендері де бар.

Ежелгі және солтүстік халық топонимі-қалада болған тайга аңшыларының факториясы. Ол XIX ғасырдың ортасынан 1934 жылға дейін болған. Мұнда аң терісін (ақ түлкі, бұлғын, тиін және т.б.), сондай-ақ тайгалық аңның терісін (аю, сілеусін, қасқыр, түлкі және т.б.) айырбастау және сату үшін келген ханты-мансиялық аңшыларды қабылдады. Сол факторияның іздері Булаев тас жолы бойында жыртылды және орман алқабының жасыл желектері жайқалып өсті. Мещанский – «мещанин» сөзінен, яғни «қала тұрғыны» дегенін білдіреді. XIX ғасырда Мещан орман қазіргі ЖЭО-2-ге жетті. Қазір мұнда шілік пен шоқ тоғайлар ғана қалды.

Жұмысшы кенті. Вокзалдың алдында, жол жүру жолдары мен қамыс батпақтарынан кейін Жұмысшы кентінің төрт қысқа көшелері орналасқан. Негізінен, онда темір жол торабының білікті кадрлары: паровоз жүргізушілері, кондукторлар, мамандар мен жұмысшылар қоныстанды. Соғыс жылдарында (1941-1945 жж.) елдің батыс аудандарынан көшірілген қоныс аударушылардың келуі есебінен жұмысшы кенті аса қарқынды өсіп, кеңейді. Бүгінгі күні Жұмысшы кенті 1936 жылмен салыстырғанда он есе өсті. Ұшқыш-ғарышкер, екі мәрте Кеңес Одағының Батыры В.А. Шаталов сол ауданда туып, соғыс жылдары оқыды.

Есідің сол жағалауы да зерттеуден тыс қалған жоқ. Мұнда екі поселкі: *Былғары зауыты және Заречный* орналасқан. Сол жағалаудағы алғашқы қоныстар-маусымдық жұмысшылары болды. Олар жергілікті кәсіпкерлерге жалданып, көлдердің және су құймалардың суық суында, жүн, ішектерді, қойлардың терісін және мал шаруашылығының басқа да өнімдерін жуумен айналысты. Артель жұмысшылары уақытша салған қораларда, жер үйлерде, шалаштарда көктемнен бастап күзге дейін тұрды. Ал кейбіреулері осы жерде тұрақты тұруға жайғасты. Мұнда бір мезгілде мал сою, сабын қайнататын жұмысшы адамдардың ондаған қоныстары пайда болады. 1834 жылы Зенков Былғары зауыты құрылысының басталуымен тұрақты тұрғын шағын аудан пайда болды.

Заречный да жартылай салынған жер үйлер мен қаланың лас, шеткері, қара түкпірлері негізінде пайда болды. Оны қылмыстық-арестандық элементтердің жер аударылып келіп қонысы деп атай бастады. XX ғ. 30-40 жылдарына дейін мұнда баспанасыз, құжатсыз, тақыр кедейлер тұрды. Кейіннен әскери команданың казармалары мен қамаудағыларды ұстау аймағы, офицерлік және басшы құрамның үйлері шағын ауданға айналды. Қаланың кейбір атауының тарихы ерекше.

Черемушки. Мәскеуден әкелінген термин. Соғыстан кейін бұрынғы елдің астанасында халықты тұрғын үй құрылысына тарту идеясы пайда болды. Мәскеуліктердің бұл идеясын көптеген қалалар қолдады. Петропавлда осындай халық құрылыстары пайда болды. Қазір олар қала тұрғындарына қызмет етеді, «хрущевкалар» деп аталады. Жергілікті «Черемушки» ауданы — Интернационал көшесінің бас жағында, № 2 орта мектептің маңында орналасқан.

«Молодежный» - құрылыс училищелерінің түлектерімен салынған өздері тұратын үйлердің тобы. Жамбыл көшесіндегі бұл үйлерде осы күнге дейін тұрғындар өмір сүруде.

Бензострой - бейресми атау. Ол қаланың шығыс бөлігіндегі темір жол бойындағы бірнеше көшелерді біріктіреді.

Солтүстік Қазақстан облысында 3 мыңнан астам көл бар, олардың алаңы 4800 шаршы километр. Облыс аумағының 3,9 пайызын алып жатыр.

Көлдердің атауларында түркі және славян гидронимдері басым. Көбіне оларда судың бір белгісі (Горькое, Солёное, Жаманкөл, Ақкөл, Қаракөл, Питное, Жалтыркөл, Қызышсор, Широкое) көрініс тапқан. Өсімдіктер мен жануарлардың атауымен аталған көлдер жиі кездеседі: *Текекөл, Камышиное, Рогозянка, Волчье, Собачье, Кобылье, Қоянды* көл.

Солтүстікқазақстандық көлдердің орташа аумағы бір шаршы километрге тең – мұндай су көздері 10 пайыздай. Аумақтары 750,3 шаршы километрден 29,8 шаршы километрге дейін бірте-бірте кему беретін кейбір көлдердің тізімі: *Сілетітеңіз, Әлкен Қарой, Шағалалытеңіз, Теке, Кіші Қарой, Қалибек, Имантау, Алабота, Қақ, Әлкен Торангүл, Меңгесер, Шалқар, Становое*. Айдындардың тереңдігі әртүрлі. Мәселен, Шалқардың тереңдігі 15 метр. Жаксы Жалғызтау – 10,3 метр, Имантау – 10, Меңгесер – 0,8 метр, Көпшілігінің тереңдігі – 1,5-2,5 метр. Су көлемі айдынның аумағына, тереңдігіне және жыл мезгіліне байланысты. Осы көрсеткіш Шалқар көлінде орта есеппен 267,0 миллион текше метрді, Меңгесерде 16,4 миллион текше метрді құрайды.

Көлдер қамысқа, су өсімдіктеріне, шымтезек шөгінділеріне бай. *Жаманкөл, Меңгесер, Снежинка-Кривое* көлдерінде емдік лай бар.

Жер-су атаулары – халық қазынасы, өткен өмір айнасы. Халқымыздың «Өткенінді білмейінше, болашағыңды болжай алмайсың» деген сөзі тегін айтылмаған.

Тұңғыш Президентіміздің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында көтерілген «Туған жер» бағдарламасы арқылы шынайы патриотизмді қалыптастыру болып табылады. Елбасымыз қазақ тілді бұқаралық ақпарат құралдары басшыларымен сұхбатында: «...Қазақта «Жеріңнің аты-еліңнің хаты» деген сөз бар. Халық жерге ат қою арқылы елінің тарихын да жазып отырған. Тәуелсіз мемлекеттің бір белгісі оның ұлттық нышандары десек, сол ұлттық нышандар елді мекендердің, көшелердің, алаңдардың аттарынан да көрініп тұруға тиіс...», - деген сөзі көңілімізден шықпаны хақ.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» 2017 жылы 12 сәуір.
2. Т. Жанұзақ Тарихи жер-су аттарының түптөркіні, Сөздік-словарь ЖШС Алматы, 2010, 354 б.
3. Г. Ахметжанова, С. Мәлікова, К. Оспанов, З. Тайшыбай Атамекен атаулары, издательство Северный Казахстан, Петропавл қ., 2015, 338 б.
4. Қалиев Ғ. Тіл білімнің терминдерінің түсіндірме сөздігі. Алматы, Сөздік-словарь, 2005. - 439 б.
5. Б. Дияров Қазақ топонимдерінің типтік үлгілері. Астана, 2013, 19 б.
6. <https://el.kz/kz/news/archive/content-12129>
7. polis.mypiter.kz История Петропавловска

ӘОЖ 94(574)

ТАРИХЫ ТЕРЕҢ ТАРАЗ ЕСКЕРТКІШТЕРІ

Ермекқызы А.

(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Рухани жаңғыру тек бүгінгі басталатын жұмыс емес. Бұл бағытта бірнеше ауқымды іс атқарылғанын Елбасы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты

бағдарламасында атап өтті. 2004 жылы «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында Қазақстан аумағындағы тарихи мәдени ескерткіштер мен нысандарды жаңғыртылғаны, 2013 жылғы «Халық тарих толқынында» бағдарламалары арқылы әлемнің ең белді архивтерінен төл тарихымызға қатысты құжаттарды жүйелі түрде жинап, зерттелгенін атады. Енді іргелі жұмыстарды басталғалы отырғанын еліміз мықты әрі жауапкершілігі жоғары біртұтас ұлт болу үшін болашаққа қалай қадам басатынымыз және бұқаралық сананы қалай өзгертетініміз туралы көзқарастарымызды ортаға салдық деп көрсетті. Күллі дүние жүзі біздің көз алдымызда өзгеруде. Жаңа тарихи кезең басталды. Күн санап өзгеріп жатқан дүбірлі дүниеде «Сана сезімімізбен дүниетанымымызға сіңіп қалған қағидалардан арылмасақ, көш басындағы елдер мен тереземізді теңеп, иық түйістіруіміз мүмкін емес. Өзгеру үшін өзімізді мықтап қолға алып, заман ағымына икемделу арқылы жаңа дәуірдің жағымды жақтарын ойға сіңіруіміз керек. Жаңғырудың ең басты шарты сол ұлттың кодын сақтай білу.

«Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» атты республикалық жоба «Рухани жаңғыру» бағдарламасының негізінде іске асырылып жатыр. Бұл жобаның түп-төркіні – ескерткіштер мен көне ғимараттарды қалпына келтіріп қана қоймай, киелі мекендерді ұлт жадына біртұтас кешен ретінде қалыптастыру. Еліміздің жер-жерінен осы күнге дейін сақталып келе жатқан бірнеше мәдени ескерткіштерді кездестіруге болады. Егемендік алған соң, мәдени мұраларымыз бен тарихи ескерткіштерімізге көңіл бөлініп, оларды қайта жаңғыртты. Елбасының «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» жолдауының болашағымызға бағдар ететін, ұлтты ұйыстырып, ұлы мақсаттарға жетелейтін тарихи құндылықтардың мән мағынасын тереңірек білуге тәрбиелеу болып табылады.

Өлкетану – белгілі бір өңірдің табиғатын, халқын, шаруашылығын, тарихын, мәдениетін зерттеумен шұғылданатын ғылым мен мәдениет саласы.

Тасын түртсе, тарихы көрінетін сонау 2000 жылдан астам тарихы бар, Тараз шаһарында ескерткіштер мен басқа да тарихи маңызы бар мекендер өте көп кездеседі. Еліміздегі тарихи маңызы бар, көпшіліктің назарын аударатын киелі жерлеріміздің терең зерттеліп, оларды халық назарына ұсыну болып табылады. Ұлан-ғайыр жерге ғана емес, тарихи рухани мол мұраға да ие екенімізді таныта білу.

Тараз қаласы – көне тарихи қала. Тараз қаласының ежелгі атауы тарихта көптеген атпен Талас, Тараз(X-XIII ғасыр), Яны-Тараз (XIII ғасыр), Әулие-Ата (1856 жылы), Мирзоян (1936 жылы), Жамбыл (1938 жылы) атауларымен белгілі. Тараз Ұлы Жібек жолы бойындағы ортағасырлық стратегиялық маңызы қала болғандықтан, қаланың тарихын осы аттармен байланысты ретіне қарастыруды жөн көрдік. Тарихи деректерде 630 жылы Сюань Цзанның жазбасында Тараз шаһары ірі сауда қатынасы ретінде сипатталады. VII-VIII ғасырларда Ұлы Жібек жолында орналасқан сауда және қолөнер орталығына айналған. Тараз қаласының тұрған жері жасыл желекті алқап болғаны жөнінде, сонымен қатар бұл аймақта Тараздан басқа ондаған қалашықтар, елді қоныстар, жеке үй қожалықтары, сарайлар болғандығы жөнінде жазылады. Қазіргі кезде олардың тек төбешікке айналған үйінділері ғана қалған.

Тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдары жүргізіліп жатырған археологиялық жұмыстардың нәтижелері, қаланың мыңжылдық тарихы барын дәлелтейтін құнды жәдігерлерлермен толығуда. Археологтар VI-XII ғасырларға жататын шамамен 50 мыңдай артефактілер, оның ішінде мешіт, медресе, отқа табынушылардың мехрабы, зындан, тұрғын үйлердің іргетастарын ашқан. Көне Тараз дейтін себебімізде осы.

Тараз қаласы - рухани құндылықтарға бай орын! X-XII ғасырларда қала ішінде су құбырлары жүргізіліп, моншалар салынған. Тараз моншасы – Орта Азия мен Қазақстандағы ең алғашқы моншалардың бірі. Халық тарапынан ерекше құрметке ие мәдени мұра ескерткіштер мен кесенелер, халықтың жадында өшпес із қалдырған

тарихи және саяси оқиғалармен байланысты орындардың барлығы киелі орындар қатарына жатады. Тараз шаһары бірнеше кесенелердің ордасы болып табылады. Әрбірінің тарихы мен өзіндік ерекшеліктері бар. Бұлардың ішіндегі ең ірілері - Тектұрмас кесенесі, Қарахан, Айша бибі күмбезі, Бабаджа Хатун кесенелері. Қазіргі таңда бұл кесенелер киелі мекен болып табылады. Тараздың осы киеліжерлеріне көптеген адамдар келіп ата - баба рухына тағзым етеді. Сонымен қатар, туристерде келіп, ескерткіштердің тарихымен танысады.

Соның ішінен кейінгі уақытта зерттеле бастаған: Тектұрмас кесенесі – Тараз қаласының оңтүстік-шығыс шетінде, Талас өзенінің оң жағалауында орналасқан XIV ғасырдың сәулет ескерткіші. Бұл осы өңірдің діни ескерткіштерінің бірі болып табылады. Орыс тілінде аударғанда «Тектұрмас», «тау жай тұрмайды» деген мағына береді. Бұл кесене негізінде Сұлтан Махмұдханның жерленген орны болып саналады. Нұсқалардың бірі бойынша ол жергілікті әулие, басқасы бойынша – Қарахан әскерлерінің бас қолбасшысы болған. Алғашқы ескерткіштің сыртқы көрінісі туралы былай айтылады: астыңғы бөлігі төрт бұрышты, ал үстіңгі жағы күмбезді, күйген кірпіштен қаланып, есігі Тараз қаласына қаратылған. Бұл кесене бертінгі дейін бұзылмай тұрған. Тектұрмас кесенесі бірінші рет XIX ғасырдың екінші жартысында зерттеледі. Оның орнын тапқан шығыстанушы ғалым Василий Каллаур. Осыдан кейін, бұл көне ескерткішке зерттеушілердің назарын аударып, арнайы жұмыстар жүргізіле бастайды. XX ғасырдың 40 жылдары Г.Пацевич, ал 1949 жылы Л.Ремпель жетекшілік еткен Жамбыл облысының тарихи-өлкетану мұражайының арнайы экспедициясы, 80-шы жылдары Қ.Байбосыновтың жетекшілігімен тағы да Жамбыл мұражайының экспедициясы зерттеген болатын. Осы зерттеулердің нәтижесі көрсеткендей, кесененің тікбұрышты ауданы 300х200 м² болса, қалашықтың сол жағында орын тепкен цитадельдің көлемі – 70х70 м², ал биіктігі он метрге жетекабыл. Айналасы түгелімен қоршалып, оның сыртынан арнайы ор қазылған. Осы жерден табылған құрылыс қалдықтары, қыш ыдыстардың сынықтары қалашықта VII-XIII ғасырлардың аралығында тірішілік болғанын дәлелдейді. Бұл ескерткішке алғаш залал келген уақыт, ол-қоқандықтардың шабуылы. Ал толық қиратылған кезі – XX ғасырдың 20-жылдары. Атеистердің дінге қарсы саясатыбойынша еш аяусыз діни ескерткішті құлатып, оның кірпіштерін қант зауытының құрылысына пайдаланылған. 2002 жылы Тараздың 2000-жылдығына орай Амангелді Момышевтің бастамасымен кесенені қалпына келтіру жұмыстары басталды. Осылай 2002 жылы жас сәулетші Нұрлыбек Бәкеевтің бастауымен, ортағасырлық стильмен жаңа үлгіде ескерткіш қайта бой көтерді. Кесенені салу барысы, сақталып қалған көне сурет бойынша жүзеге асырылды.

Кесене аумағындағы үңгір жөнінде нақты деректер бізге жетпеген. Бірақ ол жайында аңыздар көптеп кездеседі. Үңгірдің есігі жабылғанына 7-8 жыл болды. Ашық кезінде ол тек бір – ақ адам сиятындай ғана орын еді. Ал, аңыз бойынша ежелгі заманда ол үңгірдің кіреберісі өте кең болғаны көрінеді. Үңгірдің ішінде үш жүз аттылы сиятын алаң болғаны да айтылады. Бабаларымыз жаугершілік заманында қарттар мен сәбилерді, әйел балаларын осы үңгірде жасырып, аман алып қалып отырған деген болатын. Сонымен қатар үңгір ішінде бірнеше жол тораптары болғаны жайлы да ауыздан ауызға таратылған деректер кездеседі. Ондағы бір жол Талас өзенінің астымен өтіп, Қарахан кесенесінің маңынан шықса, ендігі бір бағыты Тараз қаласынан 40 шақырым жердегі Ақыртас сарай кешені маңайына тірелген. Ал, бір дәлізі Оңтүстік Қазақстан облысындағы Шаян елді мекеніндегі айдаһар үңгіріне, яғни Ақмешіт әулие деп аталатын үлкен тау үңгіріне тірелген болатын.

Баба кесенесі маңындағы құпиялар тылсым дүниелерге толы. Мұндағы үңгірге 1979 жылы 5-6 зерттеуші кіріп, тең жартысы сол жерде қайтыс болған екен. Кейінірек кейбір кісілерге үңгір ішінен түйенің боздағаны, сәбилердің жылаған дауыстары

естілетін болған. Дің саласындағы ғалымдарымыз да бұл құбылысты жоққа шығармады.

Кесененің ерекше «Тектұрмас» атауына байланысты бірнеше деректер кездеседі. Оның бірі филолог ғалым Ж.Дәдебаевтың айтуы бойынша, Тектұрмас атаның азан шақырып қойған аты Сұлтан Махмұт екен. Оны өз дәуірінде хан сарайындағы бек қызметіне ұсынғанда, бас тартқан. Бектіктен бас тартқан соң, халық оны Тектұрмас деп атап кетеді. Сұлтан Махмұт көп ұзамай дін жолға түсіп, әулие атанады. Өз заманында, ислам дінінің таралуына үлес қосқан. Бұл жердің киелі екенінің халықтың ағылуынан байқауға болады. Еліміздің түкпір-түкпірінен адамдар осы мазарыға келіп, шырақ жағып, құрбандық шалып, тілек тілейді. Тектұрмас әулиенің орналасқан жеріне орай келушілер де көп кездеседі. Себебі, бұл орын қаланың Көктөбесі секілді. Тараз қаласының әсем көрінісін тамашалауға таптырмайтын орын болып табылады. Бұл аталған қасиетті орынды тарихи кесене деп те, дұға етушілердің жиі келетін орны деп те санауға болады.

Тәуелсіздік жолы – күрес жолы. Ата-бабаларымыздың ғасырлар бойы азаттық үшін, тіршілік үшін күресін қастерлеу міндетіміз. Абай ата айтқандай, мал табу жолына түсу керек. Мал өзінен-өзі табылмайды, жатқан тастың астынан су ақпайды. Болашақ ұрпақты жасампаздыққа үйрету парыз. Жасампаздық білім мен өнер арқылы болады. Қарастырылып отырған мақаланың мәні - еліміздің тәуелсіздік алғаннан кейінгі жасампаз ел ретінде «Мәңгі ел» болудағы жасаған іргелі істері. Қазақстан «Рухани қазына – ұлтты рухани қайта жаңғырту негізінде» өз даму үрдісін әлемдік деңгейде жүргізеді.

Әдебиет:

1. Байпақов К., Қазақстанның ежелгі қалалары, - Алматы: Аруна 2007 ж.
2. Бернштам А., Памятники старины Таласской долины, Алмата 1941 ж.
3. Қаратаев М.Қ., Қазақ Совет Энциклопедиясы – Алматы 1977 ж.

УДК 1(091)

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ФИЛОСОФИЯ ПӘНІ БОЙЫНША ҰСЫНЫЛҒАН ЖАҢА ОҚУЛЫҚТАРЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Ильясова Г.С., Хайрушева К.С.
(*М.Қозыбаев атындағы СҚМУ*)

Кітап адам баласының сан ғасырлық ақыл-ойының жемісі, тарихы мен тағылымының алтын сандығы. «Кітап дегеніміз – алдыңғы ұрпақтың артқы ұрпаққа қалдырған рухани өсиеті. Кітап оқудан тиылсақ, ой ойлаудан да тиылар едік» - деген еді Ғабит Мүсірепов.

Елбасымызның «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында алты үлкен жоба аталды. Сол жобалардың бірі – «Жаңа гуманитарлық білім: қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» [1]. Бірақ бұл жобаның мақсаты 100 кітап аударып шығарудан әлдеқайда кең. Жаңа оқулықтар арқылы жалпы гуманитарлық білімнің мазмұны мен сапасы мүлде жаңа деңгейге шығуы тиіс.

Қазақстандық ғылыми орта, оқытушылар мен студенттер бұл жобаға өздерінің күнделікті өміріне, ертеңіне тікелей қатысы бар мүмкіндік деп қарауы керек. Бұл оқулықтар қазақ тіліндегі гуманитарлық біліммен бірге қазақ тілінің өзін де өрге тартатын бастама деп түсінеміз. Тіліміз халықаралық ғылыми лексикамен толығады.

Аударылатын кітапқа қойылатын талаптар мен оларды іріктеу жүйесі жұмыс тобында ұзақ талқыланды. Таңдалатын кітап әлемдегі озық университеттің оқу бағдарламасында болуы шарт, ол оқулық кемінде үш басылым көруі тиіс, соңғы басылымы өткен үш жылда шығуы керек. Бұл талаптар оқулыққа деген сұраныстың жоғары екендігін, оның мазмұн тұрғысынан өзектілігін растайды.

Жаңа гуманитарлық білім дегенде Елбасы мақаласында гуманитарлық ғылымдардың жеті бағыты аталды. Ол философия, әлеуметтану, мәдениеттану, тарих, филология, саясаттану және психология. Елбасымыз 3 мақалсында былай жазған: «Біз тарих, саясаттану, әлеуметтану, философия, психология, мәдениеттану және филология ғылымдары бойынша студенттерге толыққанды білім беруге қажетті барлық жағдайды жасауға тиіспіз» [1, б. 2]. М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің «Қазақстан тарихы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер» кафедрасы осы бағыттың алтауын қамтылып, жаңа оқулықтар оқу үдерісінде қолданылуда.

Өткен оқу жылы жаңа оқулықтардың тұсау кесер салты өткізілгеннен кейін гуманитарлық пәндер бойынша оқу-әдістемелік кешендерде өзгерістер енгізілді. Оқу үдерісіне гуманитарлық бағыты бойынша аударылған кітаптар енгізіліп жатыр. Оның негізгі мақсаты жас ұрпақ жоғары ғылыми стандарттарға сәйкес, шет елдердегі жастармен бірге білім алуға тиіс. Алғашқы аударылған 18 сегіз кітабы АҚШ, Ұлыбритания, Ресей, Франция, Швейцария сияқты алдыңғы қатарлы елдердің ең үздік ғылыми еңбектерін қамтиды. Неліктен біздің Елбасымыз, үкіметіміз осы мәселее көп назар аударып жатыр? Себебі, ғылыми таным, халықаралық стандартқа сүйенген сапалы білім заманауи ұлттың бәсекеге қабілетті болуының негізгі шарттары болып табылады. Ал жаңа аударылып жатқан оқулықтар білімнің нағыз энциклопедиясы болып саналады.

Гуманитарлық ғылымдардың құрамында философия ғылымының орны ерекше. Философия тек қана онтологиялық, гносеологиялық мәселелерді көтеріп қоғамдағы азаматтық ұстаным, моралдық құндылық, ар-ождан негіздерін қалайды. Адамның өзіне, айналасына, елге деген көзқарасын қалыптастырады. Біз дүние жүзіндегі ғылым мен білімнің мазмұнына жол ашу арқылы ілгері дамыған қоғамдардағы осындай көзқарас және ұстаным қалыптастыру құралдарымен жақын танысуға мүмкіндік алдық. Елбасымыз айтқандай, мақсат – ол білімді айна-қатесіз көшіріп алып, соған илану емес. Біз әлемнің қалай ойлап, нені құнды, нені дұрыс, нені бұрыс деп білетінін ескере отырып, өз бағытымызды анықтауда қателеспей, өзіміздің қазақстандық жолымыздан жаңылмауымыз қажет. Сондықтан да рухани жаңғыру аясындағы өзге жобалар өз тарихымызға, өлкетануға, төл мәдениетке арқа сүйейді. Қазақ дүниетанымын қорғау сөзсіз қажет, бірақ ол тұйықталу дегенді білдірмейді.

Жоба аясында аударылған 18 оқулықтың ішіндегі философиялық 4 үздік туынды оқырмандар үшін қазақ тілінде жарық көрді. Олар: Д. Джонстонның «Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Деридқа дейін», Э. Кеннидің «Антика философиясы» және «Орта ғасырлар философиясы», Р. Хесстің «Философияның таңдаулы 25 кітабы».

Дерек Джонстонның «Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Деридқа дейін» атты еңбегіне философиялық ойдың даму тарихына айрықша үлес қосқан танымал 15 ойшылдың шығармашылығы топтастырылған [2]. Автор Батыс дәстүріндегі көрнекті философтардың негізгі еңбектері мен теорияларын оқырмандарға кезең-кезеңмен таныстыруды көздейді. Кітап тарауларында философтардың өмір сүрген дәуіріне шолу жасалып, сөз болатын шығармалардың негізгі идеяларын талдауға басымдық берілген. Сондай-ақ, жинақта философтардың өмір деректері мен басты еңбектерінің тізімі, сол дәуірдегі ғылыми жаңалықтар мен тарихи оқиғалар, философиялық, әдеби және көркем туындылар да қамтылған. Әр шығармаға арналып оның түйінді идеясын білдіретін ықшам анықтама дайындалған. Тақырыптар

хронологиялық ретпен баяндалса да, материал кез келген тараудан бастап түсініп оқи беруге лайықталып, әрқайсысы жеке бітіммен құрастырылған.

Тақырыптар хронологиялық ретпен баяндалса да, материал кез келген тараудан бастап түсініп оқи беруге лайықталып, әрқайсысы жеке бітіммен құрастырылған. Жинақта әрқилы тарихи кезеңде өмір сүрген осы көрнекті философтардың қысқаша ғұмырнамасы да берілген. Сондай-ақ олардың шығармаларындағы негізгі тақырыптар да барынша қамтылған. Мәселс, Сократ пен Платон от пен күн туралы, Аристотельдің ақылды пайымдауын, Эпикур мен Зенонның жақсы өмірдің сыры жайында, Р. Декарттың жүйелі күмәндану-философиялық әдістің бір түрі ретінде қарастырғанын, Дж. Локк және Монтескьенің либерал мемлекет туралы көзқарастарын, Спиноза тұжырымын, Д. Юмның эмпирикалық растауын, неміс классикалық философиясының өкілі И. Канттың ақылға сын атты еңбегін, К. Маркстың тарих үдерісін, Ф. Ницшенің билікке құштарлығын, М. Хайдеггердің біз болмысты ұмыттық атты көзқарастарын, Жан-Поль Сартр экзистенциалистің азабы туралы пайымдауын, Жак Дерриданың нақты дүниені деконструкциялау туралы көзқарастары мен еңбектерін қарастырып, ұлы философтарды толғандырған мәселенің идеяларын түсініп, кітап мазмұнына сәйкес философияның не екенін емес, аталып өткен философтардың не істегенін, не туралы ойланғанын сипаттайды.

Аталмыш кітапта философияның бірыңғай қабылданған анықтамасы жоқ. Бұл кітаптан философтардың осы мәселеге қатысты және қандай оймен мысалдар келтіру арқылы жеткендігін көруге болады. Сонымен қоса, күнделікті күйбең тіршілікте философияның пайда болатындығын көрсетеді. Өмір мәнін, дұрыс пен бұрысты, саясат, билік жайында, ақыл-ой мен ғылым көзқарасын, және айта кетерлік жайт бізді қоршап тұрған дүние болмысымен оны қалай қабылдайтыны туралы дәйекті сөздер айтып, мейлінше әр философ өзінше шешкісі келгенін көруге болады.

Әр ғасырдың ойшылдарының ойлау сипаты әр түрлі көзқараста дамып отырды. Сократ үшін философия көбіне этикалық мәселелерге байланысты болса, шәкірті Платон таным теориясынан асып, өзінің идеялар теориясын дамытты. Ал, Аристотель ұстанымында мистикалық пайымдаудан гөрі практикалық сипаты басым болды. Ғұлама ұстаздан кейін, Эпикур мен Зенонның басты назарын қоғамға емес, тұлғаға яғни, жеке адамға аударды. Жаңалық ашушы деп қарастырған ойшыл Акуинолық Томас христиандық ілімді философиялық ақыл-оймен негіздей алды. Француз философы жаңа заман өкілі Рене Декарт өз пікірінің дұрыстығын философиялық ойларының өзегі етіп алды. Ол күмәндану арқылы жасалатын қорытындылар күмән тудырмайтынына сенімді болды. Дж. Локк пен Монтескье идеялары қазіргі заманғы либерал мемлекеттің пайда болуында маңызды рөл атқарды. Спиноза көзқарасында, басты идея - әу бастан дәлелденген ақиқат ретінде қарастылатын субстанция. Ал, Дэвид Юмнің ойлау тәсілі мүлде ерек болды, оның эмпирикалық ұстанымы қарапайым: бұрынғы классикалық философиялық жүйелердің бәрі Құдайдың бар екені және оның құдіретті болжамдарына негізделеді. Неміс классикалық философиясының өкілі Иммануил Канттың философиясы ғылымның салтанаты да, сонымен қатар эмпиризмнің қызу сыны да болды. Карл Маркстің философияға көзқарасы басқаша, яғни, социумның даму және өзгеру заңдылықтары туралы мәлімдейтін философия болып табылады. Ф. Ницше философиясы- жеке, оқшауланған тұлғаның дербес философиясы. Ал, Л. Витгенштейннің еңбектерінде аналитикалық философия туындады. Сөзбен жеткізу мүмкін емес нәрсе өз бейнесін М. Хайдеггердің философиясында-болмыс философиясында тапты. Сонымен қатар, абсурд ойшылы Сартр метафизиканы жаңа бағытта дамытты. Еңбектің соңында, мәтін мағынасын зерттеген философ Деррида тілдің қандай да бір тұрақты, өзгермейтін мағынаға арқа сүйей алмайтынын атап көрсетті. Сонымен, «Бұл еңбек несімен

бағалы?»-, деген сұраққа жауап берсек, философиялық ойдың дамуына үлес қосқан 15 танымал ойшылдар көзқарастары қарастырылып, маңыздылығы аталып, көрсетіледі. Қазіргі таңда бұл оқулық еліміздің жоғарғы оқу орындарында философия пәнінің оқулығы ретінде қолданыста. Сонымен, оқулықта он бес әлемдегі ең танымал ойшылдар туралы әңгімелейді. Олардың әрқайсысы философия дамытуға елеулі үлес қосқан немесе біздің көзқарасымызды, дүниетанымызды өзгертуге әсерін тигізді.

Бұл оқулықты Гарвард, Оксфорд университеттері мен Л.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің студенттері қолданады.

Дерек Джонстонның «Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дериддаға дейін» атты оқулық бірінші рет философиялық түсініктер мен мәселелермен танысып отырған студенттер үшін өте маңызды. Оқулықта ойшылдың өмірбаяны, өмірінің негізгі жылдары мен оқиғалары нақты көрсетілген және ойшылдың философиялық көзқарасын қарастыру барысында бірнеше тармақтарға бөлінген және бөлімінің соңында қорытынды ретінде түйін келтірген.

Оксфорд университетінің вице-канцлері, Британ академиясының президенті болған Сэр Энтони Кеннидің «Батыс философиясының жаңа тарихы» атты төрт томдық еңбегі философиялық ойды зерттеуге жол ашатын еңбектер тізімін толтырады.

Кезінде біраз жыл Британ академиясының президенті болған әйгілі ағылшын философ-ғалымы сэр Энтони Кенниді осыдан біраз жыл бұрын Оксфорд университетінің баспасы Фалестен бастап Дерридаға дейінгі философия тарихын жазуға шақырыпты. Бір-біріне ұқсас жекелеген тақырыптардан құрастырылған антика, орта ғасыр, қазіргі заман философиясының бастауы және қазіргі заман философиясының дамуын бір арнаға салу туралы ұсынысты зерттеуші ықыласпен қабыл алған. Бұл еңбек 2005 жылы төрт том болып жарияланды:

- Бірінші томда философияның ежелгі бастауынан бастап, 387 жылғы Әулие Аугустинге дейінгі кезең қамтылады;

- Екінші томда Аугустиннен бастап 1512 жылғы Латеран соборына дейінгі аралықтағы тарих қарастырылады;

- Үшінші том XVI ғасыр философтарының идеяларын талқылаудан басталып, 1831 жылы Гегельдің қайтыс болуымен аяқталады.

- Төртінші, соңғы том сол XIX ғасырдың орта шенінен екінші мыңжылдыққа дейінгі аралықтағы ой дамуын баян етеді.

Энтони Джон Патрик Кеннидің төрт бөлімнен тұратын «Батыс философиясының жаңа тарихы» еңбегінде философия ілімінің ежелгі заманнан бүгінге дейінгі дамуы толық қамтылған. «Антика философиясы» атты бірінші бөлімінде натурфилософиялық мектептер өкілдерінің және классикалық Грекия мен Римдегі антика философиясын қамтиды [3]. Тарихи баянның тақырыптық арқауы философияда туындаған сауалдарды келесі екі мыңжылдыққа мұра етіп кеткен және әр кезеңдегідей дәл бүгін де ықпалы бәсеңсімеген екі үлкен тұлға – Платон мен Аристотельге негізделген. Бұл – Батыс өркениетінің түп-тамырын түсінгісі келетін орта үшін философия тарихына арналған төрт бөліктен тұратын топтаманың бірінші томы. Энтони Кенни өз шығармасында ежелгі дәуір философтарының шығармашылығын терең зерттей отырып, ұлы ойшылдардың бір-біріне деген көзқарастарын анықтайды. Соның ішінде «Сократ Платон көзімен» деген тақырып өте жақсы ашылған. Платонның Сократ жайлы жасаған, оның шығармашылығын талдаған тұжырымдамалары өте терең. Оны зерделеу үшін мықты философиялық білім базасы және діни-ағартушылық бағыттағы көңіл көкжиегінің кең болуы міндеттеледі. Платон бар дәрежесін, бар білімін, бар сөз мәйегін, сөз қорын осы бағытқа арнаған.

Кітап ішінде, жоғарыда айтып өткендей, ежелгі дәуір ойшылдарының өмірі туралы, олардың білімін дамытуға кедергі болған факторлар туралы, сондай-ақ,

олардың әлем жаратылысына, адамдардың сана-сезімінің даму үдерісіне, адамдардың бір-біріне деген көзқарасына байланысты тамаша тәмсілдер келтірген жазбалар бар.

Сэр Кеннидің қазақ тіліне аударылған «Батыс философиясының жаңа тарихы» еңбегінің «Орта ғасыр философиясы» атты екінші кітабында философиясының ортағасырлық кезеңі көрсетілген - Әулие Августиннен бастап Қайта өрлеу кезеңіне дейін жалғасады [4]. Философияның нағыз гүлденген кезеңі - ол орта ғасырлар екені белгілі. Энтони Кенни еңбектерінің негізгі өзегі - оның түсіндірмесі, өйткені ойшыл кітабында философиялық мәтіндерді терең бойлап оқу және оларды мазмұндау болып табылды. Түсіндірме екі түрлі болуы мүмкін - сыртқы және ішкі. Ішкі түсіндірмеде автор мазмұндаудағы ізгілік қағидасын ұстана отырып, мәтінді өзара байланыстырып, бірізді етуге тырысады. Сыртқы түсіндірмеде баяндаушы мәтінің маңыздылығын басқа мәтінмен салыстыра отырып анықтайды. Энтони Кенни өз оқулығында осы екі әдісті қамтыған. Қазіргі таңда философия мәселелерін зерттеу үшін біз тарихтағы әйгілі ойшылдардың еңбектеріне үңілеміз. Сол арқылы олар өмір сүрген қоғам мен адамдарды, олардың танымын қалыптстырған жағдайларды, ахуалды түсіне аламыз.

Энтони Кенни оқулығының құрамында бір тақырыпқа жиналған «Логика және тіл», «Білім», «Физика», «Метафизика», «Сана мен жан», «Этика», «Құдай» атты тараулары бар [4]. Оқулық тоғыз тараудан тұрады. Бұл томның «Философия және сенім» атты бірінші тарауында Энтони Кенни христиан дінін қабылдағаннан кейінгі Аугустин дүниетанымын, Боэций философиясын, кейінгі антика заманындағы грек философиясын, Каролинг империясындағы философияны, Кентерберилік Ансельм, Абеляр, Ибн Рушд пен Маймонидтің ілімін қарастырады. Екінші тарауда Энтони Кенни XII ғасыр схоластарынан бастап Ренессанс кезеңіне дейінгі философия тарихын баяндайды: Роберт Гроссетес және Ұлы Альберт, әулие Бонавентура және Акуинолық Томас, Сигер Брабант және Роджер Бэкон, Дунс Скот және Уильям Оккам, оксфордтық калькуляторлар, Джон Уиклиф, сонымен қатар, платонизм мен аристотелизмнің қайта жаңғыруын қарастырады. Үшінші тараудан бастап, кітаптың соңына дейінгі тарауларды Энтони Кенни тақырыптық бөлімдерге арнайды. Бұл бөлімдерде орта ғасыр заманында өзекті болған әр түрлі философиялық мәселелер талданған. Нақтылап айтсақ, үшінші тарауда – логика мен тіл мәселесі, төртінші тарауда – гносеологиялық концепциялар, бесінші және алтыншы тарауда – физика мен метафизика, жетінші тарауда – ақыл мен жан, сегізінші тарауда – этика, соңғы тарауда – Құдай мәселелері байыпталған.

Энтони Кеннидің бұл томдарды жазудағы мақсаты, тарихтағы әйгілі философтардың философия тарихына еңбей қалған еңбектері мен олардың бізге қалдырған мұраларын мұқият оқу арқылы философияны тереңірек білуге, түсінуге болатынын аңдату болғанын айтқанбыз. Сондай-ақ Кенни бұл кітабында философия тарихындағы аттары елеусіз қалған ортағасырлық ойшылдардың философиялық ілімдерін оқырмандармен кеңірек таныстыруды көздейді.

Белгілі француз ғалымы Реми Хесстің «Философияның таңдаулы 25 кітабы» жас оқырманды Батыстың аса көрнекті ойшылдары және олардың шығармаларымен таныстырады [5]. Осы күрделі міндетті жеңілдету мақсатында, ол Батыс философиясы дамуының елеулі кезеңдерін көрсетеді деген 25 шығарманы іріктеп ұсынған. Бұл шығармалар әлемдік ақыл-ой дамуының белесті кезеңдері мен бай қазынасын танытады. Ежелгі заманнан бүгінге дейінгі философия тарихын қамтыған жинақ адамзат ақыл-ойының құнарлы нәрі мен көркем табиғатына енді ден қоя бастаған жас қауымға даналық мәйегін түсінікті де тартымды тілмен баяндайды. Жинақта әр философиялық шығармадағы түйінді идеялар талданып, түсіндірме берілген. Осы оқулықты М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті мен, Санкт-Петербург мемлекеттік университетінің студенттері оқиды.

Аталған оқулықтар «Философия» сабағында қолданылады: тақырып бойынша кейбір мәліметтер дәріс мазмұнына кіргізілді, тәжірибелік сабаққа дайындалғанда оқулықтар ұсынылады және студенттер өздік жұмыстарын жазып қорғағанда бұл оқулықтардың рөлі өте зор деп ойлаймыз.

Білім саласындағы жаһандық бәсекеге неғұрлым бейімделген мамандарды даярлау – болашаққа жасалатын ең басты бағдар десек, онда әлемнің үздік 100 оқулығын қазақ тілінде сөйлету өте тиімді әдіс деп қарауға тиіспіз. Қорыта айтқанда, 100 жаңа оқулықтың қоғамдық сананы жаңғырту барысындағы рөлі ерекше, маңыздылығы жоғары болып табылады.

Әдебиет:

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан - 2017. - 26 сәуір.
2. Джонстон Д. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін. - А.: «Ұлттық аударма бросы» қоғамдық қоры, 2018. - 216 б.
3. Энтони К. Батыс философиясының жаңа тарихы. – Т. 1. Антика философиясы. - А.: «Ұлттық аударма бросы» қоғамдық қоры, 2018. - 364 б.
4. Энтони К. Батыс философиясының жаңа тарихы. – Т. 2. Орта ғасыр философиясы. - А.: «Ұлттық аударма бросы» қоғамдық қоры, 2018. - 400 б.
5. Хесс Р. Философияның таңдаулы 25 кітабы. - А.: «Ұлттық аударма бросы» қоғамдық қоры, 2018. - 368 б.

ӘОЖ 94(574)

СЫР Өңірі – КӨНЕ ДӘУІР ШЕЖІРЕСІ

Есенбек Д.

(М.Қозыбаев атындағы СҚМУ)

Тарихты білмей үлкен жетістіктерге жетпейтінімізді көрсету. Нысандарды жүйелеу, қорғау, сақтау, насихаттау арқылы тарихқа тұнған киелі мекендерді келешекте Қазақстанның визиткасына айналдыру.

«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында таяу жылдарда атқарылатын міндеттердің ішінде «Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтары», «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобаларын жүзеге асыруға көңіл бөлінген. Бұл идеяның мақсаты Алтайдан Арқаға дейін созылып жатқан жеріміздегі киелі мекендерді, қасиетті орындарды өзара сабақтастыра отырып, ұлт жадында біртұтас кешен ретінде қалыптастыруды көздейді. Бұл идеяны іске асыру барысында «Қасиетті Қазақстан» ғылыми-зерттеу орталығы құрылды. Орталық қызметінің мақсаты - өлкетану бойынша ғылыми-зерттеу жұмысы, өлкетану саласындағы ағартушылық жұмыс, Қазақстанның архивтері мен музейлерімен бірге ынтымақтастықта өлкетану тақырыбындағы ғылыми-зерттеу іс-шараларын ұйымдастыру болып табылады. Елімізде алты бағыт (Оңтүстік, Солтүстік, Шығыс, Батыс, Орталық және Оңтүстік-Шығыс) бойынша ғылыми-зерттеу және дала экспедицияларын өткізу жоспарланған. Қызылорда облысынан Қазақстанның киелі жерлері картасына 12 ескерткіш енген. Қызылорда облысы бойынша қасиетті орындарға экспедиция ұйымдастырылады. Соның нәтижесімен үлкен энциклопедиялық жинақ пен Қазақстанның киелі жерлерінің интерактивті картасы әзірленеді. Қызылорда облысында мыңдаған тарихи-мәдени ескерткіштердің бар екенін ескерсек, олардың әрқайсысының тарихы, өзіндік ерекшелігі мен құндылықтары бар. Елбасы киелі

жерлердің картасы туризмге де жұмыс жасау керектігін атап өткен өз мақаласында. Сол себепті, киелі жерлердің белгілісі болашақта туристік нысандарға айналатын ескерткіштерді қамту керек. Сонымен қатар, өлкеміздің киелі орындарын көрсеткенде табиғи байлығымыздың ерекшеліктерін атап өту маңызды. Мысалға, Қаратау сілемдері, Сырдария өзені мен олардың көне сағалары, Қызылқұм құмды массиві, Қамбаш көлі және аты әлемге мәлім Арал теңізі және т.б. киелі нысандарымыз қасиетті жерде орналасқандығы мәлім. Біздің аймақ шығыстан батысқа қарай созыла орналасқандықтан, киелі орындарды тақырыптық топтарға бөліп бірнеше картасын жасауға болады. Оларды аралауда «Батыс Еуропа – Батыс Қытай» күре жолы үлкен маңызға ие. Бұл болашақта өлкеміздің туризм саласының дамуына әсерін тигізері сөзсіз. Сыр бойының киелі жерлерінің тақырыптық экскурсиялардың технологиялық карталарын 4 ауданға – Қызылорда-Қаратау бағыты, Қызылорда-Қызылқұм немесе «Құм басқан өркениеттер» бағыты, Қызылорда-Жетіасар-Қорқыт ата, Қызылорда-Арал теңізі бағыты деп бөліп қарастыруға болады. Осы бағыттар бойынша өлкеміздің қола дәуірінен бастап бүгінге дейінгі аралықпен мерзімделетін киелі (қасиетті) орындары енгізілді. Өзім Қызылордалық болғандықтан, өлкемнің қасиетті орыны «Қорқыт Ата» мұрасы бойынша мақаламның тақырыбын алып едім. Рухани жаңғыру аясындағы жүргізілген жұмыстармен танысу арқылы, Қазақстанның киелі жерлері туралы мәліметтермен таныстыру. Жалпы Қорқыт кім болған?

Қорқыт ата-түркі халықтарына ортақ ұлы жырау, қобызшы. Өмірде мұрасы артында музыкалық мұрасы қалған адам ретінде белгілі. Өмір сүрген кезеңі туралы болжамдар өте көп. Зерттеулер бойынша Сырдария бойында өмір сүрген оғыз-қыпшақ тайпалық бірлестігінде Х ғасырдың басында өмір сүрген деген тұжырымға келеді. Рашид-Әд-Дин «Жамиғ ат-Тауарих» атты тарихи шежіресінде қайы тайпасынан шыққан десе, Әбілғазы Баһадүрдің «Түрік шежіресінде» оның тегі баят екендігі, оғыздардың елбегі болып, 95 жасқа келіп қайтыс болғандығы айтылады. Қорқыт Ата жайындағы аңыздардан оның бойындағы үш түрлі өнер ерекше айқындалады. Біріншіден, ол оғыз-қыпшақ тайпасынан шыққан абыз, айтулы бақсы. Екіншіден, күйші, қобыз сарынын алғаш туындатушы өнерпаз. Үшіншіден, әйгілі жырау. Түркі халықтары фольклорындағы Қорқыт туралы аңыздардың бірі оның туылуы туралы. Аңыз бойынша анасы Қорқытты құрсағында 3 жыл бойы көтеріп жүріпті. Жылына бір рет толғақ қысып отырады екен. Дүниеге келер алдында әлемді үш күн, үш түн бойы түртсе көргісіз қараңғылық басады. Сұрапыл қара дауыл соғып, ел-жұртты қорқыныш билеген. Осыған орай баланың атын «Қорқыт» деп қойған дейді. «Қорқыт» сөзінің этимологиясын Ә. Қоңыратбаев «құт әкелетін адам» деп көрсетсе, С. Қасқабасов «өмір сарқылды, адам өлді» деген мағынаны білдіреді деп санайды. В. Жирмунский Қорқыт атаны магиялық аспап-қобыздың иесі, шаман, абыз ретінде қарастырады. Қорқыттың тарихи тұлға екенін растайтын жазба ескерткіш - «Қорқыт Ата кітабы». Кітаптың басында Қорқыт атаның нақыл сөздері келтіріледі. Қорқыт жөніндегі аңыздар түркі халықтарының өмір мен өлім мәселесі туралы көрініс тапқан. Аңызда Қорқыт өзінің жүйрік желмаясына мініп, халқы бақытты өмір сүретін жерұйықты іздеуші, ғұмыр бойы өлімге қарсы күресуші жан ретінде суреттеледі. Мәңгілік өмір сырын іздеп дүниенің төрт бұрышын кезіп кеткен. Бірақ, қайда барса алдынан көр қазып жатқан адамдарды жолықтырады. «Кімнің көрі?» деген сауалына «Қорқыттың көрі» деген жауап естиді. «Қайда барсаңда Қорқыттың көрі» деген сөз осыдан қалған. Ақыр аяғында жер кіндігін тапсаң, тірі қаласың деген аян естіп, туған жері-Сыр өңіріне оралады. Содан мәңгілік өмір тек өнерде ғана деген ойға келіп, қобыз аспабын ойлап шығарады. Тағы бір аңызда, өзен ортасына кілем жайып, үстіне отырып қобыз тартқанда, күй күшімен суға батпайды екен. Қорқыт Ата қобыз тартқан жылдары өлім болмаған, тек бақытты тіршілік болған дейді. Бірақ кішкене қалқып ұйықтап кеткен

кезінде, судан жылан шығып оны шағып өлтіріпті дейді. Аңызда ажал ашық келмей, жылан кейпінде келеді. Бұдан халық арасында «Ажал айтып келмейді» деген философиялық тұжырым қалыптасады. Қазақ аңызындағы Қорқыт Ата бейнесі өлімнен қашқан шаман емес, өмір үшін күресті өнерден тапқан алып рухани тұлға ретінде бейнеленеді. Тарихи тұлғаға арналған ескерткіштер біздің елімізде жетерлік және тылсымға толы дүниелерге қызыға келетін туристерде аз емес.

Қорқыт Ата ескерткіші. Қорқыт ата ескерткіші гранит тастан жасалған 4 тік стелладан тұрады. Әрбір стелла әр тарапқа қаратып тұрғызылған құлпытастарға ұқсайды. Жоғары жағы кеңейе келіп, шөміш пішінінде түйісетін стеллалар қобыз бейнесін де меңзейді. Түйісер түбіндегі орталық тесігінде 40 металл түтіктер бар. Олар жел соққан кезде қобыз сарынымен үндес дыбыс шығарады. Аңыздарда айтылғандай, Қорқыт ата мазарында соққан желге үн қосатын қобыз қойылған. Ішкі жағы мәңгілік өмір сырын іздеген Қорқыт Атаның киелі желмаясының шарртаратпа жол тартқан ізін ишаралайтын «Түйе табан» өрнегімен безендірілген. Ал тәуелсіздік алған соң 1997 жылы кешенге жөндеу жұмыстары жүргізіліп, амфитеатр, қылуат пен қошқардың мүсінінен сәулетті ансамбль жасалды. 2000 жылы облыс орталығындағы тарихи-өлкетану мұражайының бір филиалы болып, Қорқыт ата мұражайы ашылды. Онда Қорқыт ата жайында екі мыңнан аса экспонаттар жиналған. Ол жерде атаның ғұмыр кешкен кезеңінің тарихы туралы ақпараттар қоры 700-ге жуық. Қорқыт өмір сүрген дәуірдің тарихы мен мәдениеті жайлы мәлімет береді.

Қорқыт Ата кітабы: «Китаб-и дәдем Коркут ғали лисан таифа оғузан»-қаһармандық эпос үлгісі, оғыз-қыпшақ дәуірінің жазба мұрасы. Ғылымда оның 12 нұсқасы мәлім: Дрезденде (12 нұсқа) және Ватиканда (6 нұсқа) сақталған. 19 ғасырда бұл ескерткішті аудару ісімен В.В. Бартольд айналысып, жеке тармақтарын жариялады. Кейін бұл аударма «Деде Горгуд» деген атпен жарық көрді (Баку 1950 ж). Ә. Қоңыратбаевтың аударуымен қазақ тілінде тұңғыш рет 1986 жылы басылды. Жырдың бас кейіпкері-Қорқыт. Ол оғыз елінің ақылшысы, данасы, ұлы жыраушысы. Оның есімі көптеген түркі тайпаларына ортақ, тарихи-этникалық атауы да айқын. Кітаптың 1300 жылдығы 1999 жылы ЮНЕСКО тарапынан халықаралық деңгейде атап өтілді.

Қорқыт Ата мазары: Қорқыт ата мазары 1925 жылдан опырыла бастап, 1952 жылы Сырдария өзені шайып кеткен. Мазар XIX ғасырдың соңында Ә. Диваев, И. Кастанье, П. Лерх зерттеулеріне негіз болған. Бізге «Түркістан альбомы» жинағында жарияланған фотосуреттер арқылы жеткен. Диваев пен Кастаньенің жазуы бойынша құрылымы шикі кірпіштен қаланған дөңгелек пішінді 6-8 қырлы күмбезді құрылыс. Ішкі көрінісі биік, қабырғалары кереге өрнегімен нақышталған. Исламға дейінгі түрік сәулет құрылысы үлгісімен салынған. Сол кездегі жұрттың хабарсыздығы болар, кейін бұл зиратты қайта жерлеу қажеттілігі туындайтынын ойламаған. Өйткені физикада Кориолис күші деген заңдылық бар. Бұл заң бойынша жер шарының солтүстік бөлігіндегі өзендер оң жақ беткейінің, оңтүстік бөлігіндегі өзендер сол жақ беткейінің арнасын шайып отырады. Осы заңдылық негізінде Сырдың Қорқыт ата жатқан жері кеміріліп, қобызшының қабіріне жақындаған. Сөйтіп, қайта жерлеу рәсімі 1968 жылы қолға алынған болатын. Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің «Қорқыт ата қабірінің басына кесене орнатылсын» деген қаулысы шығады. Бұл міндет мүсінші Бек Ыбыраевқа жүктеледі. Ел арасында кең тараған Қорқыт пен қырық қыз аңызы бар. «Қорқыт қашан дүниеден көшкенше ажалға мойынсұнбаған. Өлімнен құтылудың емін іздеп, дүние кезіп жүрген екен. Бірақ қайда барса да алдынан «Қорқыттың көрі» шыға берген. Қара жерде тұру қорқыныш бола берген соң, Қорқыт су үстінде тұрып көрейін деп, кілемін Сыр суының бетіне төсеп, мұңлы күйлерін тартыпты. Сарнап шыққан Қорқыттың қобызының дауысы естілгенде, өзен бойындағы елдер үйінде шыдап отыра алмайды екен. Олар тобымен өзеннің

жағалауына жиналып күй тыңдайды. Қобыздың үні Сырдариядан алыс жатқан Арқадағы елдерге де жетеді. Арқаның қырық қызы Қорқыттың күйін тыңдауға құмартып, үн шыққан жаққа беттеп жөнелген екен. Қыздар күндіз-түні жүріп, Бетпақтың шөліне кездеседі. Жол-жөнекей алыс сапардың қиындығынан 39 қыз дүниеден өтіп, Сыр бойына тек қыркыншы ақсақ қыз ғана жетіп, күйшіні көріп өледі. Аңыз бойынша «Ақсақ қыздың күмбезі» Қорқыт ата күмбезінің солтүстік тарапында (арқа жағында) бір шақырымдай жерде биік белестің үстінде деседі. Оны «Ақсақ қыздың мұнарасы» дейді.

Қорқыт Ата мемориалды кешені: Қорқыт Ата кешені-сәулет өнерінің айрықша үлгісі. 2000 жылы қарашада Қорқыт Ата кітабының 1300 жылдығына арналып ашылды. Сырдария өзенінің жағасында орналасқан Монументальды композиция қобыз бейнесіндегі үш стелладан тұрады. Ащық аралықта қолында қобызы, желмаяға мінген Қорқыт Ата бейнеленген. Ескерткіш авторлары: мүсінші Ж. Исмағұлов, сәулетші Е. Ибраимов. Ерекше сәулетімен алыстан менмұндалап тұратын баба кесенесі рухани дүниенің есігі іспетті. Қобыздың үні сарнаған Қорқыт ата кесенесі адамзатқа күйбең тірліктің шеңберінен шығуды, әрбір сәттің құнды екенін бағалай білуді еске салып тұрғандай. Қорқыттың мәңгілік өмір дегені де қайталанбас уақытты қадірлеп, келешекке өнер, руханият арқылы өшпес із қалдыру болса керекті. Бүкіл түркі әлемінің абызы атанған Қорқыт атаның мемориалды кешені тек қазақстандықтардың ғана емес, шетел азаматтарының да қызығушылығын туғызған қасиетті орын. Әсіресе, қайта жаңғырту жұмыстарынан соң тарихи-мәдени мұраны көруге келетін шетел азаматтары толассыз көрінеді. Тамаша сәулетімен алыстан көрінетін Қорқыт ата мемориалды кешені рухани дүниені сезіндіретін қасиетті орын. Мәңгілік өмір іздеген атаның мұрасы – қобызы ғасырдан ғасырға жететін асыл дүние. Оның үні желмен бірге есіп, жан дүниенді тыныштандырады, рахат сезімге бөлейді. Бір құдіреттің барына еріксіз мойынсұндырады. Тұңғыш Елбасымыз Н. Назарбаевтың арнайы тапсырмасымен аталған мемориалды кешенге көркемдік деңгейі заманауи стандартқа сай келетін, тарихи мазмұн алған, архитектурасы жоғары бағаланатын, соңғы үлгідегі құрылыс материалдарынан қайта жөндеу жұмыстары жасалды. Кешеннің бұрынғы орны кеңейтіліп, көгалдандырылды. Ғимараттар да бүгінгі талапқа сай үлкейтіліп салынды. Мұндағы басты ескерткіш болып саналатын қобыздың көлемі сегіз метрден 12 метрге дейін ұлғайтылған. Бүгінгі күнде келушілер үшін бар жағдай жасалып отыр. Басты мақсат – осындай архитектуралық ескерткішті дүние жүзіне танытып, әлемнің түкпір-түкпірінен саяхатшылар келетін ортаға айналдыру. Сол сияқты шет елден арнайы туристер келетін орынға айналып отыр. Қорқыт атаның мемориалды кешені Қазақстанның киелі 100 нысанының қатарында.

Бұл күнде соққан желмен бірге күңіреніп күй шертетін Қорқыт қобызы өткен-кеткен жолаушылар мен халықтың зиярат ететін қасиетті жеріне айналған. Көрмеген, білмеген сенбес болар, бірақ бар қасиетін ішіне бүккен ескерткіштің бізге белгілі тұстары осы. Киелі орындардың тақырыптық-туристік маршруттық картасы туристер үшін қолайлы. Аталған нысандардың басым бөлігіне туристер апаруға болады. «Қызылорда облысының қасиетті жерлерінің географиясы» атты облыстық іс-шаралар жүзеге асқан жағдайда киелі нысандарға қатысты аңыздар мен хикаяттарды жинақтау үшін аудандарға экспедициялар ұйымдастыру қажет. Нәтижесінде Сыр өңірінің қасиетті орындарын қамтитын үлкен еңбек шығары сөзсіз.

Әдебиет:

1. «Сыр елі Қызылорда облысы» энциклопедиялық жинағы.
2. Тұрсынов Е. «Қорқыт Ата» энциклопедиялық жинағы, 1999 ж., Алматы.
3. Қасабеков А., Алтаев Ж. «Қазақ философиясы», 1996 ж., Алматы.

РОЛЬ СЕВЕРО-КАЗАХСТАНКОЙ ОБЛАСТИ В ПРИГРАНИЧНОМ СОТРУДНИЧЕСТВЕ С РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИЕЙ

Тулегенов Т.Б.
(СКГУ им. М. Козыбаева)

Прошло более 20 лет с того момента, как Казахстан и Россия стали самостоятельными участниками международных отношений. В силу своей исторической и геополитической значимости Россия является важным стратегическим партнером Казахстана. Президент Казахстана Н. Назарбаев отмечал, что «Россия была и остается крупнейшей и пока наиболее мощной страной, и именно ее выбор будет определять стабильность в мире, и в Евразии в особенности» [1].

Исходя из этого российский вектор занимает одно из приоритетных мест во внешнеполитической стратегии Казахстана. Казахстан имеет для России стратегическое значение с точки зрения его фактического лидерства в Центральной Азии, наличия мощного сырьевого потенциала, роли Каспия и комплекса Байконур, четырехмиллионной русской диаспоры. В свою очередь, Россия нужна Казахстану: она во многом предопределяет выход республики на мировые рынки с использованием транспортно-коммуникационных артерий; играет ведущую роль в обеспечении стабильности и безопасности в регионе, в формировании внешнеполитической среды вокруг Казахстана; занимает весьма солидное место в экономике.

Наконец, огромное значение имеют историческая общность двух государств, гуманитарные и культурные связи. Таким образом, последовательное усилие, направленное на дальнейшее становление и укрепление российско-казахстанских дипломатических отношений после распада СССР, строится на богатых исторических традициях и вполне может служить в качестве примера сотрудничества для других стран Содружества Независимых Государств, основанного на формировании глубокого уважения и взаимопонимания между независимыми государствами, какими являются Российская Федерация и Республика Казахстан.

Приграничное сотрудничество Казахстана и России становится все более весомым фактором укрепления двусторонних отношений, создавая благоприятные условия для свободного общения жителей сопредельных регионов, а также способствуя повышению занятости и росту реальных доходов населения.

Сотрудничество сопредельных регионов двух стран имеет ряд объективных предпосылок стратегического, политического, экономического и исторического характера для сближения Казахстана и России. В его основе - взаимодополняющее производство и общие технологии, ранее действовавшие в составе единого народнохозяйственного комплекса, традиционные культурные и общественные связи, географическая близость. Общая протяженность казахстанско-российской сухопутной границы составляет 7 500 километров.

Из 14 областей Казахстана - 7 граничат с 12 регионами Российской Федерации. Около 1 млн. 300 тыс. казахстанцев проживают в приграничных с Россией областях. Создаваемый на границах в рамках сотрудничества пояс доверия и добрососедства - один из важнейших факторов, способствующих ускорению интеграционных процессов.

На начальном этапе приграничное сотрудничество Казахстана и России строилось, исходя из необходимости восстановления разорванных хозяйственных связей и сохранения рынков сбыта продукции. Сегодня эти отношения претерпели

качественное изменение и характеризуются относительно согласованной политикой по защите экономических интересов двух стран, по оказанию взаимного содействия с целью выравнивания диспропорций в развитии национальных экономик.

Основополагающее значение для этого имеет законодательная база:

- Договор между Российской Федерацией, Республикой Беларусь, Республикой Казахстан и Кыргызской Республикой об углублении интеграции в экономической и гуманитарной областях от 29 марта 1996 года;

- Межправительственное соглашение об основных принципах приграничного сотрудничества государств - участников Договора об углублении интеграции в экономической и гуманитарной областях от 26 февраля 1999 года;

- Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Российской Федерации о сотрудничестве приграничных областей Казахстана и России от 26 января 1995 года;

- Декларация Республики Казахстан и Российской Федерации о вечной дружбе и союзнничестве, ориентированном в XXI столетие, от 6 июля 1998 года;

- Договор между Республикой Казахстан и Российской Федерацией об экономическом сотрудничестве на 1998- 2007 годы от 12 октября 1998 года;

- Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Российской Федерации о приграничном сотрудничестве регионов на 1999-2007 годы от 24 сентября 1999 года;

- Программа приграничного сотрудничества регионов Республики Казахстан и Российской Федерации на 1999- 2007 годы.

Кроме того, приграничное сотрудничество обеспечивается еще и документами регионального уровня, подписанными на встречах руководителей сопредельных областей Казахстана и субъектов Российской Федерации в течение всего времени, начиная с 1991 года. Распад СССР породил целый комплекс серьезных проблем во взаимоотношениях сопредельных хозяйствующих субъектов Казахстана и России, некогда составлявших единое целое.

Взять, к примеру, экономическую инфраструктуру Северо- Казахстанской области. В недавнем прошлом они были связаны не только территориально-географической близостью, но и технологической инфраструктурой. На современном этапе возникла необходимость на совершенно новой правовой и организационной основе решать вопросы приграничного сотрудничества.

Северо-Казахстанскую область называют «Северными воротами» страны. Через ее территорию проходит Транссибирская магистраль, Юг области охватывает известный Турксиб. Через эту область проходил один из маршрутов Великого Шелкового пути. Область находится в непосредственной близости с Уралом и граничит с запада с Курганской, с севера - Тюменской и с востока - Омской областями Российской Федерации. Область располагает значительным экономическим потенциалом и природными ресурсами.

Основным направлением развития экономики является сельское хозяйство, прежде всего зерновое производство. Занимая пять процентов территории Казахстана, область располагает четвертой частью посевных площадей республики и производит в среднем ежегодно от трех до четырех миллионов тонн зерна. Индустриальный потенциал представлен предприятиями машиностроительной, горнодобывающей, обрабатывающей промышленности и переработки сельскохозяйственной продукции. Развивается малый и средний бизнес.

Анализ состояния экономики Северо-Казахстанской области за последние годы показывает, что в целом достигнута стабилизация в реальных секторах экономики, преодолен спад производства, расширяется налоговая база, а местный бюджет растет,

увеличиваются расходы на социальные нужды, заметно активизировалась инвестиционная политика. Значительная роль в этой стабилизации принадлежит приграничному сотрудничеству с сопредельными областями России.

Широкий размах имеет приграничное сотрудничество Северного Казахстана с такой промышленно развитой областью, как Омская. Если объем внешнеторгового оборота с Курганской областью составляет 5 процентов, то с ней - почти 20 процентов, 40 млн. долларов США в год.

Наиболее тесные отношения развиваются между энергетиками двух областей. Петропавловское предприятие «Аксесс-Энерго» получает от Омских ЗАО «Эксперт-Трейд» и ОАО «Омский завод теплоизоляционных изделий» минеральные изделия, трансформаторные масла, приборы контроля и металлопрокат. В августе 2003 года ТОО «Аксесс-Энерго» заключило договор с ОАО «Омскэнерго» на поставку электроэнергии в Омскую область.

Высокого уровня достигло сотрудничество в социальной и духовной сферах двух соседних регионов. Во многом этому способствовали казахстанские корни губернатора Омской области Л. Полежаева. «В Казахстане у меня полжизни осталось - 22 года, - говорит В. Полежаев, - а в России я всего 16 лет. Безусловно, казахстанский опыт - базовый: как управленец я сформировался не в России. Я пришел сюда уже совершенно подготовленным человеком, потому что прошел в Казахстане все ступени хозяйственной деятельности. Казахи - коренное население наших мест. Они комфортно здесь себя чувствуют. В рамках самоорганизации компактно проживают в аулах, никто не вмешивается в их жизнь, никто не навязывает каких-либо условий жизни, хозяйствования. Они определяют свой внутренний уклад самостоятельно. Старейшины, как правило, являются главами сельских администраций. Люди работают коллективно, занимаются скотоводством, овцеводством, у них своя земля. Живут они даже лучше, чем кто-либо, потому что в семьях казахов меньше пьянства, крепче семейные и межродовые узы. Многие казахи - руководители хозяйств, ученые, преподаватели вузов, много интеллигенции. Например, председатель Союза художников Омской области - казах.

В целях оказания помощи учителям казахского языка Омской области Северо-Казахстанским институтом повышения квалификации и переподготовки педагогических кадров разработана программа сотрудничества в этой сфере. В 2003 году методисты и преподаватели этого института выезжали к соседям для оказания помощи омским учителям начальных классов с казахским языком обучения. Особенно высокого уровня достигло сотрудничество в области культуры. С 30 июня по 15 июля 2003 года в Омской области прошли гастроли Северо-Казахстанского областного казахского музыкально-драматического театра им. С. Муканова. Детский коллектив «Капельки» при областном Центре творчества детей и юношества в июле 2003 года принял участие в фестивале художественного детского творчества в г. Омске. В течение только одного 2004 года было проведено 14 спортивных турниров в г. Петропавловске с участием омских спортсменов [3].

Столь же интенсивно развивается сотрудничество и с Тюменской областью. Сотрудничество с этим субъектом Российской Федерации строится на основе Соглашения между Акиматом Северо-Казахстанской области и Администрацией Тюменской области, подписанного в г. Петропавловске 20 мая 2002 года. Соглашением предусмотрено взаимодействие соседних областей в торгово-экономической, научно-технической и гуманитарной сферах [4].

Таким образом, все 1 200 километров общей границы Северо-Казахстанской и трех областей Российской Федерации являются территорией особых отношений. Именно здесь, в приграничье, формируется атмосфера доверия и добрососедства. Для

Северо-Казахстанской области характерна одна деталь: как отмечалось выше, по ее территории проходит Южно-Уральская железная дорога, которая находится под управлением России. Есть еще немало нерешенных вопросов в этой связи, о чем говорилось во время январской 2004 года встречи в Астане президентов Казахстана и России. Не дожидаясь разрешения проблем на государственном уровне, руководство области и Южно-Уральской железной дороги подписало еще в 2000 году Соглашение о взаимодействии по улучшению транспортного обслуживания области и по обеспечению устойчивой работы предприятий железнодорожного транспорта.

По условиям этого документа железная дорога взяла на себя ответственность с учетом платежеспособности населения обеспечить перевозку пассажиров не только на дальнем, но и пригородном сообщении, согласовывать с акиматом области любые изменения в движении поездов и их маршрутах, а тем более их отмену. Что немаловажно, Соглашением предусмотрены и вопросы инвестиционного участия железной дороги в области.

Литература:

1. Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Российской Федерацией и Республикой Казахстан (Москва, 25 мая 1992 г.) [Текст]: 13. 08. 1992 г. № 32 // Ведомости Съезда народных депутатов и Верховного Совета Российской Федерации. – 1992.
2. Дополнительный протокол к Европейской рамочной конвенции о приграничном сотрудничестве территориальных сообществ и властей (Страсбург, 9 ноября 1995 г.) ETS № 159 [Текст]: 9. 11. 1995 // Бюллетень международных договоров. – 2009. – № 8.
3. Европейская рамочная конвенция о приграничном сотрудничестве территориальных сообществ и властей ETS № 106. [Текст] : 21. 05. 1980 // Бюллетень международных договоров. – 2003. – № 10.
4. Информация о ходе реализации Конвенции о приграничном сотрудничестве государств-участников Содружества Независимых Государств. Приложение к решению Экономического Совета СНГ «О ходе реализации Конвенции о приграничном сотрудничестве государств-участников Содружества Независимых Государств» от 15 марта 2013 г. – Москва, 2013. – 134 с.

УДК 930.3

ОБЪЕКТЫ САКРАЛЬНОЙ ГЕОГРАФИИ СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Бектемирова А.А.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

Нурсултан Абишевич Назарбаев подчеркнул, что одним из главных условий модернизации общественного сознания является сохранение собственного национального культурно-генетического кода, фундаментальная основа которого - патриотизм. Соединяясь с ценностями и нравственными ориентирами, патриотизм приобретает национальную идею. В этой связи патриотизм рассматривается как часть национальной стратегии государства, и одна из его основ закладывается в любви к своей малой родине, родной земле – Туған жер. Объекты сакральной географии необходимо рассматривать как неотъемлемую часть развития туристской отрасли.

Каждый регион республики обладает уникальными природными ресурсами для развития экотуризма. Исключением не является и Северо-Казахстанская область, которая обладает удивительными природными и историко-культурными объектами, что даёт преимущество для развития новых субъектов предпринимательства и научного

обеспечения в области туристской, экологической и культурно-просветительской деятельности.

Студенты кафедры «География и экология» Мельник Ирина, Леушина Татьяна и Казисова Дина под руководством заведующего кафедрой «География и экология», к.б.н., доцента Дмитриева Павла Станиславовича и преподавателя Бектемировой Асель Амангельдыевны подготовили научный проект на тему «Объекты сакральной географии Северо-Казахстанской области». Данная работа участвовала в междисциплинарном конкурсе «Семь граней великой степени» и заняла первое место.

Цель научной работы: изучить объекты сакральной географии Северо-Казахстанской области.

Во время исследования выполнены следующие виды работ:

- Посещены объекты историко-культурного наследия и уникальных объектов по территориям Жамбылского района и г. Петропавловска;
- Уточнены описания объектов на месте и проведена их фотофиксация;
- Собраны дополнительные материалы по уникальным памятникам историко-культурного наследия (фотографии, исторические факты, легенды и мифы).

Материалы, полученные в результате полевых исследований – описание историко-культурных объектов и фотоматериалы использовались для последующего анализа в камеральных условиях.

При написании проекта нами были использованы материалы отчета о научно-исследовательской работе «Карта локализации историко-культурных объектов», с приложением необходимых материалов (исторические факты, легенды, мифы).

К объектам сакральной географии относят следующие объекты: Музей-заповедник, новые сооружения монументального искусства, объекты историко-культурного наследия, памятники археологии, памятники градостроительства и архитектуры, памятники истории и культуры.

Наш регион располагает рядом природоохранных объектов, рек и озер, редкими видами флоры и фауны, сохранившимися историко-культурными ценностями, народными промыслами.

В Северо-Казахстанской области выделены сакральные объекты. В основном это мечети и храмы, музейные и мемориальные комплексы, места захоронений батыров. Из них 4 объекта находятся на территории г. Петропавловска.

Сакральную карту области представили в рамках реализации программы «Рухани жанғыру». В их числе 10 сакральных объектов находятся в районах Северо-Казахстанской области. Это мемориальный комплекс Карасай и Агынтай батыров, Поселение Ботай и усадьба Сырымбет в Айыртауском районе. А также захоронение Кожаберген жырау в Жамбылском районе, захоронение Кулсары батыра в Есильском районе, музеи поэтов Магжана Жумабаева, Сабита Муканова и Габита Мусрепова, усадьба Ивана Шухова и недавно включили в этот список место археологических раскопок - памятник Байкара, что в районе Шал акына. В Петропавловск находится 4 сакральных объектов – Памятник батырам Карасай и Агынтай, резиденция Абылай хана, мечеть «Кызылжар» и Собор святых апостолов Петра и Павла.

Был составлен маршрут исследований по Северо-Казахстанской области, который заключался в исследовании объектов Жамбылского района и г. Петропавловска.

В ходе исследования сакральные объекты были поделены нами на две группы:

1. Культурно-исторические и археологические.
2. Эколого-географические

К первой группе мы относим следующие объекты - мемориальный комплекс Карасай и Агынтай батыров, Поселение Ботай и усадьба Сырымбет в Айыртауском районе, а также захоронение Кожабергенжырау в Жамбылском районе, захоронение

Кулсары батыра в Есильском районе, музеи поэтов Магжана Жумабаева, Сабита Муканова и Габита Мусрепова, усадьба Ивана Шухова и недавно включили в этот список место археологических раскопок памятник - Байкара, что в районе Шал акына. В Петропавловске находится 4 сакральных объекта – Памятник батырам Карасай и Агынтай, резиденция Абылай хана, мечеть «Кызылжар» и Собор святых апостолов Петра и Павла.

Во вторую группу по нашему мнению, возможно, включить объект, который пока не включен в список сакральных мест СКО - Серебрянный бор в Кызылжарском районе.

В связи с этим проводится разработка совершенно новых и перспективных вариантов эколого-географических, историко-археологических и познавательно-рекреационных туристских маршрутов по достопримечательностям нашей области, с учетом природных, историко-археологических, культурных объектов и особенностей региона.

Таким образом, можно отметить что, сакральное место - это святое место. Это труд наших предков, где можно получить духовное удовлетворение на вопросы, которые ты не можешь найти в книгах или фильмах. Одновременно это наше культурное достояние, достояние, которое мы должны передать нашему поколению, чтобы они знали истоки своей культуры и истоки нашего духовного развития.

Это в свою очередь, способствует развитию патриотического духа граждан, воспитанию трудовых и волевых навыков, позволяет расширять и углублять знания, воспитывать эстетические качества. Так как экологический туризм является средством для изучения и познания своего края, местности, учит любить все живое вокруг, брать от природы только то, что жизненно необходимо, не нарушая при этом естественный баланс в природе.

Хотим отметить что, познание родного края и воспитание чувства патриотизма на основе экологического туризма рождает чувство патриотизма – глубокой любви к родине, о котором говорит Нурсултан Абишевич Назарбаев.

УДК 069.1

ХАН АБЫЛАЙ И ЕГО ВРЕМЯ В МУЗЕЙНОЙ ЭКСПОЗИЦИИ

Жунусов Б.Н.

(Музейный комплекс «Резиденция Абылай хана»)

В истории Казахской земли немало замечательных государственных и военных деятелей, которые посвятили свою жизнь великой цели—служению интересам народа. В этой плеяде не меркнувшей звездой светит имя хана Абылая, озаряя в настоящее идеи сохранения единства нации, территории и независимости. Наш город Петропавловск имеет прямое историческое отношение к деятельности хана Абылая, здесь находился его ханский двор и дом, построенный за «государьеву» службу.

Развитие и формирование государственности любого народа имеет объективные причины и предпосылки, которые являются закономерным итогом предшествующих этнополитических, социально-экономических и духовно-идеологических процессов, но нельзя сбрасывать со счетов как показывает история и субъективный фактор, величие и мудрость отдельных государственных лидеров, представителей народа. В своей статье «7 граней Великой степи» Н.А. Назарбаев сказал: «Мы не вправе забывать о них.

Необходимо осознать и принять свою историю во всей её многогранности и многомерности. Вопрос не в том, чтобы показать свое величие за счет принижения роли других народов. Главное спокойно и объективно понять нашу роль в глобальной истории, опираясь на строгие научные факты».

В создании казахской государственности, согласно историческим данным такую роль играли ханы, султаны, бии, батыры.

Высшая государственно-исполнительная власть всегда принадлежала ханам и султанам-чингизидам, и в казахской истории со времён образования государства не было ханов самозванцев, нечингизидов. Нелишне так же подчеркнуть, что если в других странах цари, эмиры, короли и императоры занимали трон по наследству, без выборов, то казахские ханы, всегда публично избирались на всенародных собраниях, причем из нескольких

кандидатур, на альтернативной основе, что говорит о традициях демократизма в управлении государством и устройстве власти.

Эпоха XVIII века выдвинула многих знаменитых деятелей казахской истории, среди которых ярко выделяется личность хана Абылая 1771-1780.

В период правления которого значительно укрепилась казахская феодальная государственность, которому удалось восстановить территориальные владения Казахского государства. В период своего десятилетнего правления он осуществил значительные преобразования в становлении государственности.

В 1771 г. создались условия для избрания Абылая общеказахским ханом. Осенью 1771 г. после длительных консультаций представители всех трех жузов прибыли в древнюю столицу ханства – город Туркестан для выборов нового хана. Безоговорочную поддержку Абылаю оказали влиятельные жырау Бухар Калкаманулы, султаны Абулфеиз и Болат, правители казахов младшего жуза, кроме Нуралы хана, представители среднего и старшего жузов. При большом стечении народа по казахскому обычаю Абылай был поднят на белой кошме и провозглашен ханом трех жузов. Как говорил А.Левшин, «он приобрел оный (титул) победами над торгоутами и по смерти Абулмагамета, избиранием не только от всех орд Киргиз–казахских, но и от Туркестанцев и Ташкентцев» [3 с. 254]

Прочность государственной машины целиком и полностью зависела от авторитета самого хана, его умения находить компромиссы во время решения сложных политических проблем.

Внешняя политика хана Абылая также характеризовалась гибкостью и компромиссностью. Его отношения с такими сильными государствами, как Россия и Китай, значительно отличались от отношений со среднеазиатскими государствами. Хан, прекрасно сознававший мощь колониальных империй, пытался в отношениях с ними проявлять максимальную гибкость, с одной стороны, не отказываться от признания российского протектората, с другой – не допускать усиления влияния обеих держав в своих владениях. «Казахи с самого начала держались двойственно, - говорил цинский император в своем указе 1779 года, когда Абылай подчинился нам, Россия присылает протест, заявляя, что Абылай является подданным и что поэтому нам не следует принимать его в свое подданство. Мы отвечали тогда: «Вы говорите, что Абылай ваш человек. Если бы вы хорошо управляли им, он ни в коем случае не перешел бы в наше подчинение. И как вы, русские, сможете воспрепятствовать этому?.. Если в будущем возникнет подобный инцидент, поступать следует осторожно». [4 с. 255] С одной стороны, Абылай постоянно убеждал китайские власти в своей лояльности, с другой – представлял дело так, что он «к российскому двору гораздо усерднее..., а с китайским ханом корреспонденцию продолжает для одного виду того, чтоб подчененным его киргис-кайсакам не приченялось от китайцев обид и

притеснений». [5 с 255] Хан не только старался таким образом обезопасить свои владения от агрессивных соседей, но и извлечь определенные выгоды, применяя политику лавирования между крупными империями.

Отношения Абылая со своими южными соседями были иными. В Жетысу, которые благодаря усилиям Абылая, вновь стало казахским регионом, продолжались столкновения с кыргызами, и Абылай периодически совершал походы против них. Подобные акции предпринимались в 1774 и 1779 годах. Последняя привела к подчинению части кыргызских народов Казахскому ханству. Война с Ташкентом и Ходжентом привела к возвращению казахам Сайрама, Чимкента, Сузака и Ташкента. Таким образом, внешнеполитическая деятельность Абылай хана в 70-х годах XVIII века привела к временному восстановлению единства Казахского ханства, упрочнению его на международной арене.

Ни один казахский хан не имел такой ни до, ни после Абылая неограниченной власти. Это было связано, прежде всего, безусловно, харизматическим характером его власти. Чокан Валиханов говорил, что «уважения (к хану) имело какой-то мистический характер... Этот хан, действуя деспотически против свободных льгот, освященных временем, умел облечь свои действия в такую форму, что потомство считает его святым». [6 с. 116]

Архивные материалы свидетельствуют, что «по просьбе его Абылая, для пребывания его построен прямо у крепости св. Петра, вверх по р. Ишиму в горах Енгистау, в 1765 году деревянный дом» («Енгистау» или «Ен Кыстау» означает с каз.яз. «долина для зимования»). [7 с. 33]. Рядом с домом были построены и дополнительные помещения для прислуги и гостей. Намечалось, что именно здесь хан Абылай примет присягу Российскому государству. В архивах сохранились данные, что если хан прибудет на присягу, то на следующий год подобные дома будут строиться для ближайших соратников хана. Это Кулеке батыр и Кульсары аулие. Дом был предназначен не только для пребывания, но и для решения конфликтных ситуаций.

Впоследствии, предположительно во время одного из пожаров, деревянное здание полностью сгорело, а на его месте 1829 году было возведено двухэтажное каменное, которое в народе получило название «Абылая белый дом». История здания неразрывно связано с фактами и преданиями из жизни хана Абылая. Из-за отсутствия ремонтно-восстановительных работ зданию был нанесен значительный ущерб, и в 80-90-х годах прошлого столетия здание-памятник остался неэксплуатируемым.

В 2003 году проведено изучение и исследование документов в архивах г.г. Москвы, Омска, Алматы по истории русско-казахских отношений на рубеже XVIII-XIX вв., что подтвердило нахождение резиденции ханской ставки Абылая в г. Петропавловске.

По инициативе акимата Северо-Казахстанской области в бытность акима области Мансурова Т.А. был разработан проект по воссозданию и реставрации «Резиденции Абылай хана», который осуществлялся в рамках выполнения Государственной программы «Культурное наследие» на 2004-2005 годы. Ремонтно-восстановительные работы начались в апреле 2005 года, финансирование осуществлялось из средств республиканского бюджета. 21 августа 2008 года состоялось знаменательное событие не только для нашего города, но и для всей Республики – открытие музейного комплекса «Резиденция Абылай хана». Открыл комплекс Президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев. Северо-Казахстанская область получила уникальный музей нового типа, не имеющий аналогов в Республике. Экспозиция музея состоит из 4 залов. Основа экспозиции – жизнь и деятельность Абылая хана – государственного и политического деятеля Казахского государства XVIII века. Экспозиция комплекса не только знакомит посетителей с основными событиями жизни Абылай хана, но и

уделяет значительное внимание воспитанию в посетителях чувств патриотизма и преданности Родине. В связи с тем, что интерес к личности Абылай хана не угасает, число посетителей музея с каждым годом возрастает.

С 2017 года музейный комплекс «Резиденция Абылай хана» по государственной программе «Рухани жанғыру» включен в сакральную карту РК.

Литература:

1. Ч.Ч. Валиханов «Собрание сочинение в пяти томах» Алма-Ата, 1985 г. т. 4, с.112, с.113.
2. А.И. Левшин «Описание Киргиз-Казачьих, или Киргиз-Кайсацких, орд и степей» Алматы: «Санат», 1996 г., с. 254.
3. История Казахстана в 5 томах. «Атамұра», 2000 г. т. 3, с. 255.
4. Там же с. 255.
5. Ч. Валиханов «Собрание сочинения в пяти томах» Алма-Ата, 1985 г. т. 4, с. 116.
6. Гос архив Сев. Каз. Область. ф 158. оп 1. д. 295, л. 33.
7. Курс лекций «История государственности РК» Петропавловск, 2002 г.

УДК 347.167.1

РЕЛИГИОЗНАЯ ПАЛИТРА СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА

Чинишлов В.В.

(СКГУ им. М. Козыбаева)

С древних времен территория Казахстана являлась центром объединения множества родственных культур. Географическое положение нашей страны обеспечило процветание большому числу кочевых государственных образований. Через казахские степи проходил Великий шелковый путь, который соединял Средиземноморье и Восточную Азию, что обусловило бурное развитие стран, владеющих данной караванной дорогой. Вместе с китайскими и византийскими товарами в Казахстан проникали различные религиозные верования.

Поэтому исторически сложилось так, что наша страна стала местом пересечения различных культур и религий. Казахстан – ключевой регион, имеющий глубокие духовные корни, связывающие между собой два мира – Восток и Запад, который по праву называют «перекрестком цивилизаций». На этой территории формировались и развивались самые различные религиозные мировоззрения.

По евразийскому пространству проходит граница между двумя крупнейшими мировыми религиями – христианством и исламом. Мирное сосуществование ислама и христианства в современном Казахстане выступает эффективным компонентом стабильности евразийского пространства.

Казахстан за годы независимости обеспечил мир и согласие представителям более 130 этносам. Конфессиональная картина Казахстана формировалась в течение веков совместной истории проживания различных народов, населяющих этот регион, который всегда отличался этноконфессиональной устойчивостью и самодостаточностью.

В основе казахстанской модели межэтнической толерантности и общественного согласия лежит веками устоявшаяся на нашей земле система этноконфессиональных отношений и научно обоснованный государственный менеджмент. Благодаря Ассамблее народа Казахстана, неправительственным и иным институтам гражданского общества сохраняется общественно-политическая стабильность страны и развивается уникальная модель взаимодействия этносов и конфессий.

Северный Казахстан издавна является местом, в котором мирно проживают представители множества различных религиозных конфессий. В Северо-Казахстанской области практически никогда не было случаев межконфессиональных конфликтов. В целом у нас сохраняется положительная динамика взаимодействия представителей различных религиозных вероисповеданий, они относятся друг к другу с пониманием и проявляют веротерпимость. По этой причине религиозная ситуация в Северном Казахстане характеризуется как стабильная.

По статистическим данным управления по делам религии акимата Северо-Казахстанской области преобладающее число североказахстанцев идентифицируют себя с определенным вероисповеданием (84,2%). Несмотря на высокий процент верующих большинство североказахстанцев (64,3%) отмечают, что в религиозной жизни практически не участвуют [1].

По числу верующих в Северо-Казахстанской области традиционно лидируют православные христиане, мусульмане и католики, численность которых составляет 99% от общего числа верующих. Межконфессиональное согласие в нашем регионе опирается, прежде всего, на эти три конфессии, так как именно они имеют исторически и культурно глубокие взаимопроникающие корни.

На сегодняшний день в области насчитывается 139 религиозных объединений и филиалов, принадлежащих к 10 конфессиям. Такое множество существующих религиозных объединений свидетельствует о религиозном многообразии региона [1].

В Северном Казахстане функционируют 169 культовых сооружений (из них 63 мечети, 30 - православные храмы, 43 - католические костелы, 33 - протестантские молебные дома). В 63 мечетях области религиозную деятельность осуществляют 95 служителей (имамы, наиб имамы, муллы, устазы), из них имеют духовное образование - 42 священнослужителя, что составляет 45%. В 30 православных приходах осуществляют службу 31 священник, из них 10 имеют высшее духовное образование. В 11 римско-католических приходах осуществляют деятельность 9 настоятелей, 2 викарных помощника, 2 священника, 24 сестер-монашек. Все священники имеют высшее духовное образование, сестры-монашки - светское среднее специальное [3, с.11].

На территории области зарегистрировано 46 миссионеров из 9 стран (Польша, Германия, Швейцария, Австрия, Россия, Беларусь, Украина, Казахстан, Турция). Из них 41 человек относятся к Римско-католической церкви, 1 - лютеранской церкви, 1 - представитель ислама, 3 - к Новоапостольской церкви. Из 46 миссионеров 41 - иностранцы и 5 казахстанцы [1].

В северном Казахстане для сохранения стабильной религиозной обстановки были созданы информационно-разъяснительные группы (ИРГ). На сегодняшний день их функционирует 16, в том числе 1 областная, 1 городская, 13 районных и 1 областная молодежная. Общее количество членов ИРГ составляет 89 человек. За 2018 год членами ИРГ, сотрудниками управления по делам религий и Центра анализа и развития межконфессиональных отношений в районах области и г. Петропавловске проведено 784 разноформатных информационно-разъяснительных мероприятий, которыми охвачены 35 500 человек [1].

Ислам в Северо-Казахстанской области представлен филиалом республиканского религиозного объединения «Духовное управление мусульман Казахстана», которое было основано 12 января 1990 года и прошло перерегистрацию 19 июня 2012 года [2, с.21]. Данное республиканское объединение проповедует исламскую веру суннитского направления согласно учениям мазхаба Абу Ханифы и вероубеждениям имама Матруди, учитывая исторические особенности ислама на территории республики.

В Петропавловске проживает 64 500 мусульман – более чем третья часть населения города [10, с.26]. Количество культовых сооружений Северо-Казахстанской области ежегодно увеличивается. Так, если в 2012 году в Департаменте юстиции прошли учетную перерегистрацию 25 мечетей и 39 мечетей прошли первичную регистрацию, то в 2018 году в области действует 64 филиала Духовного управления мусульман Казахстана [10, с.34]. Мечети существуют в каждом районе Северо-Казахстанской области. «Малые» мечети – важные культурные объекты, которые украшают сёла и небольшие города нашего региона.

В начале XX в. в Петропавловске, который в то время относился к Акмолинской области, насчитывалось 6 каменных и 3 деревянных мечети. К началу XXI в. в городе сохранилось в различной степени сохранности пять зданий каменных мечетей из шести и ни одной из трех деревянных мечетей, функционировавших в начале века [2, с.21]. На сегодняшний день в Петропавловске действует 5 мечетей («ДінМұхаммад», «Нұр», «Мұхсин», центральная областная мечеть «Қызылжар» и новая мечеть в 20-м микрорайоне).

Доминирующую часть верующего населения нашей области составляют православные христиане (примерно 54%).

Православие в Петропавловске появилось с момента основания Крепости Св. Петра в 1752 г. В первые годы строительства Крепости богослужения проводились в приспособленных помещениях. Всего в дореволюционном Петропавловске было семь православных церквей. Из них в настоящее время действуют только две – это Покровская казачья (ныне Собор Св. Петра и Павла) и Всехсвятская Новокладбищенская церкви [2, с.39].

На территории Северо-Казахстанской области 31 православный приход, 4 из которых находятся в Петропавловске [2, с.39].

Католики – вторая по численности группа христиан в Северо-Казахстанской области (около 5% от всего верующего населения области)[3, с.13].

По данным на 2016 г. в Северо-Казахстанской области зарегистрировано 44 Римско-католических объединения (из них – 11 приходов): 1 – в Айыртауском, 1 – в Акжайыкском, 2 – в Есильском, 2 – в Кызылжарском, 35 – в Тайыншинском, 1 – в М.Жумабаева районах и 2 – в областном центре. Прихожанами Римско-католической церкви являются этнические поляки (2,3% населения), а также украинцы (4,5% населения), белорусы (1%) и немцы (3,5%). Среди немцев имеются лютеране, а также евангельские христиане – баптисты [2, с.59].

Римско-католический приход Святой Троицы в Петропавловске состоит из двух храмов: Храм Пресвятого Сердца Иисуса и Святилище Божьего Милосердия.

Лютеранство – одна из ведущих протестантских церквей, возникновение которой связано с именем монаха, преподавателя теологии Виттенбергского университета Мартина Лютера (1483–1546) – одного из крупнейших деятелей Реформации в Германии.

В Северо-Казахстанской области есть 5 Евангелическо-лютеранских церквей (молитвенных домов). Все они находятся в Тайыншинском районе: «Евангелическо-Лютеранский Приход Северо-Казахстанской области» в городе Тайынше, «Евангелическо-Лютеранская церковь в Республике Казахстан» в селах Летовочное, Красная Поляна, Краснокаменка и Горькое [2, стр. 66-67].

В Северо-Казахстанской области зарегистрировано 7 церквей евангельских христиан-баптистов: 1 – в М. Жумабаева, 1 – в имени Г. Мусрепова, 2 – в Тайыншинском районах и 3 – в Петропавловске [2, стр.75].

К новым религиозным движениям, действующих в рамках Закона о религиозной деятельности, можно отнести часть христиан веры евангельской (пятидесятники),

Свидетелей Иеговы, пресвитерианские церкви и ряд малочисленных религиозных объединений харизматических церквей.

На данный момент в Северо-Казахстанской области зарегистрировано 9 пятидесятнических церквей: 1 – в Жамбылском, 1 – в М. Жумабаева, 1 – в Шал акына районах и 6 – в областном центре [2, стр.82].

Также в нашей области функционируют 3 пресвитерианские церкви и одна церковь адвентистов седьмого дня.

4 собрания Свидетелей Иеговы: Северное, Южное, Центральное (сформированы по месту жительства прихожан) и Казахское (для казахоязычных прихожан) расположены в областном центре [2, стр.108].

Кроме того, в Северо-Казахстанской области есть незарегистрированные религиозные течения: иудаизм, бахаи и кришнаиты, которые в силу своей малочисленности не могут собрать 50 человек для регистрации.

С 2012 года религиозное объединение иудаизма фактически не функционирует. В настоящее время в Северо-Казахстанской области, в том числе и в г. Петропавловске, нет иудейских общин, но по религиозным праздникам в город приезжают раввины для совершения религиозных обрядов. А в отсутствие раввинов религиозные праздники проходят как светские празднества [2, с.24].

Незарегистрированным религиозным течением Северо-Казахстанской области является вера Бахаи – религия последователей Бахауллы. Большая часть верующих – это этнические казахи [2, с.29]. Богослужения проходят на русском и казахском языках.

Общество сознания Кришны распространилось по всему миру, а именно в США и Европе. В настоящее время действуют 8 местных религиозных объединений общества сознания Кришны [2, с.32]. В г. Петропавловске существует небольшая незарегистрированная, вследствие своей малочисленности, группа кришнаитов.

Таким образом, рассмотрев большое число конфессий Северо-Казахстанской области, мы можем с уверенностью сказать, что религиозная палитра нашего края очень богата и весьма противоречива. Поэтому только межконфессиональное и межэтническое согласие и религиозная толерантность являются залогом стабильности и развития нашего региона. Такое тесное взаимодействие людей и их вероисповеданий является достойным подражания примером для других областей страны. Огромную роль в стабилизации межконфессиональных отношений в Северо-Казахстанской области играет политика толерантности и межконфессионального согласия, проводимая Ассамблеей народа Казахстана.

Литература:

1. http://udr.sko.gov.kz/page/read/Statisticheskaya_informaciya.html?lang=ru
2. Трофимов Я.Ф., Никифоров А.В., Сияков О.В. Религиозные объединения Северо-Казахстанской области: история и современность: информационно-аналитический справочник. – Петропавловск: СКГУ им. М. Козыбаева, 2016. – 108 с.
3. Никифоров А.В., Сияков О.В., Трофимов Я.Ф. Малочисленные и запрещенные религиозные объединения Северо-Казахстанской области: информационно-аналитический справочник. – Петропавловск: СКГУ им. М. Козыбаева, 2017. – 121 с.

ҚАРАТАЛ Өңірінің тарихы

Шаймағанбет А.К.

(№21 жалпы орта білім мектебі, Екібастұз қаласы)

Қазіргі жаһандану заманында білім беру жүйесін дамыту еліміздің әлеуметтік-экономикалық даму перспектикасына сәйкес, оның әлемдік білім беру кеңістігіне ерекшеліктерімен енуді талап етеді. Басты талап - ғылыми ізденісті қазіргі ақпарат ғасырында білім беру саласындағы өзгерістерге сай ету.

Заманауи талаптарға сай ақпараты қабылдау бар да өткенді ұмытпау бар. Қай уақытта болсын адам баласы өткеніне қарап бой түземек. Жарқын болашаққа ұмтыла отырып, өткенге есеп бермек. Бүгінде өркениетті біздің тәуелсіз еліміз аз уақыт ішінде батыл қадамдар жасады. Тәуелсіздігінің тарихи беттері жиырма жыл көлемінде жазылғанымен, оның ұлттық тарихи сонау алыс ғасырлар қойнауында, тамыры тереңде жатқаны белгілі.

Бүгінгі таңда жас ұрпақты, яғни мектеп жасындағы балаларды ұлттық рухта тәрбиелеу – мемлекеттің білім беру жүйесінің алдыңғы қатарда тұрған мәселелерінің бір десек артық айтқандық болмас. Оған басты себеп - әр оқушының өзінің ұлттық болмысымен ғана емес, сонымен қатар оның тереңде жатқан тамырын, тарихын, өзінің туып-өскен елінің тарихын танып-білу арқылы өзін-өзі тәрбиелеу болып отыр.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев өзінің «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» атты 12-ші тапсырмасында осымәселені баса айтып өтті. Елбасымыз өз сөзінде: «Бүгінгі таңда қазақстандық білім беру жүйесінде оқу үдерісінің практикалық жағына жеткілікті көңіл бөлінбейді, оқушылардың жеке ерекшеліктері нашар ескеріледі. Балалардың, жасөспірімдер мен жастарды олардың есеюі мен табысты әлеуметтенуінің дара міндеттерін шешуге бағыттайтын рухани-парасаттылық тәрбиесінің тәсілдері жеткіліксіздігі жөніндегі мәселе күн тәртібінде өткір тұр. Іс жүзінде бүкіл оқу-тәрбие үдерісі ескірген әдістемелерге негізделген. Оқу-тәрбие үдерісінің тарихи білім сынды маңызды ісі жеке тұлғаның, азамат пен патриоттың қалыптасуы міндеттерін шешуге атымен бейімделмеген. Нақтылық мынада, оқушылар Қазақстан тарихы пәнін «зеріктілік», «қызықсыз», «бытысқан»-дығы деп санайды. Мектеп курстарында көбіне көп кеңестік білім беру жүйесінің сарқыншақтары сынды әскери дайындық, өмір қауіпсіздігін қамтамасыз ету негіздері бағдарламалары бар. Сонымен бірге, оқушыларға қазірдің өзінде қажетті инновациялық курстар жоқ. Мысалы, өте көкейтесті болып табылатын «Өлкетану» - туған жерге махаббат отаншылдықтың негізі ғой» деп атап айтты. Ақиқатында, білім беру мен тәрбиелеу бір-бірінен ажырамауы тиіс. Олар бір-бірімен ұштаса отырып, тұтастай бір тұлғаны қалыптастыруға тиіс. Ал «Өлкетану» курсының мектепке жүйелі түрде енуінен біз көп мәселені ұтар едік. Әр бала өзінің өлкесінің туған тарихы мен тұлғаларын танып-біліп, оны қадірлеу арқылы тұтас қазақ елінің тарихын танып, мақтан тұтпақ. Біздің атаулы зерттеу жұмысымызда осы бағытты басты назарда ұстамақ.

Зерттеу жұмысын дәл осы бағытта, мазмұнда таңдауымызға қазіргі білім беру саласындағы Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың тапсырмасымен әр мектепте «Өлкетану» курсының енгізуі де себеп болды. Бұл курстың дәл бүгінгі жас ұрпақтың өткенге көз салып, алдыңғы күндерге нық қадам жасауы үшін зор маңызы болмақ. Өйткені, әр елдің ұл-қызы өз елінің тарихын танып, сол топырақтан жаратылған тұлғаларын мадақтау арқылы тұтастай бір ұлттың игі-жақсыларының, ұлт көсемдерін мақтан етпек.

Атаулы ғылыми зерттеу «Қаратал өңірінің тарихы» деп аталады. Бұл осы күнде Ақмола облысынан бастап алып, Сілеті теңізі көлі деп аталтын көлге барып жоғалатын өзен тарихан, оның бойын жайлаған ел-мекедері мен есімі көпшілікке бейтаныс, бірақ өз заманының белді де беделді тұлғалары жайлы сөз етпекпіз. Нақтырақ айтқанда, зерттеу жұмысымыз Қаратал ауылының табиғаты мен тарихи жер атаулары, елдің шежіресі жайлы болмақ. Жазық далада бұйығы жатқан әр тас пен талдың өзіндік тарихи маңызы зор болмақ. Сонымен қатар, Қаратал ауылының топырағынан нәр алған тұлғалардың өмірі жайлы деректер мен олардың ел арасына тараған баға жетпес құнды мұраларын жинақтауға арналған.

Қазақ жерінің Арқадан Алатауға дейін арқасын кеңінен созып жатқан маң даласының тарихы өте мол. Ұлы даланың әр тасы мен тауының, суы мен нуының айтар өз тарихы бар. Арқаның даласы қандай тылсым дүниеге тұнып тұрса, оның тарихының қойнауында жатқан сырлар да соншалықты құнды болмақ. Атадан балаға мирас болып келе жатқан тарихтың жәдігері осы елді мекен етіп, сол жердің тарихын қалыптастырған тұлғалардың өмірі мен игі істерінен сыр шерту – бүгінгі ұрпақтың еншісінде.

Біз өзіміздің зерттеу жұмысымыздың барысында өз заманының тарихында «Ақмола уезі» атауымен танымал болған, бүгінде сол «Ақмола облысы» деген атаумен қайтып оралған атаулы облыс орталығынан (қазіргі Астана қаласының маңынан) бастау алатын Сілеті өзені мен оның бойлай мекендеген ел тарихы жайлы баяндамақпын.

Ғалым Марат Мұқанов «Қазақ жерінің тарихы» атты еңбегінде: Ақмола сыртқы округі шамамен мына координатағы Солтүстік ендіктің 50°-ынан (Терісқаққан өзенінің бойы – Қорғалжын көлі – Нұра өзені) солтүстік ендіктің 52°-ына дейінгі (Ешімнің оң жағалауы) және шығыс бойлықтың 35° – ынан (Обаған өзені-Торғайдың бас жағы) шығыс бойлықтың 44° -ы бойлығына дейінгі (Ерейментау бөктерлері - Шідерті өзені) жерлерді қамтыды» деп жазады. Осындағы Ерейментау бөктерлерінің бойында Сілеті деген өзенде ағып жатыр. Бұл өзен бойын сонау заманнан бері қалың қанжығалы елі мекендеп отыр. Ғалым өз еңбегінде: «Ерейментаудағы исі Арғынның қанжығалы мен қарауылдары Аққұм, Қандыкөл, Шат, Қопа, Қоянды-Қойтас, т.б шатқалдарын қыстау ретінде ұстап, ал жазғы жайлау орындары Үлкен Қараой, Кете, Сілеті теңізі көлдерін жайлағаны» жайлы айтады. Біз шежіресі бір зерттеуді аздық ететін қалың қанжығалы даласының құтты мекені болып отырған Сілеті өзені мен оның өңіріндегі жер-су аттары жайында сөз етпекпіз. Ең алдымен, оның географиялық орналасуына тоқталып өтсек дейміз:

Сілеті өзені - Ақмола облысынан басталып, Солтүстік Қазақстан облысының Сілетітеңіз көліне құятын өзен мен көл аты. Бұл өзен атының этимологиясы жөнінде бірнеше пікір бар. Ғалым Ғ.Қонқашбаевтың зерттеуіне қарағанда, «Сілеті» атауы монғолдың *чулуты* немесе *чулунты* (қазақша «тасты» деген мағынада) сөзінен алынған. Бұған өзен басы терең шатқал, жартасты болып келуі себеп болған» (Ғ.Қонқашбаев, 1959, 92). Бұл пікірді ғалым А.Әбдірахманов та қолдап: «*чулуты* // сілеті атаулары басқа түрік тіліндегі *ташты/тасты* сөзінің көне варианты», - деп тұжырымдайды (А.Әбдірахманов, 1975. 164). Біздің пікірімізше, *Сілеті* атауы түрік тіліне тән, ортақ «су», «өзен» мәнін білдіретін *чул* сөзінен қойылғаны байқалады. Оны мына салыстыру мысалдардан анық байқаймыз: *чул* – «өзен», «су», «бұлақ» (шор). *чул* – «тау өзені (хак). *чул, усть-чул* өзендері хакас республикасында; *чулту* – «өзенді, өзені бар»; *чулча көл* – Алтайда (Э.М.Мурзаев, 1984, 620; О.Т.Молчанова. 1979, 345). Түрік тілдерінде *с/ш/ч* дыбыстарының алмасу жайы – тарихи құбылыс. Сол сияқты, *у/ы/і* дыбыстарының алмасу құбылыстары да көптеген сөздерде кездесетін жайт. Тіліміздегі Сілеті өзені осы *Чулту* атауының дыбыстық тұрғыдан өзгерген – «өзенді, өзені бар» яғни ұзаққа ағатын ұзын өзен мәніндегі атау болуы ықтимал. Оның ағу ұзындығына қарасақ, бұл пікір шындыққа

жанасады. Демек, Сілеті – тасты, құзды жартас мағынасындағы атау. Шындығында, Ұзыннан-ұзақ ағып жатқан бұл өзеннің сыртқы көрінісі жазық даланы жайлана ағып жатады да, бүгінде «Тасқора» деген атауға ие болған елді-мекен тұсында биік жартастарды жарып ағады. Ол көктем мезгілінде арнасынан соншама биік жартастардан аса тасиды. Құз-жартастың ортасымен ағып өтетін өзеннің бұл көрінісі адам баласына ерекше әсер етеді. «Сілеті» атауының шығу төркінінің тарихы шындыққа жанасады.

Ал оның географиялық орналасу орнына көз жүгіртсек: Сілеті – Ертіс алыбындағы өзен. Ақмола облысындағы Елизаветинка ауылының маңындағы жылғалардан басталып, Солтүстік Қазақстан облысындағы Сілетітеңіз көліне құяды. Ұзындығы 407 км. Су жиналатын алыбы 185000 км². Арнасы тік жары (3,5 – 4км), ені 40-50 м, кейде 120-500 м. Жауын-шашын суымен толығады. Жылдық орташа су ағымы секундына 5,4 м³. Ірі салалары: Қоянды, Ақжар, Жартас, Кедей, Шолаққарсу, Шилі. Сағасынан 133км жерден Сілеті бөгені салынған.

Сілеті өзені айтып өткеніміздей, Ақмола облысынан бастау алып, Солтүстік Қазақстан облысын (бұрынғы Көкшетау облысын) және онымен шекаралас Павлодар облысы Ақтоғай ауданын бойлай ағады.

Арқа даласының орталығынан бастау алатын бұл өзеннің бойын мекен еткен халық мал шаруашылығымен, егіншілікпен айналысады. Оған себеп, оның арнасынан жайылған шақта жазық даланың қырларына дейін су алып кетуінде. Өзеннің тасыған суынан ылғал алған бұл жерлер шалғындыққа, құнарлы шөпке бай. Осы өзеннің сағасына жоғарыда Сілеті бөгені салынғаны туралы айттық.

Сілетітеңіз көлінің алабында «Қаратал» өзені бар. Бұл өзен Солтүстік Қазақстан облысының Уәлиханов ауданы жерімен ағады. Ол Павлодар облысына қарасты Шолақсор ауылының шығысында басталып, Сілеті өзеніне сол жағынан құяды. Өзен атауы «Қара» және «тал» сөздерінің бірігуінен жасалған атау. Топонимдік мағынасы: «Өзен жағалай өскен қара тал». Өзен жағасын ұзақ уақыттан бері жайлап отырған ауылдың аты осы атаумен тығыз байланысты. Ауылдың «Қаратал» аталуы осы атауға байланысты. Сілеті өзен негізгі арнасымен ағып Павлодар облысы, Ақтоғай ауданы, Шолақсор ауылы мен Қаратал ауылының ортасы арқылы өтеді. «Амантай» көлін толтырып Құлыкөл ауылы арқылы Павлодар облысы, Ертіс ауданы, Сілеті ауылына қарайтын Қызылағаш ауылының өтеді. Екінші бағыты Қанбай арқылы Байқошқар көлін толтырып, Қайрат ауылының тұсында қосылып, Сілетітеңіз көліне құяды. Өкінішке орай, қазіргі кезде ұзынан ағып жататын бұл өзен арнасынан өзек-өзек болып тартылып жатыр. Оның негізгі себебі: жауын – шашынның, қардың аз түсуі. Екіншіден, Сілеті бөгеніне жиналған су Степногорск қаласына жіберіледі. Ауыл тұрғындарының айтуы бойынша төрт жыл өзен тасымаған. Сондықтан ауыл манайындағы өзен-көлдер тартылып құрғап жатыр. Асы жерлердің бар тарихын білетін көне көз қариялардың айтуынша күні кеше арнасынан асып тасып, ерте кездері өзеннің арнасы басқаша болған.

Қаратал өңірін жайлаған елді-мекендер

Қазақ елінің түп-тамыры оның туған жерімен байланысты. «Қарға тамырлы қазақпыз» дейтін халқымыз өз ішінен жүз бен руға бөліне отырып, сол рудың атақты адамымен, жау жүрек батырымен, әділ биімен, даланы тербеткен ән-күймен мақтана білді. Өз ішінен өз тегін мақтан етіп, оның қадірін арттыру арқылы бүкіл қазақ баласын қастерлей білген. Туған топырағының жаратылысы ерекше екендігін деосы тұлғаларымен дәлелдей білген. Бұл ақиқат дүние. Халқымыздың «Тегінде бар текке кетпес» деген сөзінің астарында үлкен мән жатыр. Олай дейтініміз, бір топырақтан бірнеше тума таланттың, тұлғалы азаматтың, тарлан дарындардың дүниеге келуі біздің елімізде таңсық емес. Біздің бұлайша сөз саптауымызға негіз болған сөз еткелі отырған

киелі Қаратал өңірінің даласы мен оның қазақ тарихының беттерінде жазылмай қалса да, ел аузындағы тарихта есімі елең еткізер тұлғалары болып отыр.

Тарихты қай уақытта болсын адам баласының өзі жасайтыны белгілі. Оның жеңілісі мен жеңісі де, тартысы мен тағылымы да тарихта шындығымен мәлім болады. Біздің осы зерттеу жұмысын жазу барысында байқағанымыз: қазақтың қай жерінің болсын өзінің тарихы, оның аталуының тарихы және сол атаудың шығуына себеп болған тұлғалардың өмірінің өзі біздің ұлттық тарихымызды жасамақ. Мәселен, сырт қарағанда жазық даланы алып ағып жатқан бір өзеннің бойында бірде шатқал, бірде қыр, бірде иен дала, қойын тастар кездеседі. Осы қарапайым дүниелердің әрқайсысының өзінің ішіне бүгіп жатқан сыры мол.

Сілеті өзен Қайлан сайы арқылы ағып, Сілеті теңізіне, одан асып Қызылқақ көлінен Ертіс өзеніне құйған. Ал біздің негізгі зерттеу нысанамыз – Сілеті өңіріндегі Қаратал ауылы болғандықтан осыған нақты тоқталмақпын.

Қаратал ауылы - Ақмола, Павлодар облыстарымен шектеседі. Ауылдың тұрғындары қанжығалы руының Бәйімбет-Сырымбеттің Бәйімбеттінен тарайтын Базаргелді ұрпақтары. Ал Құлыкөл ауылының тұрғындарының басым көпшілігі Сырымбеттен тарайтын рулар жайлаған. Бәйімбет-Сырымбет Сілеті өлкесін XVII ғасырларда қоныстанған. Базаргелдіден Қазыбек, Күренбай, Сәрке, Баубек, Темірбек, Балға, Балта, Алшынбай, Тұрсынбай, Елішкей-Болат болып тарайды. Сілеті өзенінің бойында Саға деген жерден Болатың садағының жебесі қадалған жер ертеде «Болат бұлағы» деп аталған. Қазір ол жер бұлақтың манайыңа тал өскендіктен жергілікті тұрғындар «Талдыбұлақ» деп атап кетіпті. Осы Сағамен Бестөбе – Ертіс тасжолының ортасында «Күйік» деген жерде аты аңызға айналған киелі Ақкөл-Жайылма өңірінің қасиетті аталарының ұрпағы Жандарбек қожаның нағашыларының зираты бар. Бұл зиратты жергілікті халық «Укәз» зираты дейді. Зиратта Базаргелдінің үшінші баласы Сәркеден тарайтын Мұстафа мен Нұртаза және осы кісілердің ұрпақтары жатыр. Бұл кісілер діндар әрі қасиетті болыпты. Ел аузындағы аңыздарды тыңдасақ, зираттың жанынан өткендер міндетті түрде дұға оқып, қол жайып өтеді екен. Мұндай ишарасыз өткен адамдардың жамандыққа ұшырағандары көп деседі. Сол себепті тіпті Кеңес үкіметі тұсында «құдай жоқ» деп қызыл партияға сенгендердің өзі осы жерден «бет сипамай» өтпейді екен.

Қаратал өңірінде аты шыққан бай-шонжарлар өмір сүрген екен. Солардың бірі - Мұқаметжан деген байдың он жеті қос жылқысы болыпты. Ажыбай Шабанбайдың балалары Данияр мен Байғыздың байлықтары алтынмен бағаланыпты. Байғыз бен Сағынай байлардың отырған қонысын батысында ажыбай Нұралы сопының зираты бар. Нұралы XVIII ғасырларда өмір сүрген. Сопы аталуы Ақкөлдегі Исабек ишаннан бата алуға барып, Исабек ишан батасын бермегесін жиырма жасынан сопылықа берілген екен. Зираты қалақ таспен қаланған биіктігі екі метр бір жақ жаны бұзылған. Ертеде зират ішінде шырақ жанып тұрыпты. 1977 жылы геологтар зиратты бұзғаннан кейін шырақ жаңбай қойған. Зираттың солтүстігінен биік бар. Ол дөңді жергілікті халық «Қалмақ дөңі» деп атайды. Бұл турасында зерттеу жұмысмының нақты осы қорымдар туралы тоқталу барысында айтылады.

Халық жоңғар шапқыншылығы кезіндегі «қарауыл» деп келіпті. Дөңнен солтүстік-шығысқа қарай 200 метр жерде қорым бар екен. Қорым Қаратал ауылына 15 шақырым жерде орналасқан. Қорым Сілеті өзенінен сол жақ жағалауында 1 шақырым сайдың бойында орналасқан. Қорымның Сағынайдың сырлы тамы деп атау себебі, қорымның дәл қасында XVIII ғасырлардың ортасында өмір сүрген беделді Сағынай байдың зираты бар. Қорым негізінен 5-6 обадан тұрады. Обалардың маңында қыш кірпіштер шашылып жатыр. Кезінде бұл обалар биік болыпты. Болжам бойынша бұл дөң қорған болуы мүмкін. Қорғанның оңтүстік – батысында өзеннің бойында екінші қорған бар. Ертеде екінші қорғанның

тұсында тас көпір болған екен. Қазір ол жерді қамыс пен ағаш басып кеткен. Болжам бойынша бұл қорым, қорғандар ортағасырлардағы керуен сарайлары болуы мүмкін. Ол далалы Жібек жолының керуендерін бақылауға арналған болуы да мүмкін. Өйткені Ақкөл-Жайылмада зерттеліп жатқан қорымнан арақашықтығы алыс емес. Сілеті өзенінің бойында табылған Ертіс ауданы, Сілеті ауылына қарайтын Қызылағаш ауылының жерінде Жазы төбесі бар. Ал Тасқора 1,2 қоныстары Ерейментау ауданы, Сілеті ауылының 4 км солтүстік-шығыс Сілеті өзенінің сол жағалауында орналасқан, қараған Тасқора ауылынан 2 км солтүстік-батыста. Мүмкін осы қорымдар бір-бірімен байланысты шығар. Жазы төбесі мен Тасқора қорымдары зерттеліп жазылған. Ал Сағынайдың сырлы тамы қорымы зерттеліп зерделен жоқ. Оны зерттеу үшін мемлекеттің рұқсатты керек.

Ә. Бөкейханов «Ақмола уезінің Қоржын көл болысында Сілеті өзенінің бойындағы обалар тізімі» деген мақаласында: «Қазақтар «Сырлытам» деп атайтын төрт оба Сілеті өзенінің солтүстік жағасында, Бұқа өзенімен аралығында орналасқан. Кейбір обалардан қазақтар пеш салған кезде кірпіш алады, сол кезде байқағандары обалардың бірі төртбұрышты, күмбезді құрылыстан қалған. Кірпіш алып жатқан қазақ күмбез опырылып кетіп бөлменің ішіне құлап түскен екен, сонда бөлменің ортасы шымылдықпен бөлінгенін көріпті. Сырттан ауа кіргенде жаңағы шымылдық күлге айналып кетіпті, жібек тің күліне ұқсайды. Бұл жерде әлі тонауға ұшырамағанда обалар бар» дейді.

Ә. Бөкейханов Сілетінің жағасынан төрт шақырымдай жерде Қызыл оба аталатын үш құрылыстың бар екенін жазады. «Осыдан 30 жылдай бұрын қазақтар осы Қызыл обаның кірпішін аламыз деп қазып, оданда төртбұрышты ғимарат шығыпты, оныңда бөлмесінің ортасында шымылдық, бірнеше табыт болғанға ұқсайды. Обалардың көлемі қазақтың киізүйіндей болса керек» деп жазады ағартушы.

Әдебиет:

1. Аяған Б. Қазақстан ұлттық энциклопедия. – Алматы: Қазақ энциклопедиясының Бас редакциясы, 2006. - 704 б.
2. Телғожа Ж. Жер – су атаулары. – Алматы: Өнер, 2011. - 164 б.
3. Бөкейхан Ә. Шығармаларының толық жинағы. III том – Алматы: Сарыарқа, 2008. - 555 б.

УДК 37.035.6

ВОСПИТАНИЕ ПАТРИОТИЗМА ПОСРЕДСТВОМ ИСТОРИЧЕСКОГО КРАЕВЕДЕНИЯ

Букенов Е.Ж.

(Саумалькольская СШ №1)

«Можно не знать многих наук и быть образованным человеком, но нельзя быть образованным человеком, не зная истории своей Родины», - такие замечательные слова сказал Н.Г. Чернышевский. Смысл этих слов актуален и в настоящее время [1, с.9].

Современное общество требует от образования духовно развитую, гармоничную личность, обладающую активной гражданской позицией и поддерживающей политику толерантного отношения. В исполнении этих требований ведущую роль играет такая наука как история. Ведь история - это диалог прошлого с настоящим, необходимый, чтобы понимать современное общество, быть толерантным к нему и найти свое место в нем и мировой цивилизации.

В 2006 году Указом Президента Н.А. Назарбаева был утвержден проект Государственной программы по патриотическому воспитанию граждан РК на 2006-2008 годы. В данной Программе казахстанский патриотизм определяется как осознанная ответственность каждого гражданина за судьбу, безопасность, будущее своей Родины. Строить здоровое общество и сильное государство может только человек, воспитанный в духе патриотизма. Это должна быть уникальная личность, готовая внести свой вклад в построение правового государства и гражданского общества. Сам термин «патриотизм» (от греческого *Pathis* - отечество) означает нравственный и политический принцип, внутренне присущий гражданину. Воспитание патриотизма должно быть основано на героической истории нашего народа, которая способствует не только нравственному развитию личности, но и формированию гражданственности. Возрождая традиции и достижения предшествующих поколений, мы создаем условия для поступательного движения в будущее, и в этом велика роль образования, как фактора обеспечения мира и стабильности путем воспитания в духе толерантности и согласия [2, с.2]

История, как учебный предмет – одна из немногих, формирующих интерес учащихся к духовному и культурному наследию Отечества, приобщающих их к общечеловеческим ценностям, к осмыслению сути понятия - патриотизм. При этом ученик является не только объектом педагогического воздействия, но и субъектом поиска ответов на сложные вопросы истории и современности. Оказать помощь в этом поиске может исторический опыт, накопленный предыдущими поколениями. Обучение, воспитание и развитие молодого человека в сложном контексте межнациональных отношений должны быть ориентированы на объективное научное понимание всех составляющих патриотизма, проникнуты гуманистической идеей, направленной на уважение к людям вне зависимости от их этнической принадлежности и вероисповедания [3, с.34].

Важно прививать школьникам чувство патриотизма на этапе 5-8-х классов, в этот момент происходит понимание ценности человеческой жизни, уважения достоинства, способности к состраданию. Приходит осознание того, что настоящий гражданин любит свою Родину, сохраняет и преумножает историко-культурное и духовное наследие; происходит осознание учащимися смысла своего существования на планете, любовь и бережное отношение к природе.

Большое значение в воспитании патриотизма имеет эмоциональное воздействие. Важен эмоциональный фактор, так как эмоции оказывают мотивирующее влияние на результативность деятельности. Необходимо вызывать в детях чувство гордости за великие достижения ученых, путешественников, медиков, спортсменов. Пробуждать в воспитанниках восторг перед красотой и неповторимостью природы страны. Воспитать чувство благодарности ратным подвигам казахстанского народа, который объединился для защиты Родины от врага и стал единой семьей во время Великой Отечественной войны, и тут же – горечь за огромные людские жертвы XX столетия. Беспокойство и переживания за экономические и социальные проблемы сегодняшнего Казахстана, а главное – чувство ответственности за настоящее и будущее страны и народа.

Следование традициям в воспитании подрастающего поколения играет важную роль. В ряде наиболее важных традиций можно назвать такие: беспредельная преданность народу, непримиримость к врагам Отечества, верность общественному, воинскому долгу, готовность к самопожертвованию, высокий гуманизм поступков. Все эти традиции живут и развиваются в нашем обществе. Героические традиции не только становятся элементом нашего мировоззрения, нашей духовной культуры, но и материализуются в экспонатах музеев и комнат боевой славы, историях частей и кораблей, памятниках и мемориалах, празднованиях выдающихся дат истории нашего народа [4, с.160].

Многие из традиций закреплены ритуалами. Они торжественны, строги, лаконичны и исполнены глубокого внутреннего смысла. Носителями традиций являются не только отдельные герои, воины, прославившие себя и Отечество подвигами, но и целые коллективы, воинские части, корабли, соединения. Героические традиции, как живой сгусток прошлого военного опыта, который мы получили в наследство, используется в самых различных отношениях и формах. Традиция дает возможность бережного отношения к героической истории, сохранения наиболее рациональных форм поведения и действия, а также позволяет, с помощью определенных ритуалов, воздавать должное героям-творцам подвигов. Героические традиции как бы зовут новые поколения продолжать и развивать благородные обычаи. В героических традициях всегда есть яркие образы героев, коллективов, которым подростки стремятся подражать, быть похожими на них[5, с.58].

Огромную роль в патриотическом воспитании играет история края. Так, например возникновение и развитие села Саумалколь (Володарское, Кривоозёрное) начинается с осени 1864 года, когда на северо-западном берегу Саумалколя переселенцы создают обособленные хутора. Постройка и земельный участок у Коновалового болота явилось началом возникновением села Кривое, переименованное затем в Кривоозёрное.

В 70-х годах 19 века переселяются крестьяне с разных хуторов. В 1874 году посёлок Кривое насчитывает уже 15 дворов (на месте нынешней улицы Конституции в границах между улиц Шокана Уалиханова и Акана Сері). Богатый лесами, озёрами, ковыльными девственными степями север Сарыарки продолжал привлекать к себе внимание крестьянских ходоков из центральной России. В это время из Полтавской и Харьковской губерний поселяются в Кривом Дмитрий Родюшкин, Кирилл Ярков, Дмитрий Барков, Захар Федоров и другие.

В начале 80-х годов посёлок получает название Кривоозёрного от формы озера (Кривое озеро). В начале в Кривом переселенцы определяли свою собственность лучшие пахотные земли вблизи своего поселения, а в последующие годы осваивают земельные участки под пашни вдали от посёлка. Большое массовое переселение происходит в конце 19-го века из Черниговской, Полтавской, Самарской, Вятской губерний и из Кургана.

Массовый приток переселенцев приводит к определению границ посёлка и его площади землепользования. В 1891 году Кривоозёрное становится центром Айыртавской волости. С этого момента приток переселенцев усиливается. С Украины (Полтавщины) и центральной России прибывает более 150-ти семей. Среди них Михей Мещенко, Гордей Волковский, Дмитрий Каун и другие. Некоторые из переселенцев с собой привозят железные плуги, сельскохозяйственные машины.

В начале XX-го века в посёлке Кривоозёрном происходит концентрация земельного производства за счёт покупки зажиточными крестьянами надельных земель. Например, в 1905 году прибывший на поселение в Кривоозёрное из кургана Денис Харламов покупает у арык-балыкского казачьего полковника в отставке около двухсот десятин пахотной земли из фонда воинского казачьего надела. Он набирает рабочую и тягловую силу в местных крестьянских хозяйствах. 130 десятин засаживает картофелем, а остальную часть пахотной земли засеивает разными зерновыми культурами.

На берегу озера Саумалколь южнее молодёжной сопки (теперь Харламова) Харламов обосновывает себе усадебный участок. Здесь он строит спичечную фабрику, паровую мельницу, крахмальный цех. Особенно тяжёлым был труд крестьян на картофельных полях. Все виды работ по уходу и уборки урожая они производили вручную. Крестьяне работали у Харламова на картофельных полях поденно за очень низкую заработную плату. Скупно оплачивал он труд и постоянных рабочих на спичечной фабрике, на паровой мельнице. Картофельный крахмал Харламов упаковывал в мешки и направлял в Омск, Петропавловск, Курган, Челябинск, где имел

свой магазины. Харламов получал огромные прибыли от паровой мельницы, которая была единственной в округе прилегающих к Кривоозёрному сёл.

В 1905 году в Кривоозёрном уже было около шестисот дворов. Так происходит выделение сельской буржуазии на земледельческой основе. В 1906 в Кривоозёрном открывается магазин по продаже сельскохозяйственных машин и орудий (плуги, лобогрейки). Но плуг мог купить не каждый крестьянин. Поэтому деревянная соха оставалась спутницей крестьянина-однолошадника вплоть до октябрьской революции, из них 63% были беднячками. Вот такие факты, являются основой для знакомства учащихся с их малой родиной.

Знакомство учащихся со своей малой Родиной можно начать с экскурсии по родному селу, городу, по улицам, где есть старинные постройки. Ученики с удивлением будут открывать для себя красоту этих домов. Повысится их культурный уровень, возникнет потребность в получении новых знаний о малой Родине, о народных традициях. Например, по СКО можно организовать экскурсию по историческим местам города Петропавловска и рассказать, когда и при каких обстоятельствах они были построены, что с ними было и в каком состоянии они находятся сейчас. Думаю, данные мероприятия пробудят в учащихся историко-культурный интерес, а так же нравственный урок, который говорит о том, что нужно бережно относиться к памятникам прошлого и помнить свою историю края, гордиться и любить ту землю, где ты сделал свои первые шаги. Сказал свои первые слова. Стал личностью.

Работу по патриотическому воспитанию можно осуществлять через кружки, факультативы, организацию различных праздников. Причем при проведении данных мероприятий важно задействовать каждого учащегося, каждый ребенок должен играть определенную социальную роль и осознавать, что он является важной составной частью общества. Всё это очень важно для формирования патриотов, достойных граждан своего Отечества. Конкретное осмысление роли и места родной природы в жизни общества и судьбе Отечества проявляется в каждом ученике в лично заинтересованном, неравнодушном отношении к ней.

Большое значение для воспитания патриота имеют тематические недели, классные часы. Рассказывая о природе, можно связать её с событиями, которые происходили, например, во время Великой Отечественной войны. Говоря о лесе, связываем его с партизанским движением, потому что он стал защитой и охраной для партизан, освобождавших свою Родину от немецко-фашистских захватчиков [6, с.54].

Подводя вышесказанное можно сделать вывод о том, что история играет одну из наиболее важных ролей в формировании любви, уважения и гордости за свою страну.

Патриотами не рождаются, патриотами становятся, и многое зависит не только от семьи и государственной политики, но и от учителя истории, который сумеет правильно преподнести до своих учеников историю Родины, а так же научит их любить и гордиться своей страной.

Литература:

1. Чернышевский Н.Г. Полное собрание сочинений. В 15 т. Т.7.- М., 1950. - с 9.
2. Проект государственной программы по патриотическому воспитанию граждан Республики Казахстан на 2006-2008 годы // Свободное общество. - Астана - Март. - №1 (1). - 69 с.
3. Галанин Ю. О патриотическом воспитании в кадетском корпусе МЧС // Воспитание школьников. - 2002. - 215 с.
4. Волкогоннов Д.А. Феномен героизма. – М.,: Политиздат, 1995. - 456 с.
5. Кобылянский В.А. Национальная идея и воспитание патриотизма // Педагогика. – 1998. – №5.- 122 с.
6. Даринский А.В. Краеведение. – М.,: Учебная книга, 1995. Стр. 54